

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH-COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XVII - Sayı 3-4 * Temmuz- Eylül - Aralık 1959

TÜRK DİLİNDE +ça EKİ VE BU EK İLE YAPILAN İSİM TEŞKİLLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Doç. Dr. ZEYNEP KORKMAZ

Bulunduğu lehçenin ve eklendiği kelimenin ses özelliklerine bağlı olarak +ça, +çe, +ço, +çö +ca, +ce v.b¹. şekiller alan ekin, Türk lehçe ve metinlerindeki durumu epey karışıktır. Bâzı dilciler tarafından mukayese bâzıları tarafından da eşitlik vazifesi gören bir unsur olarak vasıflandırılan +ça, Türk dilinin ayrı devirlerini ve değişik alanlarını içine alan türlü metinlerde, çok kere karşımıza alelade bir hal eki olarak çıkar. Öteki çekim ekleri gibi, kelimenin en sonunda bulunur. Bâzı kelime yapılarındaki +ça'lar ise, bir yapı eki olarak kullanılmıştır. Bu eki alan bir kısım kelimeler de yukarıdaki iki gruptan hiç birine sokulamamakta, daha doğrusu ekte yaşayan bir çekim ya da yapı vazifesi görülememektedir.

Bilindiği gibi, ekleri dil bilgisi bakımından bölümlere ayırırken, kelime çekim ve yapısında kullanılan ekler olarak, başlıca ikiye bölmekteyiz. Bu gruplara giren ekler mâhiyet bakımından birbirlerinden farklıdır. Çekim ekleri yapı ekleri olarak kullanılmadığı gibi, yapı ekleri de çekim ekleri vazifesini görmezler. Fakat kelimeler gibi, ekler de bâzan anlamlarına ve gördükleri vazifelerin verdiği imkânlarla göre, uzun devirleri içine alan gelişme, kıyas ve anlam değişmesi yolları ile bir gruptan ötekine geçebilir. Durum böyle olunca, elimizdeki araştırmada, şekilce bir olup da gördükleri vazifeler ve bu vazifelerin mâhiyetleri bakımından birbirlerinden ayrı olan +ça ekleri, yâni kelime çekim ve kelime yapısında kullanılan +ça ekleri arasında bir bağlantının mevcut olup-olmadığı hususunun da tesbiti gerekmektedir. Biz konuyu bu noktayı da göz önünde tutarak yürütmeğe

¹ Araştırmanın devâmında ek, pratik kolaylık bakımından kısaca +ça ve ok kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş olanı da +çak olarak gösterilmiştir.

çalışırken, böyle bir bağlantının mevcut olduğu yerlerde, iki grup arasındaki birbirine geçiş merhale ve münâsebetlerini de belirtmeğe çalıştık.

Ancak, konuyu böyle bir yönden ele alınca, Türk kavimleri ile bunların birbirlerine karşı olan münâsebet ve kaynaşmalarını tâyin eden tarihî ve kavmi araştırmaların, dil çalışmalarına yardımı bakımından daha pek büyük boşlukları içine aldığı, zaman bakımından geniş devirleri kapsayan kronolojik metinlerin bulunmayışı ve konunun bu bakımdan hallinde yardımı dokunacak olan başka bir takım mes'elelerin de henüz halledilmemiş olması gibi hususlardan ileri gelen eksiklerin bulunduğunu unutmamak gerekir.

+ça eki hakkında elimizde J. Deny'nin *Grammaire de la langue turque'de* Osmanlıca için verdiği umumî bilgiden ve türlü eserlerde dolayısı ile yapılmış pek sathî temaslardan gayri bir şey yoktur. Bu itibarla, ekin Türk dili çerçevesinde bir bütün olarak ele alınıp araştırılması ve hele yukarıda arzettiğimiz çekim-yapı münâsebeti yönünden incelenmesi bir ihtiyaç halindedir. Bu konunun araştırılması zaman zaman karşımıza çıkan henüz halledilmemiş bâzı meselelerin çözülmesi ile ilgili olmak bakımından da önem taşır.

Daha menşei mes'eleleri de halledilmemiş bulunan ve üzerinde bir kaç vazifeyi taşıyan- +ça'nın çekim eki olarak kullanılışlarında, biz, ekin Türk dili metinlerindeki esas niteliğini göz önünde bulundurarak, diğer bâzı dillercilerimiz tarafından da kullanılan Eşitlik hâli eki terimini almağı uygun bulduk. Her ne kadar ek bir mukayese vazifesi görüyorsa da, bu mukayesenin neticesi çok kere eşitlik ve benzerlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde ekin türlü lehçe ve metinlerdeki durumunu daha açık bir şekilde gösterebilmek düşüncesi ile, gerektiği zaman, ilâveler şeklinde +ça ekine muvazi olarak kullanılan yahut onun yerine geçmiş bulunan öteki ek ve çekim edatlarına da kısaca temas edilmiştir.

Terimler hususunda, imkân nisbetinde Türkçe karşılıklar kullanılmış, gerektiği bunların lâtince ya da diğer Batı dillerinden birindeki karşılıkları kavis içinde gösterilmiştir.

Gerek Arap harfli metinlerden alınan örneklerin tesbitinde, gerek başka eserlerden aktarılan örneklerde, Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu'nda verilen sistem esas alınmıştır. Ancak, basımevindeki işaret yetersizliği yüzünden bu sistemde ufak bazı değişiklikler yapmak zarureti hâsıl olmuştur. Böylece, kapalı e için e harfi kullanılmıştır. Tarañçı, Özbek v. b. bâzı lehçelerdeki a'ya yakın olan ve türlü eserlerde ae, a ile gösterilmiş bulunan bulanık kalın e sesi, e ile verilmiştir. Öteki ünlülerdeki bulanıklık da ünlü üzerindeki a ile gösterilmiş; kısa i, i işareti ile verilmiştir. Arap harfli metinlerden aktarılan örneklerin okunuş bakımından şüphesiz olanlarında, eksik yazılmış ünlüler ayırıcı işaretler ile gösterilmemiş; Köktürk yazıtlarının transkripsiyonlarında satır üzerine yazılmış olan eksik

ünlüler de normalleştirilmiştir. Bu sistemde yer almayan Çuvaşçaya mahsus bâzı sesler, meselâ tonsuz *c, d; C, D* v. b. fonetik işaretler ile verilmiştir².

* *

Bir kaç yönlü bir ek manzarası gösteren +ça'nın menşei mes'elesi hakkında değişik görüşler vardır: Deny (§918), hem ilgiç hem sonuç olarak vasıflandırdığı +ca,/+ce, +cak,/+cek ekleri ile, +ctk,j+cik küçültme eklerini, hattâ bir kuvvetlendirme unsuru olarak kullanılan *çak* kelimesini (*çak ok tiri* gibi) menşece, 'miktar, zaman miktarı, zaman, devir' anlamlarını veren *çağ* kelimesi ile ilgili muhayyel bir *çan köküne bağlıyor. Krş. *Böhtlingk*, § 427. o da aynı fikirdedir, "haçça 'bu kadar, haçça 'ne kadar?' örneklerindeki -çça'yı, 'zaman ve miktar' anlamlarındaki çak götürüyorum" demektedir.

Bizce Deny'nin izahı, hem fonetik bakımından hem de ekin ifâde ettiği anlam bakımından mümkün değildir: Tek heceli kelimelerde -ğ sesinin gelişmesi malûmdur. Bu izahla *çağ* zaman kelimesinden, benzerlik ve mukayese vasıflarım taşıyan +ça ekine geçiş arasındaki anlam bağı da çözülemiyor. Bir de örnekler daha sonraki metinlerden alınmıştır. Bu kelimenin bulunmadığı eski metinlerdeki, meselâ *öd* ve *kolu* kelimelerinin (bk. *Biogr. Hts.*, s. 22. not. 78) hâkim olduğu uyurcadaki sık sık rastlanan +ça ekini, *çağ* zaman kelimesi ile nasıl bağlayabiliriz? Deny'nin izahı, esasen Kâşgaff'nin izahındaki tarihî devreye uymamaktadır (bk. *Div. trc. I*, 333-5, *İnd.* 131: *çak*— bir şeyin özünü, aynıını bildiren kelime; *tam, işte, aynı* sözleri gibi).

Ekin yapısı hakkında daha başka görüşler altayistler tarafından ileri sürülmüştür: *Kotwicz 'Altay Dillerine Ait Araştırmalarında'*³ Moğ. çıkma hâli *eki-aça*, Tü, -ça, Mançu, -çi ekleri ile, *çağ* zaman kelimesi arasında bir bağ görmekle beraber, -ça'yı, kelime sonundaki -a ünlüsünü kaybetmiş olan *çağ'dan* daha eski *çağa* (*kök/köke*) kelimesi ile birleştiriyor.

+ça ekinin yapısını Altay dilleri çerçevesinde çözmeye çalışan diğer bir görüş, N. Poppe tarafından da benimsenen, G. J. Ramstedt'in görüşüdür. Ramstedt Moğulcadaki '-ınca,-dıkça 'v. b. anlamlara gelen ve *converbum contemporale* 'şimdiki zaman zarf- fiili' yapan -mağ-ça >-mağça şekli içindeki *-ça'yı (*KKM.* ss. 115-116), Türkçe, Moğulca ve Mançuca hal eki olarak telâkki ediyor. Moğ. çıkma hâli -ece <-e-ce (dat.-abl. -e + âquat. -çe), *Koyb.* -ce, *Karag.* -sa buna yakın zarf - fiillerde tezahür eder. Böylece "ben *-ça ile umumî Türkçedeki hem isim hem de -ince, -dukça gibi bir kaç zarf-fiil teşkilinde görülen -ça arasında bir uygunluk görüyorum" demek-

² Çalışmalarım sırasında kıymetli yardım ve ilgilerini gördüğüm değerli hocalarım Prof. Dr. S. Çağatay'a, Prof. Dr. A. von Gabain'e, Ord. Prof. Dr. R. R. Arat'a ve Nehcü'l-ferâdis'ten aldığım bâzı örnekleri İstanbul Süleymâniye Kitaplığı'ndaki aslından bir daha kontrol etmek lûtfunda bulunan Dr. J. Eckmann'a ve Tanıkları ile Tarama Sözlüğünden alınan örneklerin Türk Dil Kurumu'ndaki asılları ile karşılaştırılmasında yardımcı dokunan, Kurum kolbaşılarmdan Ö. Asım Aksoy'a teşekkürlerimi sunmağı borç bilirim.

³ *Studia nad Jezykami altajskimi*, Krakow, 1953 (RO. XVI, I-318), ss. 151-165

tedir. (göst. esr. s. 116). Ramstedt'e göre, ekin ilk anlamı karanlık olmakla beraber, menşe bakımından her halde mukayese işini görmüş olmalıdır. Moğulcada çıkma hâli vazifesi ile kullanılması çok daha yeni olsa gerek. Ramstedt, *Korean Grammar* (1939), ss. 178-182'de Kor. -çay şekli ile Türkçe ve Moğulca -ça ekleri arasında da ihtiyat kaydı ile bir bağ kurmak ister. Çünkü bu ek de aynı şekilde mukayese vazifesi görmektedir, (krş. A. Temir, *Konj. -ça,-çe mad.*)

* *

Bunlardan başka Osm. ve diğer bâzı lehçelerde görülen kaç? (Yak. *has* ?) belirsizlik sıfatındaki -ç de bâzı türkolog ve mongolistlere göre, +ça ile ilgili olmalıdır (bk. Ramstedt, *KSz. XVI*, 82; Salonen, *JSFOu. 49*, § 43, Anmerk. I; A. Temir, *Konj- ça/ -çe mad.*; *Ost. Gr.* § 127 h; krş. *Kosm. 1*, § 30/4; *Monog. s. 41*). Fakat biz, kelime sonundaki -a ünlüsünün düşme sebeplerini mâkul olarak izah edecek deliller bulunmadan, bu -fyi, eşitlik hâli eki +ça ile karıştırmanın doğru olmadığı düşüncesindeyiz.

Uyg. kaçan, kaçan, Karah., Harz., Çağ., Eski Anadolu Türkçeleri, ile Alt., Kırğ. lehçelerinde kaçan, Kaz. kayçan, Şor, Leb., Sag. kaçan, Kazk. kaşan, Gagv. açan gibi şekiller alan ve 'vaktâ ki, ne zaman' anlamlarında birer zaman zarfı vazifesi gören kelimelerdeki +ça'yı da hal eki +ça'ya bağlayıcı deliller henüz kandırıcı değildir. Belki zaman kelimesi çağ ve çan'dan yapılanlar ile, eşitlik hâli eki +ça'dan yapılmış olanlar zamanla karışmış olabilir (bu husustaki türlü görüşler için krş. Bang, *Kosm. I. § 30/3, Briefe. VII*; Gabain, *Hts. s. 22*, not 78; A. Temir, *Konj. çaçan mad.*).

* *

Görüldüğü gibi, +ça ekinin menşei mes'elesine dâir izahların bugünkü durumu tatmin edici olmaktan uzaktır. Biz Türkçenin kendi bünyesi dâhilinde, hal eki olan +ça ile, kalıplaşmış şekiller ve teşkiller yapan +ça eki arasında bir uygunluk görmekteyiz. Fakat bu uygunluk, henüz ekin menşei mes'elesini çözüme götürecek durumda değildir.

I. B Ö L Ü M

HAL (casus) EKİ olan +ça

§ I. Türk lehçelerinde isimlere eklenerek birbirinden ayrı vazifeleri ile türlü çekim edatlarının {gibi, kadar, göre, ile, tarafından bakımından, üzere, sonra, v. b.) yerini tutan +ça eki, mevsuk ilk metinlerde başlıca eşitlik (mukayese) münâsebeti kurmaktadır. Eklendiği kelimelerin mâhiyet farklarından yahut mukayese ve benzetmenin tarzından ileri gelen bâzı özellikler, ekte vazife kaymaları doğurmuş; yada bir takım başka etkiler ekin yeni vazifeler kazanmasına sebep olmuştur. Hal eki olan +ça'da birbirine yakın bir kaç vazife tesbit edebiliyoruz :

I. Eşitlik vazifesi

A. Vasıfta eşitlik:

§ 2. İsimlerde: Eldeki Köktürk ve Uygur metinlerinde muahhar metinlere nazaran daha canlıdır. İsimlere eklenerek, eklendiği kelime ile ekseriya fiil ya da fiil yerine geçen diğer bir kelime arasında Türkiye Türkçesinin *gibi*, bâzan *kadar* çekim edatlarına tekabül eden ve nitelik esâsına dayanan eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurar: *kanın subçayügürti, sünükün tağça yatdı* {*Alt. Gr.* 252, *Thomsen* 106, E 24); *opuçça kinlenür* (bk. ve krş. *TT II*, 17-76,77; *Alt. Gr.* §§ 185, 348); Bu münâsebet bâzı hallerde farazi olur: *yokça edliksizçe sakınur* {*M III*, 22-8; *Hts.* 19-3; *Alt. Gr.* § 397) v. b. Bâzan *tenride tirigdekiçe* 'hayattaki gibi' *boltaçı siz* {*Alt. Gr.* 256, *Thomsen* 120, SE Tafel XVIII) örneğinde görüldüğü üzere, başka bir çekim ve iyelik eki +/ki"den sonra geldiği de olur.

Mevcut Karabanlı metinlerinde ek isimlerde eşitlik vazifesi ile hemen hemen kullanılıştan çıkmış, yerini *teg* (bk. § 10 ilâve) edatına bırakmış görünüyor. Gerçi M. Kâşgarî +ça ve +çe'yi 'benzetme edatı' olarak veriyor ve arapçadaki benzetme *ii* 'inin karşılığıdır {*Div. tere. III*, 207) diyorsa da, verdiği bir iki örnekte ek, yalnız zamirlere gelmiş durumdadır, (bk. § 8) Kutadgu Bilig, Atebetü'l-hakayık gibi eserlerde de, belki vezin icaplarından dolayı olacak, bu münâsebetin çok defa *teg* çekim edatı ile kurulduğu görülüyor. Yahut da :

kimi sevdim erse sevüg canca tuttum {*KB.* 648-6578) mısraında rastlandığı üzere pek seyrek örneklere tesadüf ediliyor.

Eldeki Harezmi ve Çağatay metinlerinde de, +ça eki bu vazifesi ile göze çarpmıyor. Eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurmak üzere başka ek ve edatlar yerleşmiş durumdadır (bk. § 10 ilâve). Fakat Mirza Mehdi Han, *Mabanül-lûgatta* +ça,/+çe'yi Çağatayca için 'miktar ve ölçü bildiren ek' olarak veriyor: *tofrağça* 'toprak gibi', *tağça* 'dağ gibi yüksek, dağ kadar yüksek' {*Maban.* s. 86; J. Eckmann, *Mirza Mehdis Darstellung der tsehagataisehen Sprache*, *Analecta Orientalia*, Bibi. Or. Hung. V, s. 173, § 27) v. b.

Özbekçede eşitlik ve benzerlik münâsebeti için yer alan başka ekler yanında yer yer +ca, j+ce eki de kullanılmaktadır (bk. *özb. Gr.* § 227 ve ö. Âquativ). Doğu Türkistan'ın Tarançı lehçesinde de +ça eki işlek değildir. Tek tük örnekler gösterilebilir: *edimçi* 'adam gibi' {*Baskakov*, 225);

bar boyi altunyigitnin sureti sultanca bar

ayyüzige hâl tüşüptürteni üzgen gülce bar {*Pantusov*, 21-2) v. b.

§ 3. Eski Anadolu Türkçesi ile bu günkü Türkmencede ekin vasıfta eşitlik vazifesi birbirine muvazi olarak yürür ve pek seyrek örnekler verir: *er olsan, big olsan mere, men Kazanca olmayasın* {*DKK.* 211-16); *yumru başı topça kesdüm* (göst. esr. 107-28). Her ne kadar Tanıkları ile Tarama Sözlüğü eki, Eski Anadolu Türkçesi için *gibi* ve *kadar* anlamları ile veriyorsa da, +ça gösterilen örneklerin hemen hepsinde miktarda eşitlik {*kadar* ani.) vazifesi görüyor (C. I, 135-136; IIA-İ 191: -ce). Aynı husus W. Duda'nın *Kırk*

Vezir s. 64'te verdiği *kulağınça* v. b. örnekler için de söylenebilir (bk. ve krş. S. Çağatay, *Eski-Osmanlıca Üzerine Notlar*, s. 305); Eski Anadolu şâirlerinden Kadı Burhaneddin'de *kuşça* 'kuş gibi' :

bu kuşça can odma semender gibi girevüz (KBD. 74-2, bk. M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde bir Gramer Denemesi*, s. 306); Trkm. *hunça* 'kan gibi' : *hunçadır güllerin övez* (Göroğlu, 159-21) v. b.

§ 4 Türkiye Türkçesinde +*ça* eki, ancak bir hareket tarzı bildiren mücerret ifâdelerde kullanılmaktadır: *insanca davranış, çocukça hareket, delice sevmek* v. b. (Deny, § 920).

Bu lehçede +*sınaj+sine* ekleri ile genişletilmiş +*casınaj+cesine* şekillerinde de ek *gibi* anlamındadır : *düşmancasına intikam almak canavarcasına hareket, arkadaşcasına anlaşmak, arslancasına döğüşmek* (Deny, §§ 79^ 929, T. Banguoğlu, *Ana Hatlariyle Türk Grameri*, s. 41 'Edatların Yapısı'; bu ekin isim-fiillerdeki kullanılışı için bk. § 9 ve yapısı için § 79) v. b.

§ 5 Kıpçak Türkçesi grubuna giren türlü lehçe ve eserlerin bir kısmında +*ça* eki yerine başka ek ve çekim edatları kullanılmaktadır (bk. § 10 ilâve). Fakat bu lehçelerin bâzısında, meselâ Karaçay, Balkar ve Kazan lehçelerinde +*ça* eki de hâlâ yürürlüktedir: Karaç. *bayca* 'zengin gibi' (S. Çağatay, *Karaç.* 281), Balk. *tauca* 'dağ gibi' (Pröhle, *Balkarische Studien*, KSz. XV, s.183, § 59), Kaz. *ademce jüri, babalarınça kılına* (Alimcan, *TS.* §89) v. b. Kırgızcada nadiren +*ça*'lı örneklerle rastlanır: *kılca* 'kıl gibi' :

kılca kızıl yandarğa kulkuldabat kualdat

Kuran tilin bileli! bis busurman bololül 'kıl gibi kızıl

ruhlar için... Kur'an dilini bilelim ve müslüman olalım' (*Prob. V*, 14-289).

§ 6 Sibiryâ Türk lehçelerinde, bâzı Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi birkaç şekil yan yana yürümektedir (bk. § 10 ilâve). Dırenkova, Şor gramerinde bu lehçe için mukayese hâli olarak +*ça* ekini de veriyor: *fcalığ bu çerde çışça turça'halk* bu yerde ormanlık gibi durmaktadır'; *nek müziñçe enînik ağaç turca* 'inek boynuzu gibi iğri ağaç duruyor'; *suğ talayça akça'su* deniz gibi akıyor' (s. 67, § 28). Abakan lehçelerinde +*ça* yine aynı işi görür: *ak kazanca ağ oy at* 'ak tavşan gibi olan demiri kır-at' (*Prob. II*, 83-422); *kara talca sağaldığ* 'kara söğüt gibi sakallı' (göst. esr. 137-55) v. b.

Şor lehçesinde +*şenive* +*şen<çağ+ın* ekleri de *gibi* çekim edatına teka-bül eden bir vazife görürler: *ayu palazı aday palazışen (şeni) bolğan* 'ay yavrusu köpek yavrusu gibi olmuş' v. b. Bundan başka +*ça*'dan, +*lap<+la-p* eki ile genişletilmiş +*çılap<+ça+la-p* şekli de alelade bir mukayese ekidir: *adayçılap aktapçazın* 'köpek gibi havlıyorsun'; *tağçilep* 'dağ gibi', *talayçilep* 'deniz gibi' (Dırenkova, § 28) v. b. R. R. Arat, +*çılap* ekini Altay ve Abakan lehçeleri için veriyor: a) isimler yanında: *pörüçilep, ölönçilep, taruçılap* (*Hilfsv.* § 61, *Kosm.* s. 52, 2; krş. Kırg. *sençilep* 'senin gibi' *KS.* 645) v. b. Fakat Kaç. lehçesinde *kuluncill* 'tay gibi' (<+*ça+la-y-u*; *Prob II*, 515-809), *puğacılı* 'boğa gibi' (göst. esr. 515-812; krş. Uyg., Eski Anadolu,

Az., Kom. Türkçelerindeki +çılayu, +çı v. b. ile), b) Zarf anlamı veren kelimelerde: *bayağıçilep* (bk. § 10) v. b.

§ 7 Yakut lehçesinde +ça ve +çah bâzı türetmelerde görüldüğü halde, hal eki olarak vasıfta eşitlik vazifesi ile canlı değildir (bu vazifeyi gören başka ekler için bk. § 10 ilâve).

§ 8. *Zamirlerde* : Eşitlik hâli eki +ça'nın türlü cinsten zamirler ile kullanılışı en eski metinlerden bu yana, umumiyetle, kalıplaşma yolu ile anlam değişmesi eğilimi göstermektedir. Meselâ Uygur metinlerinde rastlanan ve nisbeten canlı gibi görünen *ince* = böyle (bunun gibi) ve *ança=öy\e* (onun gibi) kelimeleri bile {*Alt. Gr.* § 384), artık ekin vazifesinde meydana gelen aşınma sonunda yerine göre sıfatlaşmış ve zarflaşmış olan şekillerdir (kalıplaşmış zamirler için bk. § 41 ve ö.t.) Eski Anadolu Türkçesinde de +ça eki, şahıs ve işaret zamirlerinde eşitlik vazifesi bakımından canlılığını kaybetmiş olduğundan, +ça'h zamirler yeniden +lqyın eki ile genişletilmiştir (bk. § 10 ilâve). Bu itibarla +ça ekinin zamirlerdeki eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurma işi, gerek tarihî metinlerde gerek lehçelerde, yalnız şahıs zamirlerine mahsus olmak üzere, pek seyrek örnekler vermektedir: *Divanü Lügat-it-Türk'te ol meninçe'* . 'o benim gibi', *bu anınca* 'bu onun gibi' {*Div. trc.* III, 207), *Trkm. mence* 'benim gibi' {*Göroglı.,* 160-5) > *Balk. senica* 'senin gibi' (KSz. X., s. 183, § 10). Anadolu'nun Gaziantep ağzında eke bâzan ikinci ve üçüncü şahıs zamirleri yanında rastlanıyor. Hattâ bunlardan *sence* birinci şahıs çokluk cevher fiili eki ile çekime girmiş durumdadır : *senceyiz* 'senin gibiyiz' {*Gaz. I, 204*), *onca* 'onun gibi' {*ALAD.* 87-11) v. b.

§ 9. *İsim-fiillerde*: +ça ekinin isim-fiillere (participium) eklenerek, eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurma işi aşağı yukarı isimlerdeki muvazi bir durum arzeder.

Köktürk ve Uygur metinlerinde ek ara-sıra faaliyet isimleri yapan -tacı isim-fiil eklerinden sonra gelir: *olurtukıma ölteçiçe sakımğma Türk begler' *budun egirip . . . yögerü körtü* {*Thomsen 122 II E 2*). Uygur metinlerinde zaman nüansını gizleyen -r isim-fiil ekinden sonra da gelmektedir : *yaruk ay tenri yaşıyu. . yarlıkarça.. yarlıkadı* (U. 57-7, *Alt. Gr.* § 423); *ançulayu amrar erti... anasın babasın oğlanı semerce* {*TT III, 23-50*; başka örnekler için bk. *TT VI, 26-145; 34-251; TME. 12-10, 11*). Ekin bu isim-fiiller yanındaki kullanılışında, gerçek eşitlik vazifesinden ziyâde, -casına anlamını veren farazi bir eşitlik vazifesi hâkimdir.

Karahanlı metinlerinde +ça'nm, isimlerde olduğu gibi isim-fiillerde kullanılışı da pek zayıflamış görünüyor. Tek tük daha çok -mış isim-fiilleri yanında rastlanır: *tünle buht örtense ewlük keldürmişçe bolur,... yağı kirmişçe bolur* {*Div. trc.* 1-251). *Rabguzî'nin KısasüH-enbiya'sında : kul nelük kitmes-sn tip könli tilemişince urdı* (316-2, 3; krş. *Schinkewitsch* §61). Harezmi ve Çağatay metinlerinde, ekin son devir Karahanlı metinlerinde ve Rabguzi'de tek tük rastlanan isim-fiillerdeki kalıntısı da ortadan kalkmış görünüyor.

+ça ekine Tarançı, Kazan, Kırgız, Abakan lehçelerinde -ğan, Karaçay, Balkar lehçelerinde -han isim-fiil eklerinden sonra da rastlanır : *özemin bilgeninçe ışını kılın {Mater. III, 127-19}*; *hudâ buyur ganga bulır* (Alimcan, *TS. § 89*); *siz aythança. . . ol etgençe gürüldep cuvab berir {Karaç.-Malk. 96-11}*; *Balk. sen ethenca* (KSz. XV, 183, § 59); *Kırg. yanısıktın ayınan azamatyidım, atyldım bir tügença bolbodu* 'yalnızlık korkusundan erler, yiğitler yığdım, hiç biri beraber (burada) doğmuş gibi olmadı' *{Prob. V.; 318-209}* Alt. Tel. *ülçak ukançadapolbodu* 'oğlancık anlar gibi olmadı' *{Prob. I, 12-50}* v. b. Altay ve Abakan lehçelerinde rastlanan genişletilmiş +çilep eki -ğan isim-fiilleri yanında da kullanılıyor: *közüme körüngeçilep* (bk. §§ 5, 10 ve Hilfsv. § . 61, 3) v. b

Eski Anadolu Türkçesinde ancak -mış ve iyelik eki almış -dik isim-fiilleri yanına gelmiş bir iki örnek tesbit edebildik: *bildügince işlerü iş başarur {Garipn. 7b}*, *kurmuşça göğsümde südüm oynar {DK. 50-aş. 4}*. J. Deny de eski devirler için -mış isim-fiil ekinden sonra gelen ve farazi bir benzerlik gösteren bir iki örnek veriyor. (§ 1461): *kendüye dahi zina kalmışça hünah ola*. Trkm. -an geçmiş zaman isim-fiilinden sonra: *menin şu gelişim börinin ağzından ovlak kaçança; Övezim indi uranca boldı {Görogı, 251-aş. 1}* v. b.

Türkiye Türkçesi için § 4'te isimler yanında verdiğimiz -casına eki -r geniş, -yor şimdiki ve -mış geçmiş zaman isim-fiilleri ve -ecek gelecek zaman isim-fiilinin -mış rivayet eki ile genişletilmiş birleşik şekilleri üzerine de gelerek, yine *gibi* anlamı ile kullanılır ve farazi mukayese ve benzetme gösterir. Bunlar arasında en yaygın olanı -r geniş zaman isim-fiili üzerine getirilenidir: *yerlere kapanırcasına bir selâm verdi; Mehmet arkadaşlarına darılmışçasına yalnız başına yürüyordu; sen önünü görmüyorcasına yürüyorsun; nutuk veriyormuşçasına bir tavır takındı {Deny, §§ 1457, 1458; Banguoğlu, Gram. s. 92, 2' 'farazi mukayese cümlesi'}* v. b.

§ 10 *İlave* : Türlü lehçe ve metinlerde eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurmak üzere, +ça ekine muvazi olarak ya da bu ekin zayıflamış yâhu[^] kullanılıştan düşmüş olduğu yerlerde +ça ekinin yerini tutmak üzere, başka ek ve edatlar da kullamlagelmektedir:

I) Gerek yazıtlarda gerek Uygur Türkçesi mahsullerinde eşitlik ve benzerlik gösterme münâsebeti *teg* çekim edatı ile de ifâde edildiğinden +ça ekinin bahis konusu olan vazifesi bu devir metinlerinde süreklilik vasfı göstermez: *böríteg, konyteg {E 12} kamğak barırteg {Al.} keyik müyüzi teg {TTI. 42; Alt Gr. § 324}* v. b. Mevcut Karahanlı metinlerinde ise, +ça'n\ñ yerini hemen hemen *teg* çekim edatına bırakmış görüldüğünü yukarıda (§ 2) bahis konusu etmiştik: *tolun teg {KB. 22-48}*; *könülteki teg* (göst. esr. 280-2673); *yığaç teg {Atb. 66-323}*, başka örnekler için bk. fihrist LXI), Rabguzî'de: *ay teg, kün teg {Lö 134-24, 27}* v. b. İşaret zamirlerinde : *mum teg {KB. 5-19, 6-24}* v. b.) İsim fiillerde: *silig kız okır teg {KB. 25-75}*; *yil keçer teg {Atb. 55-194}*; *siz aymış teg {Schinketvitsch, §83 c}*; *sana sandukun teg {Atb. 66-326}* v. b. Harezmi metinlerinde *teg* ile birlikte *tek*, Çağatay-

cada *dek* çekim edatları pek yaygın durumdadır: *at sağrısı tek* (Lö. 161-22 *Miraç*) ; *kesilmiş teg* (Anon. 101a-9); Çağ. *çökürtge dek* (Lö. 180-19 *Mahub.*) *anın dek* (göst. esr. 182-17 *Mahub.*); *kılğan dek* (göst. esr. 170-5 *Muhak.*); *aytku dek* (Şec. 299) v.b. *dek* çekim edatı tek tük Codex Cumanikus'ta da kullanılıyor (bk. *KW.* 82). *teg*, *tek*, *dek* çekim edatları yer yer Nesîmî, Kadı Burhaneddin, Fuzulî gibi bâzı Eski Anadolu ve Azerî şâirleri ile, Gevheri, Emrah gibi 17,18 yüzyıllar Anadolu saz şâirlerinin eserlerinde ve bâzı Türkmen uruğlarında da kullanılmaktadır: *ağızın tek* (*KBD.*), şahıs zamirlerinde ilgi hâlinde olmaksızın *sen teg* (*KBD.* 468-3), yükleme hâlinde *meni teg* (göst. esr. 305-9; bk. M. Ergin *Kadı Burhaneddin*, s. 307-308); *dilber tek* (Fuzûlî *TTS. I*, 189 *dek*, II K-Z 889 ve *tek I*) Trkm. *tavus dek* (*Kemine*, 55-23); *elip dek* (göst. esr. 58-3) v. b. Hattâ *tek* çekim edatı bugün Doğu Anadolu'nun Ayrım v. b. bâzı uruğlarında da yer alıyor.

Özbek ve Tarançı lehçelerinde bu çekim edatı ekleşmiş ve kendinden önceki kelimenin ünlü uyumuna da girebilen +*dak*\+*dek* şeklini almıştır: Tar. *balıdak*. (*Prob.VI*, 72-20); *okdek* (*Tâji-Zoh.* 75-7); *ewelkidek* (*Mater. III*, 72-151); *mendek* (göst. esr. 90-317); *kfirgendek* (*Tâji-^oh.* 63-20, Özb. için bk. *özb. Gr.* §§ 226-227) v. b. Özbek, Kazak. Kırgız Başkurt, Karayım Türkçeleri ile Codex Cumanicus'ta ve seyrek olarak Abakan lehçelerinde, +*dakj* +*dek* eklerinin ikiz ünlü (diphthongus) hâline gelmiş +*dayl* +*dey* (Kazk. aynı zamanda +*doyj*+*döy*) şekilleri, +*ça* ile muvazi olarak yahut +*fa*'dan daha yaygın olarak kullanılmaktadır: *kündey* (*CC* faks. 18); *munın-dey* (göst. esr. 151-13); *bözdöy* (*Prob. III*, 19-9,10); *men alğanday* (göst. esr. 256-27); *koyday* (*Prob.V*, 44-1286); Abak, *şunday*, *munday*, Bask. *yılanday*, *işektey* (Pröhle, *Tatar nyelvjârâsi Adalekok*, NyK. XXXVIII, s. 72) v. b. (Özb. için *Özb. Gr.* §§ 226-227).

Özbekçede +*day* ekinin vâsıta hâli eki ile genişletilmiş +*daynj*+*dayın* şekilleri ile, Türkmencede yine aynı şekilde genişletilmiş olan +*deyin* eki de kullanılıştadır (bk. *özb. Gr.* § 226). Trkm. *aç ğurt deyin* (*Man*, 19) v. b.

Dırenkova Şor gramerinde bu lehçe için +*ça yanında* +*tığj*+*tig*, +*dığ* /+*diğ* eklerini de veriyor (§ 28, I). +*dığ* eki pek sık olmamakla beraber Abakan lehçelerinde de yer alır: *kalık salğandığ*, *mundığ* v. b.

teg edatı Alt., Tel., Leb. lehçelerinde +*dlj*+*dl* şekline girmiştir. +*ça* ekine nazaran da oldukça umumî bir kullanılıştadır: *ölöndi*, *çöpti* (*Prob. I*, 92—246); *yüreğime pazılğandı* (göst. esr. 117-aş.3); *mundî* (göst. esr. 133) v.b. Aynı eke Yakut lehçesinde +*tı*/+*ti*, +*dı* +*di* v.b. şekillerde rastlanıyor: *kustuktu* 'ok gibi' <*kustuk* 'ok'; *ulu* 'su gibi' (*Böhtlingk*, § 397); *buhastî?* 'bu kaçça?' (göst. esr. § 590). Fakat ek, işaret zamirleri yanında +*mk*<*teg* olmuştur: *mannuk* 'böyle, bunun gibi' v. b.

2) +*ça* ekine muvazi ya da onun yerini tutmak üzere kullanılan çekim edatlarından biri de, Anonim Tefsir'in son kısımlarından itibaren rastladığımız *kibi* kelimesidir: *mum kibi*, *taş kibi* (Anon. 102b-9); *kice karankust kibi* (göst. esr. 101a-10) v. b. Bu çekim edatı Çağataycada Harezmi Türkçe-

sindekinden yaygın durumdadır: *bülbül kibi* (*Bab. gazel 9*), *könlüm kibi* (*Div. Bab.1-2*), *minkibi* (göst. esr. 14-4) v. b. Bu edat Codex Cumanicus'ta ve Thury Josef'in belirttiğine göre (Millî Tettebbûlar mec. S. 4, s. 133) topladığı kelime serveti bakımından Codex Cumanicus'un diline pek yakın olan Kitab-al-İdrâk li Lisân al-Atrak'te de (s. 48) bol kullanılan bir şekildir: Kom. *tonuz kibi, senin kibi* (*KW. 142*) v. b. Kumancanın devamı olan Karayımcada ve Karaçay, Kazan lehçelerinde *kibik*<*kibi+ök: atkibik, İyov kibik* [*Kar. Texte 192; 30-7; 218*]; Karaç. *itle kibik, seni kibik* (S. Çağatay, *Karaç. 283-59; 284-77; 285-101; 288* açıkl. II). Kazan lehçesinde ayrıca bunun hece kaynaşmasına uğramış *kük* (Kayyum Nâsirî *Leh. Tat.*; S. Çağatay, *Karaç. not 288*) ya da *kük* (*Hilfsv. § 61*)şekli vardır: *tatar kük, büri kük* v. b.

Sultan Veled, Yunus Emre, Kadı Burhaneddin divanları ile, Kelile Dimne, Kısasü'l-enbiya, Garipnâme, Kâbusnâme v. b. Eski Anadolu Türkçesi mahsullerinde *bigi* yahut *gibi* çekim edatları sık sık kullanılır: *delü bigi* (*Sul. Vel. 8-4*), *süd bigi* (göst. esr. 10-3), *güneş gibi* (göst. esr. 32-3), *anun gibi* (*DK 3-3*) *dükü bigi* (başka örnekler için bk. *TTS. I, 96* ve *Kissling, 36*) v. b.

Türkiye Türkçesinde *gibi* çekim edatı pek umûmî bir kullanılıştadır. Azeri lehçesinde eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurma işini, artık, bâzı Anadolu aşiretlerinin ağızlarında da rastladığımız *kimi* 'gibi' çekim edatı görüyor: *karışka kimi* (*Hakverdiyof, 18-1*), *senin kimi* (göst. esr. 11), *öğret-digi kimi* (az. *Köroğlu 8-1*). Türlü Anadolu ağızlarında *gibi* ve *kimi'den* başka (Caferoğlu, *DİAT. Karakoyunlu uruğu 13-17, 263*), yukarıda gördüğümüz *kibi* (Caferoğlu, *KD Trabzon, 193-aş. I*) ile *kibin* (göst. esr. 184-11) *GD. 332*), *kimin* (*DİAT. 263*) ve *çimin* (göst. esr. Erzurum, 197-20) gibi aynı çekim edatının ses değişmelerine uğramış şekilleri de vardır.

3) Öteki ek ve edatlar yanında, Eski Anadolu Türkçesinde, dil benzeşmesine göre ince ve kalın sıraya geçebilen *+layın* eki de yaygın bir özellik olarak göze çarpıyor: *akar sulayın, buyruğınlayın, ırmaklayın, dedigimleyin* v. b. (başka örnekler için bk. *TTS. I, 510, IİK-Z 680: -leyin*; S. Çağatay, *Eski-Osmanlıca Üzerine Notlar*, s. 307, § 6/2; Duda Q, Jss. 62, 63, 101; *SN. § 104*). Hattâ *-layın* eki şahıs zamirlerinde fonksiyonu aşınmış *+ça* ekinden sonra da geliyor: *ancılayın, bencileyin* (bk. § 28 ek yığılmaları) v. b.

Bu ek Codex Cumanicus'ta ve Karayımcada *+ley*, *+leyn* olmuştur: *kurtley* (*CC. faks. 137 Ave porta paradisi*), *buzovley* (göst. esr. 28), *yavleyin* (göst. esr. 37), *ıldırımley* (*Kar. Texte, 231*) v. b.

Yakut lehçesinde ise *+lıj +li, +luj +lü*<*+la-y-u* ekleri vardır.(Böhtlingk, § 397)-

Şor, Altay, Abakan ve Kırgız lehçelerindeki, *+ça'dan +lap*<*+la-p* eki ile genişletilmiş *+çılap*<*+*ça+la-p* ile, Kaç lehçesindeki *+cıl*<*+*ça+la-y-u* eklerini yerlerinde görmüştük (bk. §§ 5,9).

4) Benzerlik münâsebeti Harezmi Türkçesi mahsullerinden Mi'raç nâm e' de Anonim Tefsir' de ve aşağı yukarı 15. yüzyıl Mısır Kıpçakçasını temsil eder sayılan Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye'de verme hâli ekinden sonra gelen *okşar menzer* isim-fiilleri ile de ifade edilebil mektedir *teveğe okşar* (Lö. Miraç. 161-21); *anar menzer* (Anon. 8b-7); *sizlerge menzer* (göst. yer); *bige benzer* 'beye benzer, bey gibi' (Ettuhfe, s. 80. 44b) *ayğa okşar* (göst. yer). Bu eserde *okşar* yanında *oşar* edatı da yer alır : *arlanğa oşar* (göst. yer)v.b. Kutadgu Bilig'de ise tek tük *okşağ* ve *mehzeg* kelimeleri kullanılıyor: *anın okşağıyokazumenzeği* (KB. 18-16) v. b. Grönbech, Codex Cumanicus için aynı kökten yapılan *okşaş*, *ohşaş* ve *uvşaş* teşkilleri veriyor (KW. 178). *ohşaş* kelimesi tek tük bâzı Çağatayca eserlerde de göze iliştiriyor, *muna ohşaş bir zamirmi* (Lö. Muhak. 175-27) v. b. Bu kelime, +ça ekinin bahis konusu vazifesine tekabül etmek üzere, Tarançı lehçesinde sık sık kullanılan bir şekildir: *hatuniğe ohşeş* (Mater. III, 34-330); *müşökkö öhşöş* (Prob. VI., 128-16); *şunınge ohşeş* (Mater. IV., 86-39); *tazge ohşş* (Mater. III 45129) v. b.

Altay, Teleut, Lebet lehçelerinde pek çok kullanılan mukabil edat *oşkoş'* **tur:** *hoylor oşkoş, pl oşkoş* (Prob. I, 133-20) v. b. Tek tük *oşkop* şekli de göze çarpıyor: *kuş oşkop* (göst. esr. 233-3; Hilfsv. § 61); *ot oşkop* (Prob. I, 233-1) v. b. Abakan lehçelerinde pek seyrek olarak *ökşöş* vardır: *kara kün bir ökşöş poldi* 'gece ve gündüz bir gibi, birbirine eşit oldu'.

5) +ça ekine muvazi bir çekim edatı olarak kullanılan kelimelerden biri de, tek tük Kutadgu Bilig'de, bâzı Harezmi Türkçesi mahsullerinde ve Çağataycada rastlanan *yanlığ* kelimesidir: *bu yanlığ* (KB. 240-2260, 247-2330) *kuyruğı tuynaklan yinek yanlığ* (Lö. Miraç. 161-20); *hazanyafragıyanlığ* (Bab. gazel 28-1); *Mesih enfâsi yanlığ*; *kuyaşyafılığ* (göst. esr. gazel 68) v. b. Türkmencede buna tekabül eden *yalı* <*yanlığ* çekim edatı pek sık kullanılır: *akça yumurtğa yalı, bizin yalı* (Göroglu, 256-19, 250-20); *aşar yalı* (göst. esr. 253-4), *oynanyalı* (göst. esr. 255-15) v. b.

6) Bâzı lehçelerde, yukarıda gösterilen ek ve edatlardan başka, az ya da çok nisbette kullanılan başka bir-kaç şekil daha vardır. Bunlardan biri, J. Deny'nin eski devirler Osmanlıcası için verdiği *misillü* kelimesidir: *bu misillü adamlar* (Deny §§ 890/5, 1450) v. b.

Kazancada, öteki ek ve edatlar yanında bâzan töslö, *şikilli* ve *semen* kelimeleri yer almaktadır: *tatar i%sl%*, *tatar şikilli* (Hilfsv. § 61, Anmerk. I, not 3; Alimcan TS. § 127) Abakan lehçelerinde ara sıra *şigilli* kullanılır: *munun şigilli* v. b.

B. Miktar ve büyüklükte eşitlik:

§ 11 Bu kısımda +ça eki A. maddesinde olduğu gibi nitelik bakımından benzetmeye dayanan bir vazife değil, büyüklük ve miktar yâni, nice-lik yönünden karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik vazifesi görmektedir.

Ek bu vazifesi ile Uygur, Karahanlı, Harezmi metinlerinde canlıdır; muvazi kullanılışlar gösterir. Uygur metinlerinde daha ziyâde yalın ya da

3. şahıs iyelik eki almış isim tamlaması hâlindeki kelimelere gelir: *em takığu yumurtkasınca* 'tavuk yumurtası büyüklüğünde' *toğrak toğrağı-sınyumşak sokup.*, *içürser* (Heilk. I, 14-182); *buğday evinince burhan körkindin solatsar* (Pfahl.6-6 ekin bu vazifesi için bk. *Alt. Gr.* § 407); Kutadgu Bilig'de: *tapındı kayırca kıyık kılmadı* ('tapındı, kum kadar imtina etmedi' 189-1723); *ukussuz kişi bir avuçça tetig* (45-297) yahut:

boğuzka yiyimçe ajunda yidim tap

eginke kedimçe eğinde kedim tap (382-3800) v. b. Kısasü' l-enbiya'da, ek, bâzan kalıplaşmış bir durum göstermekle beraber, yine de canlılığını kaybetmiş sayılmaz: *iv endâzesince tağ Şam vilâyetindin keltürüp. . koddu* [*Mal. Rab.* 515-3]; *Mevlâ ta'âlâ Ka'be ornınca bir kisek bulut iddi* (göst. esr. 515-3).

Eldeki Harezmi Türkçesi metinlerinde ekin *barınça*, *boynça*, *sanınca* gibi hep belirli kelimelerde tekrürü, bunların cümledeki kullanılışları ve başka örneklerin de seyrek oluşu, bu gibi şekillerin kısmen kalıplaşma merhalesinde olduklarına işaret etmektedir.

Çağataycada ek isimler yanında canlıdır⁴: *hulki dağı sehâvetice irdi* (*Babn.* 7b-3); *men dağı barmen anın askıda yüz Mecnûnca* (göst. esr. 4) v. b. Özbekçe için bk. *Özb. Gr.* §§31, 228.

§ 12 Eski Anadolu Türkçesinde ekin bu vazifesi uyurca ile muvazi gider: *bu muhtasar cihan iki cihanca* (*Tun.* 10-16); *kızılıcak degnegümce gelmezmana* (*D K.* 15-12); *N eşr î'de leşkerüm leşkerünce vetürkün leşkerince leşker cem' idersen* (*Neşri*, 234-aş. 2). Bu kullanılışlar daha sonraki yüzyılların metinlerinde de görülür : *ağırınca baha* (*TTS. II*, 10 Fuzûlî); *çöpçe* 'çöp kadar': *sörine mâl-u genç çöpçe gözüme* (*Şeyhi Div.* 118) v. b. Ek zerrece v. b. belirli bâzı kelimelerde tekrür etmek üzere, Kâtibî, Âşık ve Emrah gibi saz şâirlerinin eserlerinde de devam ediyor (*Saz. Ant.* 97-10, 11 v. b. Eski Anadolu Türkçesindeki başka örnekler için bk. *TTS. I* 135, 136, II A-İ 191; *SN.* § 108). Bu lehçede +ça, iyelik eki almış sayı kelimeleri yanında seyrek hallerde belirli bir nisbet gösterir: *yerün altmış bahşınun birincidir* (*TTS. I. Isk.*) v. b.

Türkiye Türkçesinde ekin bu vazifesi Eski Anadolu Türkçesindeki kadar işlek değildir. *Senece*, *boyumca*, *müddetçe*, *sürece*, *dartısınca* (*DIAT.* 32-2) ve *ağırlığınca* örneklerinde görüldüğü üzere, kalıntılar hâlinde, ancak, sıfat ve zarf olarak kalıplaşmış bâzı kelimelerde rastlanıyor (*Deny*, 919) .

Ek, Türkmen lehçesinde oldukça canlıdır: *hızmat buyursan otuz gulca işlerin* 'hizmete gelince işlerin otuz kulunki kadar' (*Göroğlu, III-15*); *Gırat hem Övezi Göroğlıca tanyar* (göst. esr. 221-aş. 3). Bu lehçede +ça, birbirine +dan 'çıkma hâli' ile bağlanan ve şahıs ekleri de alabilen kesrî sayı kelimelerinden sonra, o sayı kelimesinin gösterdiği nisbete dayanan bir miktar

⁴ Krş. *Maban.* s. 86, Hartmann, *Çağ.* § 75, *LÇ.* s. 139. *Mabanü'l-lûgat* yazarı ekin bu vazifesinden bahsetmiyor.

bildirir: *senin ondan birince* (Göroglu, 160-7); *menin ondan birince* (göst. esr. 160-8) v. b.

§ 13 Ekin bahis konusu vazifesi, Kıpçak grubuna giren türlü lehçelerde başka ek, edat ve birleşik edatların da kullanılması sebebi ile, münferit örnekler veriyor, (bk. § 18 ilâve ve § 28). Codex Cumanicus'ta, Karayım ve Karaçay lehçelerinde (krş. *Kar. Texte s. 175-ça/-ç'a* ile) isimler yanında yürürlükte değildir. Ettuhfe'de "+caj +ce miktar bildiren ektir" deniliyor (s. 90a, § 5). Kırgızcada seyrek rastlanır: *iyneçe* 'iğne kadar' ve *iyneçelik* 'ayn. anl.' (KS. 375). Kazancada canlıdır (bk. Alimcan, TS. § 5).

§ 14 Altay, Teleut, Lebet, Şor lehçeleri ile Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl Küerik gibi Abakan lehçelerinde miktar ve büyüklük mukayesesi için bâzan başka ekler kullanılırsa da, umumiyetle bu münâsebet +ça eki ile ifade edilir: *t'öçö kara sanağanan tönçö'k ak sanağa yakşı* 'Deve kadar kötü düşünmekten, çakmak-taşı kadar iyi düşünmek yeğdir' (*Prob. I, 3-26*); *t'öçö'sindü töböçö poylü ülpoldı* 'tepe kadar vücutlu, deve kadar boylu oğul oldu' (göst. esr. 93-290); *kürgekçe oğın tartıp atçadır* 'kürek kadar okunu çekip atıyor' (*Prob. II, 164-236*); *kılıştı moydına bir iligçe-la çettirbin toktattı* 'kılıcı boynuna bir el genişliği mesafesine kadar yaklaştırmadan durdurdu' (göst. esr. 178-181) v. b.

§ 15 *Zamirlerde*: +ça ekinin bu vazifesi de mevcut metin ve lehçelerin zamirlerinde umumiyetle canlı görünmüyor. Çağataycada bâzan, yalnız birleşik işaret zamirlerinde olmak üzere, miktar gösteren canlı kullanılışları göze çarpar: *usmunça* 'bu miktarda, bunun kadar' (*PdC. 67, LÇ. 34*), *uşança* 'ayn. ani.' (*LÇ. 86*)⁵. Codex Cumanicus'ta ve Kırgızcada da yalnız *anca* 'bu kadar, o kadar, onun kadar' 3. şahıs işaret zamirinde olmak üzere (*KW, KS. 32*) tek türk örneklerine rastlanıyor.

§. 16 *İsim-fiillerde*: +ça eki miktar ve büyüklükte eşitlik gösterme vazifesi ile, türlü isim-fiil eklerinden sonra da gelmektedir: *-miş* ekinde sonra, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde görülür: *küçüm yitmişçe sözleyin* (U III, 71-6); *sen ölmüşçe tınhğlarığ* 'senin öldürdüğün kadar canlıları= ne kadar canlı öldürdünse' *yılkı ajunındaki emgektin ozzun kutrulzunlar tip* (*AT. 50-18*) v. b. Yahut iyelik ekleri almış-mış isim-fiil eklerinden sonra: Rabguzi'de *oğlan ulğarmışınça ton uzayur erdi* (*Schinkervitsch, § 61b*); *küçyetmişince itbâ' kılmak kerek* (*Nec. 96a-2, faks. 191-2*) *bilü-bilmişince* (*Muin. 4-12*) v. b.

Eldeki Çağatay metinlerinde ekin isim-fiillerdeki kullanımına tesadüf edilememiştir.

-*dukça* isim-fiil ekli şekiller en çok Karahanlı ve Eski Anadolu metinleri ile Türkmencede ve Kitabü'l-idrak'te örnekler veriyor:

uluğ boldukunça tüzünrek bolup (*Atb. 69-355*); El-idrak haşiyesinde *gücüm yettiğince* (s. 22); Trkm. *mümkün boldığıca saklamağa dırçaşdık* (*Gö-*

⁵ Bu şeklin 'bunca, bu derece' anlamlarına gelen sıfatlaşmış ya da zarflaşmış kullanılışları da vardır.

roglı, 7-aş. i o) Yine geçmiş zaman isim-f il eki -an'dan sonra dil taydan bolan şu ayrıntılıklarını mümkün bolanıça sakladık [Kemine,, 124-1) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde bu +ça eki, iyelik ekleri ile genişletilmiş -dük/ -dük isim-f il eklerinden sonra (D uda, QV, 100), tekerrür hâlinde zaman gösterme nüansı ile kullanılır. Bu gibi şekillerde ek, *kadar* anlamını büsbütün kaybetmemiş olmakla beraber, artık bir zaman zarfı nüansı kazanmağa başlamıştır: *diri olduğunca hele durişem* 'diri olduğum müddetçe hele uğraşayım' (SN. § 182); *dünyâda olduğunuzca* (Kissling, s. 29); *gördügince* 'gördükçe' {Yun. 55-9); *her anduğumca* (DTB. 7-8, 2) v. b.

-ğança pek seyrek rastlanan bir ektir. Alt. *uğumnın pilgenünçe kıcırup perdım* 'aklımın erdiği kadar söyledim' (Prob.I, 119-1) v. b.

+ça eki Karahanlı ve Harezmi metinlerinde yalın ya da iyelik eki almış -r isim-fiil eklerinden sonra da geliyor :

tiriglik bolurça yigiimni bulur men 'yaşayacak kadar yiyecek bulurum ben' (KB. 382-3801); *unarça ayayın* 'gücüm yettiği kadar söyleyeyim' (Atb. 69-355); *küçleri yeterince* (Nehc. 15 a-17). Karaçaycada -r ve -maz ekleri ile yapılan ve olumlu ve olumsuz isim-fiiller yanına mukayese eki olarak dâima +ça geliyor: *sizgeyardım eterce kuvvet* (S. Çağatay, Karaç. 281); *canız bir k'oy çığarça.. . tar eşik* (Karaç.-Malk. 20-14); *ara bıla çıkmazca, cuvuk* 'aradan çıkmayacak kadar yakın' (göst. esr. 20-16); *k'oy balasın uralmazca kısfa tağarla* 'koyun kuzusunu toslayamayacak kadar kısa takarlar' (göst. esr. 16-aş. 5) v. b.

Kutadgu Bilig'de ek fiilden isim yapan ve anlamca bâzan bir isim-fiil yerini tutan -ğu ekinden sonra da görülüyor :

karın todğuça yi kamuğ yim içim 'bütün yiyecek ve içeceği karın doyacak kadar ye' (KB. 477-4769) yahut *туру ölmegüçe yigil ay kadaş* 'ey kardeş ölmeyecek kadar ye' (göst. esr. 477-4770). Rabguzi'de *sen kirgüçe şanduk* 'senin gireceğin kadar sandık' (Schinkevoitsch, §§ 61b, 63a).

-ası ve -acak gelecek zaman isim-fiil ekleri ile kullanılan örnekler Eski Anadolu metinlerinde dikkati çekmektedir: *mere bu oğlana ad koyasınca var mudur?* 'bre' bu oğlana ad koyacak kadar var mıdır?' (DK. 27-27); yahut *hac idecekçe müddettin* (Kâb. i2a-g); *dervişe yetecekçe in'âm* (Duda, QV, 64 not 4); *bana kifayet idecekçe bilmem* (göst. esr. 101). v. b.

§ 17 Miktarda eşitlik vazifesi gören +ça eki, türlü lehçelerde aslî sayı kelimeleri yanında, o sayı kelimesinin ifâde ettiği belirli miktarı belirsizleştirir ve tahminî bir miktar gösterir: Köktürk yazıtlarında *uyğur elteber yüzce erin* 'yüz kadar erile' *ilgerü tezip bardı* (Thomsen, 127, IIN 37); *i ligce er* 'elliye yakın erkek' (To. 43). Çağ. *bu hâlet(t) e menin bile onca kişi* 'on kişi kadar' *bolğay idi* (Bab. Hat. 106b-10, 15); *bir tutamca yeri rize rize bolup idi* (göst. esr. 10 b-10, 20) v. b. örneklere rastlıyoruz. Şor lehçesinde *tayğada bir ayça polğan* 'yazıda bir ay kadar kaldım' (Direnkova, § 26); Yak. *uonça* 'on kadar', *otuçça* 'otuz kadar' (Böhtling, § 409) v. b.

§ 18 İlâve : Eski Anadolu, Türkiye Türkçesi, Azerî, Karaçay, Kazan v. b. lehçelerde, miktar ve büyüklükte eşitlik münâsebeti kurmak için

+ga'dan başka *kadar, kader, ğadar, ğader* v. b. pek malûm çekim edatları da kullanılır.

Alt., Tel., Leb., Şor., Sag., Koyb., Kaç., Kızıl v. b. lehçelerde, bu münâsebet için de, § 10 ilâve'de gördüğümüz +diğj+dig,+day/+dey, +di/+di ekleri +ça'ân fazla yer almıştır.

C. İzâfi eşitlik:

§ 19. Ekin, Türkiye Türkçesi ve diğer bâzı lehçelerde kullanılan 'göre' çekim edatının kine tekabül eden vazifesidir. Bu vazifesi ile ek, geldiği kelimeye nisbet ve izafe edilen bir uygunluk gösterir.

îzâfi eşitlik münâsebeti kuran +ça eki Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçeleri ile Eski Anadolu Türkçesinde pek canlıdır. Yalın ya da iyelik ekleri ile genişletilmiş isimlere gelir: Kökt. *eçüm apam törüsinçe yaratmış* (Alt. Gr. 251, E. 13, krş. Thomsen s. 101); Uyg. *erkimçe tapımça işlettim erser, burkannın... ötiñçe erigünçe.. evrilmedim erser* (bk. Stud. 196-136; Alt. Gr. § 364; başka örnekler için TTI, 7-6, 7; TT VI. 20-53; U III., 32 -11). Karahanlı Türkçesinde *tilekçe bol* -(KB. 193-1757), *tilekçe bar-* (göst. esr. 46-316), *izce yon-* (göst. esr. 585-5908), *könülçe kılın-* (Atb. 73-414); Rabguzi'de: *sözünçe fal-* {Mal.Rab. 509-11; Schinkevitsch § 60 b) v. b. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde: *bu mukaddimeler hükmine e* (Kelile, 2 b-12); *bunun hilâfmcadur* (Kelile, 55-7); *gendü ârzûsı dileginçe yeyesi yer* (göst. esr. 60-10) v. b. (başka örnekler için bk. Âşık Pş. 49-aş. 7; Duda, OV. s. 64; AOJ. § 37; SN. § 108; Kissling s. 28-29).

biz de hâlimizceyarsız değiliz (Saz. Ant. III, 490-11);

meşreb-i gönümce hünlerlenirsin (göst. esr. 556-aş. 3, Hengâmi) örneklerindeki gibi, +ça, çok daha sonraki yüzyılların saz şâirlerinde yine canlılığını devam ettirerek kullanılmaktadır. Şiirlerinde mahallî hayatın ve mahallî dilin aksini vermiş olan 18. yüzyıl şâirlerinden Nedim'de de bu kabil kullanılışlar göze çarpıyor :

sâk-u sürin-ü ğabğab-ü leb meşrebimcedir

ser tâ be-pây hâsılı hep meşrebimcedir (Gölpınarlı, Nedim Divanı, s. 270) matlaı ile başlayan gazelinde görüldüğü gibi.

Ek, *mertebelü mertebesince; hdlü hâlince; mikdarlu mikdârınca* birleşmelerinde de karşımıza çıkıyor (Kissling, s. 39, AQY. § 40).

îzâfi eşitlik münâsebeti kuran ek, Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Eski Anadolu metinlerinde de, +de bulunma, +ğa/+ka/+a v. b. verme, +dan çıkma hâli ekleri ile, -den sonra, ile, üzerine çekim edatlarının vazifelerini de içine alan bâzı kullanılışlar gösteriyor: Uyg. *neteg kılmış işlerin iyin kezigçe 'sıra ile' tüketi ötündi* (AY. 104-4; U III, 10-10); *kezigçe ert-* (TT IV A. Anmerk. II; Alt Gr. § 385); *yolca ert-* yolu ta'kiben, yoldan geç-' (Alt. Gr. § 385); *twğaç tilingeyarat-* (Hts. 20-2151), *tohrı tilinge evir-* (U IV, 6-2); Karahanlı metinlerinde *han tilinge ay-* (KB. 6-23). Eski Anadolu Türkçesinde bunlara muvazî *Balh şehri diline e, pehlevi diline e* v. b. Bunlardan

başka Uyg. *koni yolca koni biligçeyori* -'doğru yolda ve doğru bilgi ile yürü-' (T T VI, 52-237); *ançağınça sabça'bu* söz üzerine, bu sözden sonra' *ikinti buryuki kelip* {AY. 104-4); Karh. *menin sözce barca yanut kıldı söz* {KB. 388-3851); *kıyça ert-* (bk. AY. 98-19 ve s. 141, not 13). Karahanlı metinlerinde *kezigçe kel-* 'sıra ile gel-' {KB. 165-1476) *âdem sûretince id-* ya da *âdem sûretince kil-* {Rab. B. 116b-I, 19); *sonunca bar-* 'arkasından var-' {Rab. B. 246 a-9) ya da *sonunca kil-* (Mal. §11-2). Eski Anadolu Türkçesi önince, ardınca, yanlarınca (krş. S. Çağatay, *Eski Osmanlıca Üzerine Notlar* DTCF. derg. C. II, S. 2, s. 306, §5) v. b. Tektük Müyessiretü'l-ulûm'da da *getürdügümüz takdirce* 'takdirde' (s. 72-9), *bu takdirce* (s. 75) gibi bulunma hâli eki +*denin* yerini tutan örneklere rastlanıyor. Bu durum ekin, Köktürk, Uygur ve Karahanlı metinlerinde ne derecede bir fonksiyon genişliğine sahip olduğunu ve yer yer izafi eşitlik vazîfesindeki +*ça'inn*, eklendiği kelimeler ile kalıplaşmasından ileri gelen anlam kaymaları bulunduğunu göstermesi bakımından önem taşır (bk. § 29 ve ö. Kalıplaşmalar).

İzafi eşitlik vazîfesi gören +*ça* eki, Harezmi Türkçesi mahsullerinde Uygur, Karahanlı ve Anadolu metinlerindeki kadar bol değildir.: *fuzza 'arab tilingçe kümüz timek bolur* {Nehc. 70 b-10, faks. 140-10); *anın ödetince herdim* (göst. esr. 51a-6, faks. 101-6; Anon. 65a-8); *tadatları kararınca* {Anon. 74a-i2); *Medine yolunca barsam* {Nehc. 90b-16, 17); *biri biri sonınca Osmanka çüflendürgey erdim* (göst. esr. 63a-5, faks. 125-5); *anın ardıncayorır* {Anon. 45b-8) örneklerinde görüldüğü üzere, bazı eserlerde ve belirli kelimelerde rastlanan ve çok defa kalıplaşmış zarflar hâline gelmiş olan şekillerdir (bk. § 34 ve ö.).

Ekin bu vazîfesi Çağataycada da canlılığını kaybetmiştir. Metinlerde ve gramerlerde yalnız, zarflaştırılmış olan ve hepsi de 'arkasından' anlamına gelen *ardıca*, *sonıça* {Bab. Hat. 107b-aş. I, 2) *sonuca*, *sonıça* ve *kiyniçe* örneklerine rastlanır (bk. § 34). *Lûga-ı Çağatay'da* ve *Uss-i Lisân-ı Türki'de* ekin bahis konusu vazîfesine dâir bir kayıt yoktur. Mabanü'l-lûgat yazarı, +*ça'yı* kaideye bağlı bir anlamı (vazîfesi) bulunup-bulunmamasına göre 'kiyâsî' ve 'serhâî' olmak üzere ikiye ayırıyor. 'Semaî' kısmında *ardıca*, -*sonıça* v. b. kelimeleri veriyor. Yazarı bu şekilleri 'semaî' kısmında vermeğe sevk eden âmil, Çağataycada ekin bu vazîfesini bir kaideye bağlayabilecek kadar fazla örneklerin bulunmaması olsa gerek.

+*ca/ +ce* eki özbekçede işlektir {Özb. Gr. § 228). Tarançı lehçesinde dâima +*ça/+çe* tonsuz şekilleri ile bulunan ek, belirli kelimelerde kalıntılar halindedir: *hudânîn fermâniçe* {Tâji-^{oh}. 73-23); *özünin könniçe* {Prob. VI, 14-5).

Kıpçak grubunda ekin izafi eşitlik vazîfesi öteki lehçelerden ayrılan bir özellik vermez. +*ça* eki bakımından en işlek olanlar Karayım ve Kazan lehçeleridir: Kary. *çıgam edi olalar sanıca* {Kar. Texte, 175 +*ça*] +*ea*), Kaz. *kitabça süyleşe, şeriatça yürl* (Alimcan, TS. 55) *malum bir revişçe bölüvün bildirgen almaşlar..* (göst. esr. § 101). İyelik eklerinden sonra: *inki-*

sâr-ı 'âdetinçe yan könül (Alimcan, TN. 53-3); *'âdetinçe* (Altun Balık, 3-8) v. b.

§ 20. Türkiye Türkçesi ve Türkmen lehçelerinde ekin bahis konusu vazifesi genişleyerek iki istikamete yönelmiştir:

1) Ekteki, öteki lehçe ve metinlerde gördüğümüz uygunluk gösterme vazifesinin devamıdır. Gerçi ek bu vazifesi ile, Türkiye Türkçesi ve âzerîcede'göre' çekim edatının yaygın olması sebebi ile, Eski Anadolu Türkçesindeki kadar işlek değilse de, belirli bâzı kelimelerde yine devam etmektedir (krş. Deyn, § 922): *boyumca, huyunca, gönlünce: gönlünce çalışmamaktan duyduğu ızdırıp* v. b. Anadolu ağızl.: *hağğını şerietçe* 'şeriatın emrine uygun olarak' *ver-* [DİAT. Karakoyunlu, 4-2); *aynı resmime* 'resmine uygun olarak' *yazayollayasın* (göst. esr. trkm. 106- 24) v. b. Türkmencede: *vezirlerin, törelerin isleglerice bolyardı'* vezirlerin., arzularına göre oluyordu' (THE. 20-28);* *dayhanlar adatça aydyarlar* (göst. esr. 19-1) v. b.

2) Uygunluktan ziyâde mukayeseye yaklaşmış bir durum gösterir: *kızın ismeti kendince kendi iffeti derecesinde idi 'kendince=kendine göre, kendi düşüncesine nisbet edilince'* (N. Kemal, *İntibah*); *kendince ğâyeye bildiği son huzura doğru yaklaşıyordu 'kendince=kendine göre, kendi bakımından* (Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Nur Baba*); *Arap coğrafyacılarıma '...bakılırsa, ... göre' Kıpçaklar ilk olarak dokuzuncu yüz-yüda anılmaktadır* v. b. (krş. Deyn, § 923, ekteki bu vazifenin daha farklılaşmış olanı için bk. § 23).

Azerî ve Türkmen lehçeleri için şu örnekleri gösterebiliriz: *bu izdivaç her iki tarafın 'akidesince fâideli idi* [Hakverdiyof 21-10); *arvadın zannınca ... cevâhîrat Hacının cemi' devletine beraber idi* (göst. esr. 23-7); trkm. *bizin pikrimizce. . . birimi bentleri yiten hoşğular bolsa gerek* [Kemine, 37-9). Ayrıca, Kıpçak lehçesi özelliği gösteren Neşşab'da *biribirimeler'* birbirlerine nazaran' *azırak yürürler* (33b) v. b.

§ 21. *Zamirlerde* : +ça eki öteki vazifelerinde olduğu gibi izafi eşitlik vazifesi ile de, mevcut metinlere göre zamirlerde umumiyetle canlı değildir. Pek seyrek rastlanır: Kutadgu Biligde :

bu kün munda minçe kimi iş kılayı? 'bugün burada kendime göre kimi eş kılayım?' (648-6580). Bir dönüşlülük zamiri olan *öz* kelimesi Pavet de Courteille'de Çağatayca için, +ça eki ile birlikte *özce* 'kendime göre, senin kendine göre, onun kendine göre' (s. 62) anlamları ile veriliyor. Bâzı Anadolu ağızlarında pek nâdir olarak *kendi kendine* dönüşlülük zamiri ile anlamdaş *kendi kendime* {AİAD. Eskişehir, 132-28) şekline de rastlanır. Tarançı lehçesinde tek tük I. şahıs zamirleri yanında görülüyor: *mence, meninçe* 'bana göre' [Baskakof, 225). Şahıs zamirlerinde seyrek olarak uygunluktan ziyâde mukayeseye yaklaşmış bir durumu gösteren örnekler de görülebiliyor: Türkiye Türkçesinde *bence yapılan program yerinde değildir; sence hak yerini bulmuş mudur?* Kaz. ilgi hâli almış şahıs zamirlerinde : *minimçe* 'bana göre', *sinince, anınca* (Alimcan, TS. § 95 Zat almaşları) v. b.

§ 22 *İlave*: Harezmi ve Çağatay metinlerinde izafi eşitlik vazifesi gören +ça ekinin yerini tutmak üzere, yahut ona muvazi olarak başka bâzı ek ve edatlar da kullanılmaktadır :

1) Meselâ Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerindeki *türk tiliñçe evir-* ifâdesi yanında, Harezmi sahasındaki bâzı eserlerde *türk t ilige evür-* (Lö. 160-aş. 4-Miraç). /ekline rastlanır. Çağatayca eserlerde ise, *türkçe til bile* (Muhak. 74-aş. 2); *türk tili bile* (göst. esr. 63-21); *türk tili birlen* (Şec.s. 37) gibi mukabil örnekler buluyoruz. Böyle birbirine muvazi olan vaziyetlere, +ça'nın aynı vazifedeki başka bâzı kullanılışlarında da rastlanıyor. Çok defa iyelik ekleri alarak, yalın yada işaret zamirleri ile tamlama hâlinde bir zarf gibi kullanılırsa *sonınça* ve *anın soranca* şekilleri yanında, Mi'raçnâme'de zaman zarfı hâlinde kullanılan ve daha önceki devir metinlerinde de pek rastlanmayan *antın sonra* kelimesini buluyoruz (Miraç. 4, Lö. 163-6,11). Yine Nehcü *'l-ferâdis'te yolınçayanmdayolu birle* (91a-2) şekli görülüyor: *Medine yolu birle keldim Muştafûka ziyaret kılmak için. artınca bar-* yanında bu ifâdenin bulunma ve verme hâlji ekleri ile yapılanları da vardır: *artında öküş halayık baru tururlar men takı yundum ol kimerseler artınğa bardım* (Nech. 100b-9,10, faks. 200). Çağatay metinlerinde *ardınça*, *ardınca* v. b. şekillere muvazi *kiynimdin* (*kiynimdin cav köplepyitdi*, Şec. 294-aş. 2), *kiynidin* (*kiynidin baralı tip...*, Şec. 305-6) ve *kiyinrek* (*kiyinrek tartıp tüşelin*, Babn. 106a-13) kelimeleri kullanılıyor.

2) Türkiye Türkçesi, Azerî, Türkmen, Karaçay, Malkar ve Özbek lehçelerinde, +ça yerinde ya *da+ça* ekine muvâzî olarak, verme hâli ekinden sonra gelen 'göre', 'köre' çekim edatları da kullanılmaktadır: *ayıtmaklara göre seherin içi on iki çağırım bolup. .. (Marı-90); . . . has folklorlaşan eserleri folklor kanunına göre özgerip bir nece variantlara eyedirler* (Kemine, 39-18); Osmanlıca ve Özbekçe için bk. Denny, § 908, Özb. Gr. § 177) v. b. 'köre' çekim edatına pek seyrek olarak bâzı Çağatay metinlerinde de rastlanıyor: *andak kim öz hod ahvâlîğa köre ayta-alurlar* (Lö. 169-13, Muhak.) v. b.

3) Tarançı lehçesinde seyrek olarak *yaraşe* edatı kullanılır : *özün ehvalîğa yaraşS kutluğluk alıp kelip* (Mater. IV, 114-132) v. b.

4) Türkmen, Kazak, Kırgız, Başkırt, Kazan lehçelerinde aslında zarflaşmış olup da, kendinden önceki kelimenin 3. şahıs iyelik eki almış hâli ile bir edat gibi kullanılan *boyunca* (*boyunca* v. b.) kelimesi, izafi eşitlik +ça' sına muâdil kullanılıştadır: *Keminenin öz vesiyeti boyunca onı Sarahsda Cöhit-depe diyen yerde caylapdırlar* ('Kemine'nin kendi vasiyetine göre. . . 'Kemine, 20-aş. 2); *Pelvan Bağşının aydan mazmunu boyunca bolup* (Göroglı, 8-30); Kaz. *sözlerini şarj'kaidesi boyınçatikşirgençakda* (Alimcan, TS. § 96,1); Kırg. *çakım boyunca 'davete göre'* (KS. 135); Bask. *anın süzi buyınça 'onun sözüne göre'* (Pröhle, *Tatar nyelvjdrsi Adalekok*, NyK. XXXVIII, s. 72); Kazk. *sonan son kanının çarlığı boyunsa.. üyünö kirgîzdi* (Prob. III, 133-aş- 3) v. b.

II. Mukayese (Nisbet) Vazifesi

§ 23. Ekin, her hangi bir karşılaştırmaya dayanan eşitlik ve benzerliği değil, doğrudan doğruya eklendiği kelimeye nisbet edilen bir karşılaştırma durumunu gösteren bu vazifesi, Osmanlı metinlerinde ve bu günkü Türkiye Türkçesinde 'bakımından' edatına müteradif kullanılıştadır (krş. *Deny*, § 923): *askerlikçe büyük bir istldâd-ı tabîiye mâlik idi* (N. Kemal, *Cezmi*); *bizden yaşça büyük bir arkadaşımız; bilgice noksan, muhtevaca derin* v. b.

Mukayese vazifesi gören +ça eki, meçhul fiilli cümlelerin yalın ya da iyelik ekleri ile genişletilmiş isimler yahut zamirlerinden sonra, 'tarafından' v.b. edatlara tekabül eden vâsıta hâli yerini tutar: *aydınlarımızıçayunan ve lâtin dilleri bilinmediklerinden; hükümetçe alınan tedbirler; ocaklılarca muhafaza edilen âdetler* yahut *bizce tanınmış olanlar; sizce müsta'mel tâbirler* [*Deny*, § 924] v. b.

III. Sınırlama (Linitativus) Vazifesi

§ 24. Ek, verme hâlinde sonra gelerek, mekânda yön ve sınırlama gösterir. Bu kullanılıştta a) yönü tâyin eden verme hâlinin, b) yönü sınırlayan +ça ekinin vazifeleri olmak üzere iki vazife unsuru birleşmiş durumdadır. İhtimal ki, ek başlangıçta yine eşitlik (muk). nüansı ile kullanılmıştır. Meselâ *altun yışğaç* gibi bir ifâdede, ilk tasavvurun 'Altun Yış'a kadar bir mesafe' tarzında olduğu tahmin edilebilir (krş. W. Bang, *Türkische Leitbestimmungen*, Turan, 1918, ss. 91-96, § 3). Burada verme hâlinin, aynı kavramı ifâde etmek üzere birlikte kullanılan edat ve ek ile edatın biribirinin yerine geçmesi sureti ile meydana gelmiş olması muhtemeldir. Meselâ *altunyışka tegi—altunyışkaça; künke tegi=künkeçe* v. b. Bizce, +ça ekindeki sınırlama vazifesi daha sonraki merhaleye girer.

§ 25. Köktürk, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinin mevcut metinlerinde +ça ekinin sınırlama vazifesi işlek değildir (bk. § 27 ilâve). Yazıtlarda ancak, *ben Bilge Tonyukuk altun yışğaç kekimiz* {*ETT*. 112B, 37} cümlesindeki gibi bir-iki örnek bulunabiliyor.

Karahanlı Türkçesinde aynı eki, etimolojisi henüz karanlık olan *kanca*⁶ kelimesi içinde görmekteyiz, *kanca*, sorgu yolu ile yön ve yer gösteren bir zarf görevindedir, *kanca bar-* (*Div trc. I*, 74-17, 354-26; **III** 39-aş. I, 1, 4; *Atb.* 72-386); *Rabguzî*'de *kanca ilet-* (*Lö.* 136-13, 137-2; *kanca bar-Şchinkevoitsch*, § 423, Bemerk. 11). Tek tük +ru yön gösterme eki ile genişletilmiş *kanca* {*Mal. Rab.* 511-10}. v. b.

Oğuz Kağan destanında *ta kün batuşığaç tegan irdi* (28-319) *oklarını kökkeçe otun* (30-346) örnekleri ile ekte bir canlılık müşahede ediliyor.

⁶ W. Bang, *kanca* kelimesindeki *ka'yı sorgu zamirinin kökü ve -n- sesini de zamir n'si olarak ayırmak istiyor (bk. *Kosm.* I, § 31). Fakat bu etimoloji Eski Türkçenin *kayu* ve *kanyu* kelimelerindeki y ve ny seslerini izahsız bıraktığından kabule şayan olamaz.

Çağataycaya dâir yazılmış olan gramer kitapları ve lügatler ekin sınırlama vazifesini 'intiha' gösteren anlamdaki kullanılışı diye verirler (*Maban*. s. 85; *Hartmann*, § 75; *LÇ*. s. 139). Ek bu vazifesi ile zaman yer v. b. kelimelerde sık sık rastlayabildiğimiz bir canlılık gösterir: *bu zaiḡnin yeti ata ve belki yetmiş atağaçā âbâd ve ecdadımızı saltanat ve belki velâyeḡā müşerref ve makrûn itti* (*Ris. Bay.* 5); *âmisidin dânişmendîğaçā hiç kay-sı türk tili bile tekellüm kıla almaşlar* [*Muhak*. s. 74] *yini toğğan bir aylıkmaça Öltürdi* (*Şeç.* 299-aş. 2). Üçüncü şahıs iyelik eki üzerine gelen *sonuca* 'sonuna kadar' (*LÇ*. 194) kelimesinde *+ça'nın* verme hâli eki almadan da aynı işi yaptığı görülüyor. Radloff, *emdi* zaman zarfı ile *emdiğaçe* şeklini veriyor. Ek bâzan işaret ve sorgu zamirleri yanına da gelerek yerde ve zamanda sınırlama gösterir, *şunğaçā* 'şol vakte değın, tâ, ilâ...' (*LÇ*. 204; *PdC*. 378: 'oraya kadar'; *oşandağaçā* 'oraya kadar' (*WB.I*, 1150; *PdC*. 66); *anğaçā*, *anğaca* 'ona kadar, buna kadar; (*PdC*. 38); *kaçanğaçā* 'ne vakte kadar? (*LÇ*. 214). Özbekçedeki şekiller için bk. *Özb. Gr.* § 176.

Tarançı lehçesinde *+ğaçā\ +geçe*, *+ğıça/+giçe* gibi şekiller alan ekin durumu Çağatayca ve Özbekçedeki gibidir: *atka minedîğan yerlgeçe çikidu* (*Prob. VI*, 36-14); *kaysi kitâbğıçe okuğan?* (*Mater.IV*, 123-126) *ikkiyüz sergeçe iskât beredü* (*Volksk.* 12-35). İşaret zamirlerinde: *men keldim şondin şomçe*. . buraya kadar' (*Tâji-^oh.* 73-23); *şununğaçā, şunaça* (*Wb. IV* 1098). Bu lehçede yön gösterme nüansının farklı anlam tasavvurları hâlinde yerleşmesi ile, ek zaman gösteren kelimelerde aşağıdaki anlamları verir:

a) Bir zamana kadar: *keşkeçe şehernin içide yötüllep yürüp sokti* (*Prob. VI*, 63-aş. 1); *ve eğer ğayibdin sursan üç künden ta on beş küñgeçe heber eşit-keysen* (*Ost. Wahrs.* 182-26); *çah(r)şenbe küniğıçe neğme nevâler kîlip oynedıUr* (*Tâji-^oh.* 77-17) v. b.

b) Müddetle, zaman zarfında: *bir biridin yStS yılğıçe ayrılıp kittiler* (*Mater. III*, 64-2); *ata ânesi ölse bir yılğıçe yer ulğâp*. . (*Li-Kitabi*, 446-171; başka örnekler için bk. *Prob. VI*, 2-23; *Mater. III*, 10-83; *Volksk.* 32, IX-7; krş. W. Bang, *Türkische Leitbestimmung*, Turan, ss. 91-96, § 3, -ğaçā).

c) -den önce: *yigirmi küñgeçe erge tegmeydû, eri kwık küñgeçe hotun almaydû* (*Volksk.* 14-18, 19) v. b.

Ekin sınırlama vazifesini eski Anadolu Türkçesinde, ancak zamanca daha eski ve lehçe özellikleri bakımından karışıkça olan Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf**unda görebiliyoruz: *zindanğaçā, bu demgeçe, beşyılğaçā* (*AQV.* § 5).⁷

ça eki Türkiye Türkçesi, Azerî ve Türkmen yazı dillerinde bu vazifesi ile artık yaşamıyor. Fakat, eke yer yer bâzı Anadolu ağızlarında, zaman kelimelerine eklenmiş olarak rastlanıyor: *şimdiyece* (*Siv.Tok.* 80-15,19), *o zamanaca* (*OAAD.* Kayseri, 107-16), *buvahtaca* (göst. esr. Kırşehir, 108-23),

⁷ Daha sonraki metinlerde ancak 'incaya kadar' zaman zarfı türetmelerinde yaşıyor: - krş. *Uruç.* 23-5; *Neşri* 261-4; *DK.* 49-21 v. b. yerlerdeki *ölünce* gelince gibi şekiller ile.

ahsamaca (GD. Malatya, 3-aş. 6) veya *aşamaca* (OAAD. Yozgat, 172-16)⁸. Bâzı ağızlarda +ok kuvvetlendirme edatının ekleşmiş şekli ile genişletilmiş olarak: *şimdiyecek* (GD Malatya, 7-27), *yassıyacah*, *şafağacah* (göst. esr. 16-4, krş. *Deny* § 905) v. b. Ekin -n vâsıta hâli ile genişletilerek kullanıldığı ağızlar da vardır: *ğışacan* (GBAA. Afyon), *hindiyeçen* (DIAT. 23-9, 33-20), *o savahacan* (göst. esr. 40-12)⁹.

Kıpçak grubunda sınırlama vazifesi için bir-kaç türlü ek ya da edat bâzan aynı lehçede bile yan-yana duruyor (bk. § 27 ilâve). +ça eki Codex Cumanicus, Karayım v. b. bâzı lehçe ve metinlerde kullanılıştan düşmüştür. Kazançada başka ek ve edatlara muvazi olarak bu ek de sınırlama vazifesi görmektedir: *sinin köklerinçe tulğun idi* (*Sünüğe Taba*, 17-1), *tüngeçe,yazğaça* (*Leh. Tat.* 272, Alımcın, TS. § 89), *kayçağğaça* (*Leh. Tat.* 272) v. b. Kırkız Sözlüğü'nde *belce* kelimesi verme hâli eki almaksızın 'beline kadar' diye izah ediliyor: *belçesinen battı* 'beline kadar battı', *belcemden aldırıp suv keçtim* 'belime kadar derin olan suyu geçtim' (KS. 105). Kazakçada *endiğışe* 'şimdiye kadar': *endiğışe cürgön dertke toldu* (*Prob. III*, 508-359) v. b.

Ekin sınırlama vazifesi Sibiryâ Türk lehçelerinden Baraba, Tara, Tobol, Tümen lehçelerinde canlıdır: *onyeşkeçe okudı* 'on yaşma kadar okudu' (*Prob. IV*. 5-4) ya da *şul malnı küttüyigirmi yeşinen utus yeşineçe* 'o yirmi yaşından otuz yaşına kadar hayvan güttü' (göst. esr. 104-2)' *bir nice vakıtkaça patşalık kıldı* (göst. esr. 211-11)v. b. Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere, bâzan ek I. şahıs iyelik ekinde sonra gelmiş verme hâhni takip eder: *min yigirme yeşinen utus yeşimece bağıp kildim bu mallarmı* (göst. esr. 104-6).

Abakan lehçelerinde +ça verme hâli eki almaksızın da kullanılıyor:

ak sar'adın ezerledi
ton çerde tomukça
erig çerde e d ekçe kire pastı

'ak sarı atını eyerledi don yerde diz kapağına, erimiş yerde eteğine kadar girdi' (*prob II*, 96-286, 287) v. b.

§ 26. Karayımcada +ça alelade isimler yanında 'önünde' ya da 'ismin ifâde ettiği bir şey ile' anlamını veren bir ek olarak kullanılıyor. Başka lehçelerde rastlanmayan bu anlam özelliği, verme hâli ekini kaybetmiş sınırlama vazifesi gören +ça' ekinin anlamca biraz değişikliğe uğramasından meydana gelmiş olabilir: *k'oz'lariç'a alalırmo kim anı* 'o gözleri önünde alınabilir mi?' (*Kar. Texte*, 36-2 ;18-32/33): *neçik aytty külahlar'imça, da avazın eşit'amin* 'avazını kulaklarımla işiteceğim şekilde söyledin' (*Kar. Texte*, 29-3; 176) v. b. Aynı anlamı veren kullanılışı Şor gramerindeki bir örnekte

⁸ Türlü Anadolu ağızlarında bunlara muâdil *öleneçe* [OAAD. Kırşehir 132-4), *gele-nece* (göst. esr. 110-12), *çezenece* (GD. 58-12), *düşenece* (*Gaz. II*, 252-aş. 4) v. b. ile, Türkmencede bunların şahıs ekleri ile genişletilmiş *ölüncem* 'ben ölünceye kadar' (*Kemine* 36-15), *göz açıpyumuncan* (*Göroglı*, 39-27) gibi zarf-fiil şekilleri vardır.

⁹ Pek seyrek olarak, yukarıdaki şekiller ile muvazi giden *gelençen* 'gelinceye kadar'⁵ (*DIAT.* 44-15), *ölençen* (göst. esr. 31-aş. 3) v. b. zarf-fiiller de görülür.

de bulmaktayız: *an közince çoylapça* 'onun gözü önünde yalan söylüyor' {*Direnkova*, § 64) v. b.

§27 *İlave* : 1) Köktürk, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinin mevcut metinlerinde +ça ekinin sınırlama vazifesinin pek işlek olmadığına yukarıda dokunmuştuk. Bu devir metinlerinde verme hâli ekinden sonra gelen *tegi*<*teg-i*, *tegü*<.teg-ü çekim edatları yaygındır: *tokuz ersinke tegi*, *Temir kapıgka tegi* (*TT VA*, 26; *Alt. Gr.* § 228; *Kosm.* § 52, 3); *altınseraka tegi* {*KB*. 19-24, 478-4776); *tüpinge tegü* (göst. esr. 582-5872) v. b. Kâşgarî *tegü* ve *tegin* kelimelerini veriyor {*Div. trc. III*, 237-10).

Çağataycada, bilhassa Bâbü'r'ün şiirlerinde mukabil *dekrü* <*tegür-ü* (krş. *Kosm. I*, § 52, 3) çekim edatına rastlanıyor:

her kice tanğa dekrü işimdür âh-ü nâle {*Bab. Gazel*, 27-4);

kice bolsa tanğa dekrü hâl-i zarınım mu dey? (göst. esr. gazel, 64-3) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde ekseriya *dek*, *değın*, *denlü* çekim edatları kullanılıyor: *niceye dek* {*Neşri*, 43-aş. 11), *şimdiye değın*, *gıceye değın*, *göksümüze değın* (bk. Dr. Müjgân Cunbur, *Gülşehrî ve Mantukuttayn* adlı basılmamış doktora tezi, s. 160; Duda, *QV*. s. 66; *Kissling* s. 33; *TTS. I*, s. 184); *bu zamana denlü* {*Deny*, §904) v. b. *dek* çekim edatı Azericede, Müyessiretü'l-ülüm'da ve Kazan Türkçesinde de kullanılmaktadır: *aşşam ezanına dek* (*Hakverdiyof*, 20-10), *indiye dek* (göst. esr. 21-3; Kaz. için bk. *Leh. Tat.* s. 311) v. b. Codex Cumanicus'ta ve Karayımcada +ça eki yoktur. Kary. *deyin*, Kom. *deyri*, *deyin* ve *degri* <*teg-ür-ü* çekim edatları yürürlüktedir: *batışdağı kirivge deyın* {*Codex Cumanicus faks.* 151- I, *KW.* 82) *Terosolimğa degri bardı* {*KW.* 82); *köpge deyri* 'uzun zaman' (*Codex Cumanicus faks.* 60-10, *KW.* 82); *k'ok'lar'ga deyın* {*Kar. Texte*, 17-36); *omurga deyın* (göst. esr. 20-38) v. b.

2) Çağataycada ve Eski Anadolu Türkçesinde aynı vazifeyi gören kelimelerden biri de, *feg*-'eriş-, *dokun*-' fiilinden -*ginçe* eki ile türetilmiş bir zaman zarfı iken [*teg-gin-çe*), bütünü ile kalıplaşarak, kendinden önceki kelimenin verme hâli ile beraber '-e kadar' anlamında sınırlayıcı bir çekim edatı gibi kullanılan >*deginçe* [*değince*) kelimesidir: *uluğdm kiçigige değince şart filindin behremenddürler* (Lö. 169-18 Muhak.); *bu güнге değince* (göst. esr. 178-7 Muhak.) Eski Anadolu metinlerinde *aşşama değince savaşıdılar* {*Tab. T* 1 10a-1 1); *aşşama değinceçalışdılar* (göst. esr. 1 10a-14); *şimdiye değince* (göst.esr. 112a-11 ve bk. KCSA. I, s. 293 *Eine Türkische Grammatik in arabischer Sprache aus XV. Jhd.*: *değince*) v. b. Ara-sıra Dede Korkut'ta rastladığımız *sabahdanca* 'sabah olur olmaz, öyledence 'öğleye kadar' {*BK.* 3-7, *DKK.* 76-12, 21) gibi örneklerdeki +*dancaj+dence* eklerini, bünyelerindeki '-e kadar' sınırlama vazifesinin canlılığını dikkat nazarına alarak, -*değince* çekim edatından hece kaynaşmasına uğramış şekiller olarak kabul edebiliriz sanıyorum. Abû Hayyan sınırlama vazifesi gören ek olarak -*dakınça* şeklini veriyor. Bu şekil edatlaşmış Çağ. *değince* zarfının yanındaki kelimenin ünlü uyumuna ve âit olduğu lehçenin ses özelliğine uyarak ekleşmiş olanıdır. Eserin, yazarı, 'balığı başına

kadar yedim' mukabilinde *balıknı yidüm başına dakınça* denir. +ça ekini hafiferek de söylemek caizdir" diyor. Bu hâle göre, yazarın bahsettiği devir Kıpçakçasmda hem +*dakinj* + *dekin* hem de +*dakinçaj* +*dekinçe* şekilleri kullanılıyor demektedir. İbni Mühennâ'da *tekince* kelimesi veriliyor. Bu şeklin önceki kelimenin ünlü uyumuna girip girmediğini yâni eklik özelliği kazanıp kazanmadığını bilemiyoruz.

Eski Anadolu metinlerindeki *varınca* zarf-fiilinde de, fiilin ifâde ettiği asıl anlam kaybolmak üzere olup, (varıncaya kadar >)'-a kadar' anlamında bir çekim edatı olarak kullanılma yolundadır: *tâ nihâyetlerne varınca müstevli oldu* 'tâ nihayetlerine kadar...' [*Uruç*, 4-13; 80-11); *şarkdan garba varınca... oldu* 'doğudan batıya kadar... oldu' [*JVeşri*, 11-aş. 5) 16. yüzyıl şâirlerinden Edirneli Nazmî'de:

gün doğusından o gün batısına varınca [*DTB*. 5-18) v. b.

Türkmencede buna muâdil aynı şekilde kalıplaşmış *bolunca* 'kadar' edatı vardır: . . *tâ kıyamet ahır zamana bolunca adın.. . gezsın* [*Göroğlu*, 43-2) v. b.

3) Sınırlama vazifesi gören +ça eki yerinde ya da ona muvâzî olarak kullanılan Osm., Karaç. *kadar*, Az., Kaz. *kader*, *ğader* Anadolu ağızları *ğadar*, *ğadar*, *geder* çekim edatları vardır: *eve kadar*, Karaç. *zağzan tavlarna kadar* [*Karaç.-Malk*. 8-13); Az. *ömrimin evvelinden âhirine kader... eyledim* (Az. *Köroğlu*, 5-9, Kaz. için bk. *Lehç. Tat.* s. 311); Anad. ağızl. *sen gelene ğadar* [*KD*. Trabzon, 198-3) *gece yarısına geder* [*GD*. Tunceli-127-aş. 6); *aşşame geden* [*DİAD*. Kars. 148-21) v. b.

4) Kazanca *tikli*, *çikli*, *çaklı*, Trkm. *çenli* edatları da bu lehçelerde sınırlama vazifesi görmektedir: *kiçkeçaklı* 'akşamakadar' *irtegeçaklı* 'yarınakadar', [*Leh. Tat.* 272); *bu vağta çenli* [*THE*. 275-19); *yedi yaşardan yetmiş yaşara çenli* [*Göroğlu* 43-3); *adamdan hatama çenli* [*THE*. 173-aş-7; *tikli* ve *çikli* için bk. *Leh. Tat.* 311.)

§ 28. *Ek yığılması* (pleonasmus, Anhâufung): Bâzi lehçe ve metinlerde +ça eki aynı vazifeyi gören başka bir ek ya da edat ile yan yana gelip kaynaşarak, birleşik bir ek ya da edat halinde kullanılmaktadır. Bu birleşme hâdisesi ek ya da edatlardan birinin fonksiyonunu kaybetmiş olması ile izah edilebilir:

1) Bunlardan biri miktarda eşitlik gösterme münâsebeti için kullanılan ve Kelîle Dimne ile Neşşab'da rastladığımız *kadarına* birleşik edatıdır. Bu edat 3. şahıs iyelik eki almış *kadar* çekim edatı ile +ça eki birleşmesinden meydana gelmiştir: *su girdüğü yol kadarınca öte* [*Kelîle*, 2-18); *hacet kadarınca her gün balık dutaradı* (göst. esr. 20-6); *şol kullukçıdan gördüğü kadarınca gerek kim her birisin-bulur* (göst. esr. 10-17). Yahut aynı edattan yapılan sıfat ile tekerrür hâlinde: *ol hazineden kadarlu kadarınca endürürüz* (göst. esr. 28 aş. 9); Neşşab'da *eli kadarınca* 'eli kadar' (17 b), *barmak kadarınca* (19a), *yay kadarınca* (15b9, 16-1) v. b.

2) Codex Cumanicus'ta ve Çağataycada +ça ve *çağlık*, 'kadar' birleşmesinden meydana gelmiş tek tük örnekler görülür: *anca çaklı* 'o kadar'

{KW. 73) Çağ. *sultan Ahmed Tenbel yüzce çağlık* 'yüz kadar' *kişi bile tohtap turuptur* (Bab. Hat. 106 b-aş. 1).

3) Uygur, Eski Anadolu, Çağ. Az. v. b. metinlerde fonksiyonu aşınmış +ça eki ve aynı vazifeyi gören -layu, -layın birleşmesinden meydana gelmiş +çılayu, +çılayın (v. b.) ekleri kullanılır. Vasıfta eşitlik münâsebeti göstermek için kullanılan bu ek yığılmasına bilhassa şahıs ve işaret zamirlerinde rastlanır: Uyg. *buluçulayu* 'bulut gibi', *ançulayu* 'onun gibi', *munçulayu* 'bunun gibi' (Hts. 19-320)¹⁰. Çağataycada hem nitelik hem nicelik gösteren işaret zamiri *buncılayın* 'bu kadar-, bu miktarda, bunun gibi, bu derece' {LÇ. 86). Eski Anadolu metinlerinde *bencileyin* 'benim gibi, *sencileyin* 'senin gibi', *analayın* 'onun gibi', *bizcileyin*, *buncılayın* (bk. SN § 104; M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divânı Üzerinde Bir Gramer Denemesi*, s. 306: Zamir ve zamir çekimi) v. b. Kaç lehçesinde hece kaynaşmasına uğramış *kuluncılı* 'tay gibi' <.kulun+ça+la-y-u [Prob. II, 515-809) *puğacılı* 'boğa gibi' (göst. esr. 515-812) v. b.

4) Sınırlama vazifesi ile uyg. *munçaka tegi* (U III, 82-14), Harz. *bir ançağa tegi*, Neşşab *ançağa tegrü*; *andan sonra okını çekgey ançağa tegrü kim iki çigni tuşunda kalğay* (21 b-2) örneklerinde de eklerin tekrarlanması hâdisesi görülmektedir¹¹.

II. B Ö L Ü M

+ça EKİNİN KALIPLAŞMASI

§ 29. Eldeki araştırmanın birinci bölümünde verilen örneklerle dikkat edilirse, görülür ki, eklendiği kelime ile başka bir kelime arasında çekim eki vazifesi görmekte olan +ça, cümle yapısı bakımından, öteki çekim ekleri gibi, eklendiği kelime ile birlikte sıfat ya da zarf olarak kullanılıyor. Bu tarzdaki kullanılışlar sırasında bâzan, +ça ekindeki hâl gösterme vazifesi yavaş yavaş kaybolmağa başlamış ve ekin yanındaki kelime ile bünyeye kaynaşmasından, eski anlamından bir az farklı yeni kavramlar teşekkül etmiştir. Bu teşekküllerdeki +ça 'da belirli bir vazife ile kelime yapısına katılmış işlek yapı eki vasfı bahis konusu olamaz. Ancak ekteki hâl gösterme vazifesinin aşınmaya uğrayıp kalıplaşması ile meydana gelmiş münferit kelimeler bahis konusudur:

§ 30. Bu tarzda bir kalıplaşma ile meydana gelmiş olan kelimelerden biri, târihi ve yaşayan bütün Doğu Türkçesi lehçelerinde, Kıpçak gurubunda ve küçük bir ses değişmesi ile Eski Anadolu Türkçesinde rastlanan *barça'ârv*. Cümlede 'var olduğu kadar, ne kadar varsa=hepsi, bütün' anlamlarında

¹⁰ bk. A. Temir, *Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Altürkischen* II, Oriens IX, s. 238 *ançulayu*; W. Bang, *Aus dem Lebender türkischen Sprachen*, Festshrift für Hirt in OZ. 1919/20, s. 22: +ça eki orta hece durumuna geçince +çı, +çu oluyor.

¹¹ Krş. aynı hâdisi birer zarf-fiil olan Uyg. *tüke-ginçe+ke tegi* (Hts. 36-2), Osm. *gelinceye kadar* v. b. örneklerde de vardır.

sıfat, isim ya da zarf vazifesi gören bu şekil, *bar* (etimolojisi için bk. W. Bang, *V. Briefe*, 20, not 2; *Alt. Gr.* § 45) kelimesine eklenmiş* olan miktarda eşitlik vazifesindeki +ça ekinin bu kelime ile kaynaşıp kalıplaşmasından teşekkül etmiştir.

a) *barca* sıfat olarak kullanılışlarında 'bütün, her' anlamlarında belirsiz miktar sıfatı olur: Uyg. *barca, parcâ* [*Alt. Gr.*: Gloss., *An. ind*]; *barca tınlığ yalñguk* (*TT V*, A23); *barça yeklernin* (*TT VI*, 20-66); Karah. *barca işig* (*KB.* 189-1716); Harezmi Türkçesi mahsullerinden Anonim Tefsir'de *barca uçmak ehli* (8b-10); Çağ. *b arç a kûy u küçede* (*Div. Baykara*). *Ettuhfetü 'z-zekiyye* 'pekitme ayrımı'nda "Arapçadaki toplam, kavram, kaplam, derlem bildiren <P kelimesinin karşılığı *barça*'dır¹²" diyerek, kelimenin 14. yüzyıl Kıpçak Türkçesindeki kullanılışlarına dâir örnekler veriyor (§ 82a). Neşşab'da *barça'her türlü' ok atmaknu IsmâHlden öğrendi*(gb-4.); Kazk. *barşa: barşa mirat basma cetti* (*Prob.III*, ng-aş. 5); Trkm. *cem bolsa barca hatunlar* {*Kemine* 66-1) v. b. Radloff, *Tel. ve Leb. için parça* (*Wb. IV*, 1157) veriyor. Abakan lehçelerinde ise, vâsita hâli eki -n ile genişletilmiş *parçan* şekli vardır: *parçan söğü çebilep-çadır* 'bütün kemikleri çatırdıyor' (*Prob. II*, 18-595); *parçan çarğı mende tedir* 'bütün kuvvet bendedir' (göst. esr. 26-210). *barca* kelimesi Eski Anadolu metinlerinde *varca* 'mevcut, bütün, olanca' şekline girmiştir: *sultan dahi varca leşkerin cem' idüp. .. müteveccih oldu* (*TTS. II K-£*, Ta. Sel.); "-Osman ol gice tekvura zafer bulup varca hal-kıyıla kırup feth Udiler [*Nesri*, 95-14) v. b.

b) *barca* kelimesi, iyelik ve çekim ekleri alarak bir isim gibi kullanılır. Bu takdirde 'hepsi' anlamını veren belirsizlik zamiri yerindedir. Abakan lehçelerinde rastladığımız *parçan*, yalın hâli ile de (?) bu vazifeyi görüyor: *aşşiyaktar öbököndör öldular, parçan tozıb-aldular* 'ihtiyar erkek ve kadınlar yığıldılar, hepsi doydular' (*Prob.. II*, 19-606); *pu çon, pu mal, pu ezibis parçan kızinin polar* (bu halk, bu hayvan ve bu malın hepsi yabancıların olacak' (göst. esr. 89-65). İyelik ekleriyle *Codex Cumanicus'tabarçası* (*KW.* 51, faks. 126-15); bu *hileler benim katımda barçasızayıf turur* (*Münyet.* 76b-3, 4) yada *barçey* (<*barçan*) *k'ork'ludur* 'tamâmın güzeldir = pek güzelsin' (*Kar. Texte*, 42-6); *ol barçeym* (<*barçanı*) yahut *barçamız* 'hepimiz' (*KW.* 51) yahut çekim ekleri ile genişletilmiş +lar çokluk eki ile: *kamuğ barçalarka ol ol köz kası* (*KB.* 4-8); *biz barçalarnı, barçalardan artuk arı* (*KW.* 51). Eski Anadolu Türkçesinde 3. şah. iyelik eki ile genişletilmiş +lar çokluk eki alarak: *var çaları dahi Beyt-i Makdiste olusarlardır* (*TTS. II*, K-Z, 964 65); yükleme hâli almış olarak *barçanı* (*Anon.* 10b-17; 39a-13) yahut 3. şah. iyelik ekinden sonra gelen yükleme hâli ile *barçasını* (*Ettuh.* § 82 a) ve *barçasın: bu ötmek yedim barçasın* (*Ettuh.* § 82 a); Eski Anadolu Türkçesi *vanasın* 'hepsini' (*TTS. I*, 756, *Müz.*; *II*, K-Z, 964/65, TA. Sel.). Altay ve Abakan lehçelerinde *parçan* kelimesi, bâzan yalın hâli ile de, yükleme hâli

¹² Kelimenin eserdeki yazılışı *barşa'dır*. Fakat, bu kitaptaki ş'lerin okunuşu hakkında bk. T. H. Kun, *Philologica I*, DTCF. derg. C. V, S. I, s. 11; 14, § 12.

almış bir isim yerinde kullanılır: *çonın malın parçan sürüp-pardı* 'halkının ve hayvanının hepsini sürdü' {*Prob. I*, 320-329); *çağın sende çoğul parçan kazıp-aldım* 'yakınlarda zambak soğanı yoktur, hepsini kazıp aldım' {*Prob. II*, I-10, 11) v. b. Verme hâli ile: *barçağa erkli*; *barçağa tanlançlı boldı arı kız Manamdan* {*KW*. 51); 3. şah iyelik ekinden sonra gelen verme hâli ile *parçasınğa*(*KB*. 5-11); çıkma hâli ile *barçadan* (K.W.50- 51); +lar çokluk ekinden sonra gelen çıkma hâli ile: *barçalardan* {*KW*. 51) *minen* edatı ile *barçaminen* {*Prob V*, 10-128) v. b.

c) *barca* kelimesi lehçe ve metinlerde çok defa da, bir oluş yahut kılışın ya da bir niteliğin miktar ve derecesini tâyin eden 'tamamen, büsbütün, her' anlamlarında bir miktar zarfı yerindedir: *amtı anı barca ökünür-biz* {*TT*. IV, 6-41); *ölügli kişi barca ödke tutuğ* (KB. 138-1211) *sarandın kaçır barca erdemlig er* (göst. esr. 317-3037); *barca ayılğay* {*Anon. ga-I*). Altay ve Abakan lehçelerinde *parça*, *parçan* şeklinde: *arağa parça köyüp çadır* {*Prob. I*, 280-311); *ulus parçan çildi* {*Prob. II*, 5-140, 141). Radloff, *parçan* şeklini ara - sıra 'her yerde' diye! çeviriyor. Bu takdirde kelime belirsiz yer zarfı olarak kullanılmaktadır: *parçan kizek çıs tur-cadır* {*Prob. II*, 104-545) gibi. Kovvalski *barca*'yi Karayımca için 'dâimâ, her halde' anlamlarında bir tarz zarfı olarak veriyor {*Kar. Texte*, 165): *olar barca b'ur'alad'lar* 'onlar dâima buralarda dolaşıyorlar'. Genişletilmiş *barçaj* şeklinde de 1) 'behemahal, her halde' 2) 'hiç olmazsa' anlamlarında bir zarftır (göst. esr. 165).

§ 31. Türkiye Türkçesindeki ve Anadolu ağızlarındaki 'bütün' anlamında bir belirsizlik sıfatı olan *olanca* kelimesi, *ol--\--an* isim' fiil eki ile, miktarda eşitlik vazifesi gören +ça eki kalıplaşmasından meydana gelmiş *barça*'ya muâdil bir teşekküldür: *olanca milletler* {*Saz. -Ant.* 111, 724), Ummânî); *olanca mâlim* (göst. esr. 422, 7 Âşık Halil) ve konuşma dilinden alınan şu cümlelerde: *olanca hızıyla koştu*, *olanca köylü toplandı*, *olanca kuvvetiyle sıktı* v. b. *olanca*, 3. şah. iyelik ve çekim ekleri alarak, bir isim gibi de kullanılır: *elindeki malın olancasını verdi*; *haklarının olancasından vazgeçti* gibi.

§ 32. Türkiye Türkçesindeki *oldukça*, *gittikçe* şekilleri de bugün zarf-fiil özelliklerini ve *ol-*, *git-* fiilleri ile olan anlam bağlarını kaybetmiş kelimelerdir *oldukça* sıfat ve fiiller önünde 'epey, epeyce' anlamlarında alelade bir miktar zarfıdır: *oldukça müşkül*, *oldukça zengin*, *oldukça dikkatlidir*. Deny "oldukça kelimesi artık gerçek bir isim olmuştur" diyorsa da (trc. § 1383, ihtar 4), bu kelimeyi, sıfat ve isim olarak kullanılmaması sebebi ile isim grubuna sokmağa imkân yoktur.

gittikçe de, 'yavaş yavaş, tedricen' anlamında bir zaman zarfı hâline gelmiştir: *çocuğun hastalığı gittikçe artıyordu* (krş. Deny § 1382 a). Bu kelimenin Eski Anadolu Türkçesindeki mukabili olan *vardığınca şekli* de, bâzı metinlerde böyle kalıplaşmış bir durum gösteriyor: *vardığınca ğâlip oldu aşk ana* {*TTS. I*, 756, Yus. Zel.; buna benzer kalıplaşmış başka şekiller için bk. *SN*. § 82, *AQY*. § 55 ve *Die Sprache Aşçıpaşas u. Ahmedis*, ZDMG. C. 73, s. 18) v. b.

§ 33. *barca*, *varca*, *olanca* kelimelerinde gördüğümüz gibi, eklendiği kelime ile, miktar gösteren +ça eki kaynaşmasından meydana gelmiş yeni anlamlı teşekkülleri, *ailece* 'bir aile içinde ne kadar fert varsa hepsi, bütün aile' *ailecek*, *köycek*, *sımfçak* gibi topluluk gösteren kelimeler de de buluyoruz (krş. *Deny*, § 926. O, bu şekilleri özel kullanılışlar diye vermektedir).

§ 34. Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Eski Anadolu Türkçeleri ile Azerice ve Çuvaşçada bol, ötekilerde daha seyrek olmak üzere, iyelik ve izafi eşitlik vazifesi gören +ça ekleri almış *ön*, *art*, *yan*, *dal*, *kiyin kidin son* v. b. isme muzaf edatlar hâlinde kullanılan yer ve yön kelimeleri aldıkları bu ekler ile kaynaşarak, belirli kavramları ifade etmek üzere türlü zarfları meydana getirmişlerdir :

1) *Önince* Eski Anadolu metinlerinde 'önü-sıra, önünden' anlamlarında bir yer zarfıdır: *kâfir önince yürüdün mi* (DK. 50-23); *kendü önince yayan yürür* (Duda, QV. s. 120); *Köse Mihâl önlerince kılavuz idi* (Neşrî, 93-3) başka örnekler için bk. *Aşık Pş.* 16-8, *Kissling* ss., 35, 70).

Eski Anadolu Türkçesi ile daha sonraki devir metinlerinde görülen başka bir kelime *ileyince'dir* (Hey: huzur, ön, yan, karşı taraf TTS. I, 374):
dâdetmesen uranı yüzüm ol han eşğine

kim atı Heyince melâik haşer gider (TTS. I, 374, Şeyhî ve bk. Dr. M. Cunbur, *Gülşehrî ve Mantıkuttayrı*, s. 160).

Türkmencede *önince* 'önce' anlamında bir zaman zarfı olarak kullanılıyor: *önince atını yerleşdireyin* (Göroğlu, 47-14); *hemmeden önince olup gelip* (göst. esr. 85-aş. 6) *men sizden önince... edeyin* (göst. esr. 218-aş. 3). *önince* bu lehçede +rak mukayese eki alarak mukayese zarfı olarak da kullanılıyor: *men sizden öninçerek . . . aydışayın* (göst. esr. 184-aş. 8) v. b. Eski Anadolu metinlerinde zaman ve yer zarfı olarak kullanılan *önce* şekli de vardır: *despot önce 'önce' önden' yürüyüp* (Uruç. 117-19); *bize bir kişi gerek ki önce gidüp varup kâfirden dil alup haber bileyüz* (Neşrî, 267-14) v. b. Âzericede buna muadil kelime *ğabahça'dır*: *ğonahlara ğabahça şirin çay virilüp, dalınca el suyu geldi* (Hakverdiyof, 19-19). *önce* Türkiye Türkçesinde zarf yapan +dan çıkma hâli eki ile *önceden* şeklinde de kullanılır.

2) *Ardınca*, *ardınca* 'ardı-sıra, arkasından': Karh., Harz. Çağ., Eski Anadolu metinlerinde pek bol kullanılan bir yer zarfıdır: *biri biri ardınca* (Anon. 124a-9); *anın ardınca* (göst. esr. 45b-8); Çağ. *ardıca* (Maban. s. 85). Karh. Harz. ve Çağ. Türkçeleri ile, tek tük Eski Anadolu Türkçesinde buna muvazî olarak, *sonmça* ve *kiyniçe* zarfları da vardır: *sonmça barurmız* (Rab. B. 246a-9); *biri biri sonmça* (Nehc. 63a-5); *Hanlar Tenbelnin sonıçaok kelip* (Bab. Hat. 107b-aş. I, 2; Çağ. türlü şekiller için bk. Maban. s. 85; PdC. 270; LÇ. ss. 194, 268); Eski Anadolu metinlerinde:

anun kalmaduğı yeğdir kalınca

uyatlı oğulun ata şonunca (Kâb. 3b-aş. 2).

Bu zarf bâzı Altay sahası lehçelerinde *sânca*<*sonunca* şeklindedir: *ol oktın sânce par-ok-çadır* 'o oktın sonra varıyor' (Prob. II, 76-204); *olar anın sânce*

pardılar (Prob. IX, 241-6, 7): çazıça kara nek parça ân sönça malçı parça 'ya-zıyı takiben kara inek, onun arkasından çoban gidiyor, (Direnkova, § 25) ya da kestipişçe: pistin kestipişçe pir kiji ert parğan 'arkamızdan bir kişi geçiyor' (göst. yer).

Eski Anadolu metinlerinde *Ismâil anın ardınca segirdi [Tab. V, 54b-n); zühre ardınca bu kez geldi güneş (Gar. T. 2a-aş. I); bunun ardınca hanum görelüm kimler yetdi (DK. 23-14)*. Metinlerde sık sık rastlanan örnekler son devirlere kadar getirilebilir:

mağrür-i kemâl olma ki ardınca zeval var (Saz. Ant. III, 697-2 Dertli; başka örnekler için bk. TTS. I, II). Gülşehrî'nin Mantıkuttayr'ında ardınca dan başka peyinçe<F. şekli de görülüyor (M. Gunbur, Gülşehrî ve mantıkuttayrı, s. 151). ardınca, ol- yardımcı fiili ile birleşerek 'hevesinde ol-, peşinde ol-, arkasını bırakma-' anlamında bir fiil gibi de kullanılır (TTS. II, A-/ , s. 47).

Eski Anadolu metinlerinde *önce*'ye muâdil, isme muzaf olmadan, yalın olarak kullanılan *artça* şekli de vardır:

sürü eve kaydıcak gör nider

önce giden ol kiçi ardça gider (TTS. II, 56 Rûşenî). Öteki kelimelerde olduğu gibi, bunun da iyelik ekleri olarak kalıplaşmış şekilleri vardır (bk. DK. 53-4, DKK. 167-11; Kâb. 4a-aş. 5; Kelîle 72-aş. 4). Yine eski Anadolu metinlerinde tek türk *akabince<A. >* kelimesi kullanılır: *'akabince gelenlerle 'Osman dahi cenk iderek (Neşrî, 77-16) v. b.*

Bâzı Anadolu ağızlarında *arhasınca* ve bunun -*k* kuvvetlendirme eki ile genişletilmiş olanı kullanılır: *o sırada tabii deve arhasınca bakınca bunuğore-miyo (AIAD. Kastamonu, 31-7); alsın bakalım söygülüsünün arhasınca ne deyir (Siv.- Tok., 112-16); ğardaşının oğlunun ar h asine ah iki dene atdı gönderdi (DİAT, 97-13) v. b.*

Azerî Türkçesinde *ardınca*'ya. tekabül eden zarf *dalınca*'dır: *han dalınca igirmi beş nefer... vâridoldu (Hakverdiyof, 19-1); atlarını onların dalınca seyirdiler (Köroğlu, 11-aş. 2) v. b. dalınca ve -*k<.ok* kuvvetlendirme eki ile genişletilmiş *dalıncah* şekillerine, Azerî lehçesi etkisinde kalan bâzı Doğu Anadolu ağızlarında da raslanıyor: *bu oğlan dalınca getdi (DİAT. Terekeme, 42-15); ... dalıncah lâle gezer (göst. esr. 72-9) v. b.**

3) *yanınca* : değişik yüzyıllara âit Anadolu metinlerinde ve Azerîcede görülür: *kâfir yanın ça yayakıyor diyeyinmi? (DKK. 171-17) iş de y anine a geçmiş zaman bile anlandı (Müyes. 9-13, 16); yanınca götürür gonca câmedan (Yahya Div. 69-1) v. b.*

4) *bileşince* : Yine bir yer zarfıdır. Ötekiler gibi iyelik ekleri olarak kalıplaşmış şekilleri vardır: *bilemce nesnem yok (TTS. II, 141 Gûs.); semûm içüngötür bilence tiryak (TTS. I, 98, Şeh. Ş.) yahut bileşince alup babasına varsun (DK. 6-15, DKK. 82-15); bileşince olan kâfirleri kırıp (Neşrî- 183- aş. 4) v. b. Üçüncü şah. bildirme eki -*dır* ile:*

nişe kim bilemcediryârin eli (TTS. I, 141) gibi.

5) *boyumca* ve *boyunca* kelimeleri de yerine göre bir zaman ya da yer zarfıdır :

götür sâkıya ol mey-i sâdeyi

boyumca bana câme kıl badeyi {*Yahya Div.* 81-9); bugünkü Türkçede: *geceler, günler boyunca* artık *ağlamaklısın; yol boyunca*; Kaz. *uram buyınca, ğumür buyınça, kün buyınça* 'bütün gün', *tün buyınça* 'bütün gece, *cey buyınça* 'bütün yaz' [*Leh. Tat.* 175) v. b. Bâzı Sibiryâ Türk lehçelerinde *boyunca, ol poyunca* yahut *ol poyınça* şeklinde ' o zaman, o sırada, sonra, bunun üzerine anlamlarında bir zaman zarfıdır: *ol poyınca emdiğe yetre* 'o zamandan şimdiye kadar'; *ol poyınça men pelen yerden pal tapkan aru oşkop künün sayn Aday Makarıya kattaçı poldım* 'bunun üzerine ben bir yerden bal bulmuş arı gibi her gün Aday Makarıya gitmekte devam ettim' (*Prob. I, 117-aş.3*); *men ol poyınca Aday Makarıya peşyıl tilmeş polip yürdüm* 'bunun üzerine ber\ Aday Makarı'ya beş yıl müddetle mütercim oldum' (göst. esr. 12 3-1); *ol poyınça Şorloryatkan Mis tegen aylğayettik* (göst. esr. 129-27 ve *Prob. III, 129-271*) v. b.

6) +ça eki *yol, yazı, sokak* gibi yer gösteren kelimeler ile de, kalıplaşmış yer zarfları yapmıştır:

osbu düzgün düzdiler yolca gidü {*Tun.* 5-1) yada, *girdüğü yolca gelürdi ol dede* (göst. esr. 59-8). Bu zarfşekli Gagavuzcada da pek boldur: *gidermişler yolce* {*Prob. X, 1-2*); Şor lehçesinde *koılar colca parçalar* {*Direnkova, § 24*) gibi. *yolca* bâzan mücerret bir yolun, tarikatın ya da tarzın ifâdesi olan zarf olarak da kullanılır: *bir vakit Sveti Petriynan Alla gidermişler bir yolce* {*Prob. X, 18-7*) gibi. *varğıl yolunca yüri eryolu kalmaç degül* {*Tun.* 177) Yine eski Anadolu eserlerinden Aşknâme'de rastlanan *yolımca* 'elimden geldiği kadar' anlamında bir tarz zarfıdır:

eğer şabr ise çok itdüm yolımca

ki her gün göründi bir ölümce (467-6). Anadolu ağızlarında *git yolcum yolunca* (AİAD. Çankırı, 107-17, 18). Al tay sahası Soyun lehçesinde *olarğa çağın parba, çoluınça âr parıb-odur, olarnı körbençili* 'onlara yakın varma, görmemiş gibi kendi yolundan git' {*Prob. X, 249, 412-11, 12*) v. b.

Bu gibi kalıplaşmalar lehçe ve metinlerde yer yer başka yer kelimelerinde de olur: Uyg. *kıyça* 'sokaktan' *erter yolki kişitin* {*AT.* 621-19); Karh. *yolun onca* 'sağdan' *kelse itildi işin*

kah solca kelseulip çal başın {*KB.* 156-1392); Gagv. *da sokakça sokaktan' giderkan karşı eder... de* {*Prob. X, 35-3*); Şor. *sukça sal ence, çazıça kara nek parça* {*Direnkova, § 24*); *Küreldey Me'rgen çazıça, tağça pardı* {*Prob. IX, 252-5*) yada *men çiş araşınca pardım* {*Direnkova, § 24*); *çonnın araşınca pardılar* {*Prob. II, 4-92*) gibi.

+ça eki almış türlü yer gösteren kelimelerdeki zarflaşma bilhassa Çuvaş lehçesinde bol örnekler vermektedir:

Hurâ vırman eJinCe 'kara orman içinde'

hurlıhan taDat bir aCa 'frenk üzümü topluyor bir çocuk' (*Meszâros*, 11, 200-5);

kijin sirmâ püJinCa 'küçük dere başında'

pîzık sirmâ püJinCa 'büyük dere başında' (göst. esr. 201-8) yahut
şur perGenCek ayınCe 'beyaz örtü altında'; *sır ayince* 'toprak altında' (*Paasonen*, s. 9) v. b.

Yukarıda örnekleri verilen *önince*, *ileyince*, *artça*, *yanınça* v. b. yer zarflarında, *+ça* eki yer gösteren bir çok kelimeye gelebildiği için, bir yapı eki sayılamaz. Esasen bu kelimelerde *+fa*'dan önce iyelik ekinin bulunması, bu eki şeklen isim çekimi ekleri arasına sokar. Öte yandan *+çayı* bu kelimelerde gerçek bir hal eki olarak kabul edemeyişimizin sebebi de, ekin bünyesindeki mukayese ve benzerlik gösterme vazifesini büsbütün ya da oldukça fazla nisbette kaybetmiş bulunmasıdır. Böylece, bu gibi zarfları da, yer gösteren kelimeler ile, *+ça* eki kaynaşmasından meydana gelmiş şekiller olarak kabul etmek gerekir.

§ 35. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanan *yirince* (*yerince*) ile bunun, yine aynı devir ve daha sonraki yüzyıllar metinlerinde görülen kendisinden evvele, aynı kökten *+lı* eki ile yapılmış sıfat şekli eklenen tekrarlamah (*Paranomasie*) *yerli yerince* (*yirlüyirince* v. b.) şekli 'yerinde, uygun, uygun olarak, yerli yerinde' anlamlarında bir tarz zarfıdır: *Ceyhuna irince yaşun dök yirince* (*Aşkn.* 313-9); *görürem işlerün kamu yirince* (göst. esr. 324-3); *oddur anı kızduruban kaynadan*

kaynadub yirlü yirince oynadan (*Garip*, 74a-aş. 2; *Ferh.* 5-13) v. b. *yerlüyerince*, bâzan bir isim gibi *-dır* bildirme eki de alır: *kamu işleri ye'rlü yerincedür* (*SN.* 98-aş. I). Bugünkü Türkçede: *işi yerli yerince yapmak* ya da *görmek*; *her şeyi yerli yerince koymak* v. b. deyimlerde görülmektedir.

§ 36. Uygur Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu Türkçelerinde sık sık rastlanan *twkaç tiliñçe* (*Hst.* 20-215); *Buğra han tiiñçe, türk luğatinçe* (*KB.* 2-14); *Balh şehri dilince öğretdi kim* (*Kelile*, 66-15); *Pehlevî dilince Me'mun buyurdu* (*Kâb.* 28b-aş. I) v. b. örneklerdeki isim tamlaması hâlinde bulunan *dilince* kelimelerinde, *+ça'daki* çekim eki özelliği, kalıplaşmayı hissettirecek derecede aşınmıştır.

§ 37. Köktürk yazıtlarındaki *özünçe kergek bul-* (E4, *Thomsen Tc.* 50-5) tâbirindeki *özünçe* kelimesi de, izafî eşitlik vazîfesindeki *+ça* ekinin kalıplaşması ile meydana gelmiş zarf olarak kullanılan bir şekildir¹³. Kalıplaşmış aynı kelimeye *Âşık Paşa Zade târihi*'nde de rastlıyoruz: *özünçe* 'kendi kendine, kendiliğinden': *özünçe bildi, kâfire bulaşdı iki gün iki gece hoş dürüşdi* (28-2). *Kutadgu Bilig*'de *tuşınça* 'dengi ile, dengi dengine' kelimesi de böyle bir kalıplaşma mahsûlüdür:

yağusa çerigke ilişe eri

¹³ bk. ve krş. Tuna Osman Nedim, *Köklürk yazıtlarında ölüm kavramı ile ilgili kelimeler ve "kergek bol" deyiminin izahı*, VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957, TTK. Basımevi Ankara, 1960, s. 140.

tuşınça teğışgü kemışse ırı (251-2375). Bu gibi örnekler Eski Anadolu metinlerinde daha sıktır:

ki döndü çarh aksince dolandı

saadet çeşmesi nâgeh bulandı (Aşkn.. 321-3); *hilafıma düşürdi kârımı öş* (göst. esr. 321-4); *senün dilegün hilafınca* 'hilâfına olarak' *senden nesne işitdiler* (Kelîle, 96-aş. 5; Tezk.. JV. 2a-g); *benim kullarumdan hakkınca* 'hakkı ile' *şükr ider azdır* {Tab. V. 2b-6);

nite şükrin y ir ine e söyleyem ben

nice zikrin hakkınca soy lamam ben (Aşkn. 358-12);

tatârî at irişemez tazıya

soyınca yiler düşübenyazıya (Ferh. 5-60) *soyınca* 'soyunun iktizâsı olarak' gibi. Aşağıdaki örnekte de bir kalıplaşma vardır:

kim ola ayruğa vire habîbin

sakınur itçe it kendü nefsin

(Aşkn. 336-1). Bura- da *itçe* 'it gibi= it tarzında' anlamındadır.

Anadolu'nun Besni (Malatya) ağzında rastlanan *dibicesi* 'velhâsıl, hâsıl-ı kelâm' kelimesinin *neticesi* kelimesine benzetme yolu ile meydana gelmiş bir şekil olduğunu zannediyoruz: *dibicesi insan okumakla adam olmaz* (DD. I, s. 434) gibi.

§ 38. Tek tük vasıfta ve miktarda eşitlik vazîfesindeki +ça eki kalıplaşması ile meydana gelmiş, sıfat ya da zarf olarak kullanılan kelimeler de vardır: *Uyg.yağmurça* ('sık=yağmur gibi' *Alt. Gr.* § 334); *Az. bundan sonra ona artıklıkma ziyâdesi ile' maya vireceğim* (*Hakverdiyof* 28-22) *Kaz. kübisiñçe* 'ekseriyetle, ekserisi' (*Bâlint.* 69); *Tar. köpinçe* 'çok zaman, ekseriyetle' (*Bas-kakof,* 88) gibi.

Uygurcadaki, bir bağlama edatı gibi kullanılan *az teğiñçe* 'az deyin-ceye kadar= az da olsa' şekli de sınırlama vazifesi gören +ça eki kalıplaşmasından meydana gelmiş görünüyor: *ulalmış so tutağın az teğiñçe* (*yana*) *ukıtahm* (*AT.* 24-5, *Suv.* 2-5).

§ 39. Vasıfta ve miktarda eşitlik vazîfesindeki +ça, bâzan isimler yanında kalıplaşarak, o ismin taşıdığı anlamı mecaz yolu ile içine alan sıfatlar yapar. Bu gibi teşekküller lehçe ve metinlerde oldukça seyrek görülür. *Sag. sinemçe* 'bir miktar', *sinem* *Tar.* 'göğüs, meme': *sinemçe mal çadır, askınçak çon çadır* (*Wb. IV,* 694/95); *Kary. onca* 'seçkin, mümtaz': *onca ulus* 'seçkin halk' (*Kar. Texte,* 114-27) <*on* 'münâsip, iyi' v. b. Nadiren de *Çağ. ökçe* 'korkak' sıfatında görüldüğü gibi (*PdC.* 70) isim ile teşekkül eden sıfatın anlamları arasında bir zıtlık kendini gösterir.

Bunun gibi kalıplaşma tezahürlerini Eski Anadolu eserlerinden Dede Korkut'ta rastlanan *boğazca Fatma, koleca kopuz* gibi sıfat tamlaması hâlindeki kalıplaşmış isimlerde de görüyoruz, *boğazca* 'hâmile gibi olan', *kolca* 'kol gibi, kol kadar'. Fakat artık bu sıfatlar ilk anlamlarını kaybedip, özgür anlamlı bir isim hâline gelmişlerdir, (sıfattan kalıplaşmış öteki şekiller için bk. §§84, 85).

§ 40. Çağ., Az., Eski ve bugünkü Anadolu Türkçelerinde rastlanan *gökçek* 'güzel' (<Uyg. *kork* (?) *Wb.I*, 1586, 2229; *PdC.* 472) kelimesi de, kalıplaşma yolu ile oluşmuş olmalıdır. Bu kelime metinlerde sıfat, isim ve nadiren fiillerden önce zarf olarak kullanılıyor: Kelile Dimne ve Mevlid'de *anın gökçek kokuları, gökçek kokusu* {*TTS.* 1, 316}; Dede Korkut'ta *gözi gökçek kızların gelinlerin* {*DK.* 60-4, *DKK.* 178-26). Anadolu ağızlarından Sivas ve Bursa'da *göçcek* 'güzel' {*DD.* II, 651}; Avşar (Kütahya)'da *gökçek ve gökçek* şekillerinde 'fevkalâde güzel, nazirsiz güzel' anlamlarındadır: *gökçek delikanlı, gökçek kız* {*Ana.* 1, 149) gibi. *gökçek* kelimesi Osmanlı metinlerinde isim ve zarf olarak da geçiyor:

temizin var ise kemden kem anla.

seni her gökçekü çirkin içinde {*TTS.* 1, 316, Kemal Ümmî Div.) +lar çokluk eki ile: *geh yiyiler hoş lâtif çiçekleri, geh bakar gözle görür gökçekleri* (göst. yer. *Gar.*).

Zarf olarak: . . .*âsân ide ve âvâzı gökçek ide* {*TTS.* I, 316, Müf. Bay.);

çü gökçek ohunur medlülü itrin (göst. yer.) Bu kelime osmanlıcada +lık eki alarak, *gökçeklik* 'güzellik, zarafet' mücerret ismini yapar {*Wb.* II, 1229, 1586; *TTS.* I, 317). *Kâbusnâme*'de *gökçeklik çirkinlikten yeğdir*; *Mihri*'de *güç ile gökçeklik olmaz* {*TTS.* I, 317) v. b.

Zamirlerde Kalıplaşma

§ 41. +ça eki, işaret ve sorgu zamirleri ile birleşerek de bir-takım sıfatlar yapar. Ekin bu gibi zamirler ile yaptığı birleşimlerde bir yapı özelliği aranmaz. Çünkü, zamirler umumiyetle kelime teşkili ekleri ile genişletilmezler (bk. *Alt. Gr.* § 334).

§ 42. +ça ekinin *bu, şu ve ol* işaret zamirleri ile birleşip kalıplaşmasından isimleri nicelik sayı ve nitelik bakımından takribi olarak tâyin ve tavsif eden belirsizlik sıfatları meydana gelir. Bu sıfatlarda ek, dâima iyelik ekili kelimelerin çekiminde görülen yardımcı bir -n- sesinden sonra gelmiştir.

§ 43. *bu* işaret zamiri ile, miktarda eşitlik gösteren +ça eki birleşmesinden kalıplaşan *bunca, bunca* belirsizlik sıfatının Köktürk, Eski Anadolu ve Türkiye Türkçeleri ile Türkmencenin bâzı ağızlarında ve kısmen Karayımcada 'bu kadar, bu kadar çok, bütün' anlamlarındaki belirsiz bir miktar ya da sayıyı gösteren kullanılışları pek yaygındır: *bunca budun* (IE4); *bunca işig küçüg* {*IE* 10, *Alt. Gr.* 250); Uygur yazmalarında *munça* 'bir kaç' anlamına da geliyor {*Alt. Gr.* § 190). Eski Anadolu Türkçesinde *bunca gez* {*Kelile*, 67-5); *bunca sultanlık malı* {*Neşri*, 197-14) gibi. Aynı tarzda kalıplaşmış kullanılışlar daha sonraki yüzyıllar metinlerinde de devam ediyor: *bunca demdir* {*Saz. Ant.* I, 17-4 Kul Mehmet); *bunca hasiretler* {*AIAD.* Çankırı, 125-aş. 2); *mu'cizat iledir bunca yerin var* {*DIAT221-9*) v. b. Bu sıfat Uyg. Hak., Harz., Çağ., Özb., Tar. Kıpçak grubu ve Altay lehçelerinde *munça* şekline girmiştir: *munça türlüğ ağır emgek* {*TTV1*, 8-21); *munça uluğ sahabe* (*Nech.* 153);

munça faşâhat ve belagat da'vâsı bile (Lö. 175-14 *Muhak.*); Karaç. *munça* 'bu kadar, böyle' (*Karatsch. W.* 124); Özb. *munça* 'ayn. ani.' (*Cont. Fruits.* 43); Kom. *munça ulu baha* (*KW.* 165); Kazk. *siz munça caska kelgen keri* (*Prob. III,* 256-23) v. b.

bunca, munça kelimeleri yukarıdaki anlamları ile zarf olarak da kullanılır: *nelük malka munça könül bamakın* (*Atb.* 55-183);

istep cihanı munça kalıp yâr tapmadım (*Bab. Millî Teteb.* I, 236-5); Özb. *bu günbeznin teşi munçe çiraylık iken* (*Tâji-Zoh.* 87-19); Tar. *neme munçi yağlaydur* (*Mater.* II, 22-23); Eski Anad. *aranuzda bunca ölmüşve bunca başlu ve bunca kanadı sınımış ve yünü yolunmuş var* (*Kelîle,* 70-17) v. b.

munça, bunca kelimeleri nadiren de 'böyle' anlamında bir tarz zarfı olarak kullanılır: *adınağünü ölürmeyin tip munça sakınmış krgek* (*U III,* 4-4); Eski Anad. Türkçesinde *kişinin ki bunca kardaşı olaya anun bunca bile işi ola* (*Yus.* 6-6); Trkm. *"ayallarında gız doğanlarınıyağışı görüyor ekenler, bizi munça görmeyenler" diyenler* (*THE.* 281-3); Tar. *özi bile kelgen ademlerge munçü 'böyle' gep sözlerini kılıp...* (*Mater.* II, 23-64). Bu kelimeler vasıfta eşitlik gösteren +ça eki kalıplaşmasından meydana gelmiştir.

§ 44. Tarançı lehçesinde *munça* sıfatı bir belirsizlik sıfatı ile birleşerek bir bütünün ya da topluluğun az bir kısmını yahut belirsiz bir parçasını gösteren ve yerine göre 'biraz, bir kısım, bir miktar, bazı, bir-kaç' anlamlarını veren ve sık sık rastlanan *bir munça* birleşik belirsizlik sıfatını yapar: *bir munçe sovğatlerini pâdişânın aldıda koy ab yandı* (*Mater.* II, 14-177); *bir munçe altın hem tapıp* (göst. esr. 62-83) 5 *bir munça aydın kın* (*Prab.* VI, 14-aş.ı).

bir munça zarf olarak da kullanılır: *kızın at 'anesi bir munça açığlenip* (*Volksk.* 34⁻¹⁰); *yeymişledin bir munça yeysişip* (*Mater.* IV, 87-54) v.'b.

§ 45. Bâzı Uyg., Eski Anad. v. b. metinlerde *bunca, munça* ve *bir munça* sıfatları, +lar çokluk ve çekim ekleri alarak 'bir çokları, bunca kimseler v. b.' anlamları ile alelade bir isim gibi kullanılır:

fâsık iken buncalar zühdi bulur

Zâhid iken buncalar fâsık olur

mü'min iken buncalar küfre uyar (M. Cunbur, *Gülş. ve mantk.* 3840 ve *TTS.*); tar. *bir munçılar bu ras hoca dep.. . yürüptü°* (*Prob.* VI, 8-27, 29); uyg. *bu munçalar* (*Alt Gr.* § 173) Burada Gaba in +ça ekini bir isim türetme unsuru olarak veriyorsa da, bizce bu şekil yine bir kalıplaşma yolu ile meydana gelmiştir. Abakan lehçesinde *mincala cürdüm, tedir* (*Prob.* II, 56-454) v. b. +lar ve yükleme hâli ekleri ile genişletilmiş olarak:

buncaları bunda ulu sor asın anda kamudan kiçirek göresin

buncaları bunda kiçi şanasın anda ululuğına inanasın

(M. Cunbur. *Gülş. ve Mantk.* 1969-70[^]); 3. şah. iyelik eki ile Kary. *bunçesi* 'bu kadar', Tar. *bir munçesi bu men hoca değeni yalğan dep* (*Prob.* VI, 8-27, 29); 3. şah. iyelik eki ve yükleme hâli ile: *bir munçesini öldürdü, bir munçesini zindanğa saldı* (göst. esr. 56-19, 19). Yalnız yükleme

hâli ile *munçanı* (Prob. III, 42-1) Çıkma hâli ve *beri* edatı ile belirsiz zaman zarfı yerindedir: *Süleyman eytdi, hey şuna razı olmadın mı kim bana boyun virmedün ve buncadan berü kulluğa gelmedün* {TTS. I, 124, Enb.) Uyg. *munçada berü* 'bu kadar uzun zamandan beri' (Alt. Gr. § 190; M. II, 5-8); verme hâli ile *munçaka* {Lö. 151, Nehc.) v. b.

§ 46. Kırgız Sözlüğü *munça'nın*, +lık mücerret isim yapma eki ile genişletilmiş fakat yine 'bu kadar, bu kadar çok' anlamında sıfat ve zarf olarak kullanılan *munçalık* şeklini veriyor (ss. 565, 574; müteradif *şunçalık* v. b. için bk. §§51, 60). Yine aynı lehçede sayı sıfatlarından -nçı eki ile yapılmış *munčançı* {KS. 574} şekli vardır. Codex Cumanicus'ta +ğına küçültme eki ile *munçağına* 'azıcık' (KW. 66) vardır.

§ 47. Eski Anadolu Türkçesi ile bu sahanın daha sonraki yüzyıllar metinlerinde *bunca*, +layın <+la-y-un eki ile genişletilmiş olarak da 'böyle, bu kadar' anlamlarında bir sıfat olarak kullanılır: *'Osman ğâzî buncalayın gazalar itmeğe başladı* {Aşık Pş. 16-14); *ocağuna buncalayın avrat gelsün* {DK. 2-aş. 3, DKK. 76- 10: *bunçılayın*); *kendü dostını buncalayın belâya mübtelâ eyledi* {Tab. V. 54b-16; TTS I, 124, Aş.). Pavet de Courteille *bunçılayın* 'böyle, bu tarzda' kelimesini Çağ. için de veriyor (179-37). Uyg- *munçulayu* 'böyle' {Alt Gr. §§ 151, 190; mukabil *ançulayu* şekli için bk. ileride § 57/4.).

Bâzi eski Anadolu metinlerinde, +layın eki ile genişletilmiş olan *şunca-layın* 'şöyle, şöylece, böylece, şu şekilde' anlamlarında bir zarftır: *yârab bu ne 'aceb gündür ki senin peygamberin benim üzerimde şuncalayın oğlını kurban ider* {Tab. V, 53b-4); *döner gözleri şuncalayınki ölümden bunalmışdur* {Cevah. 30a-aş. 6).

§ 48. *bunca* ve *munça* sıfatları seyrek hallerde *uş* işaret zamiri ile birleşerek *uşbunca*, *uşmunça* birleşik sıfatlarını yaparlar. Bu birleşimlerde *uş* kelimesinin birleşik sığata kattığı her hangi bir nüans yoktur. Belki sonradan etkisini kaybetmiş bir kuvvetlendirme nüansı bahis konusu olabilir. Radloff, *oşmunça* ve *uşmunça* şekillerini Çağ. için 'bu kadar' anlamı ile veriyor {Wb. I, 1153, 1779). Bâbü'r'de *uşmunça* 'böyle, böylece' anlamlarında bir zarf olarak kullanılıyor, *uşmunça dep lahza tevakkuf kılmay öte çıktı yanmadı* {Bab. Hat. 106b-5, 10). Eski Anadolu Türkçesindeki şekil *uşbuncadır*: *uşbunca ihtilafdan sonra* (Kelile, 133-9); *uşbunca malı kanda buldun?* (göst. esr. 133-14) v. b.

§ 49. Uyg., Tar., Alt. Tel. Türkçelerinde *munça* belirsizlik sıfatı *anca* sıfatı ile birleşerek, *anca munça* birleşik sıfat ya da zarfını meydana getirir. Uyg. *anca munça* 'bir az' anlamındadır: *etüzlerine anca munça tusulur* {TT VI, 36-262); Tar. 'azıcık' {Baskakof 11); Alt. *anca munça* 'bir az, bir müddet' anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılır: *Aday Makarlya meni anca munça körüp turala* {Prob. I, 124-8/9); *ol yanıp kelgen kinde anca munça tilmeş polip yürgenimde* .. (göst. esr. 132-28, 29) yahut *pis â anca munça yadıp alardı kudaydın sözüne üredegele yurtbıska yanıp keldibis* (göst. esr. 132-aş. 9) v. b. Radloff, bâzi yerlerde *anca munça'yı* 'hayli, türlü

türlü' anlamları ile veriyor: *ay darda men alarga anca munça kудaydın aru yanının uçurun ermektep perdım* [Prob. I, 129-4) gibi.

§ 50. *bu* zamiri gibi *şu* işaret zamiri de, +ça eki ile, kalıplaşmış *şunca* (*şunca*) belirsizlik sıfat ve zarfını meydana getirir. Eldeki metinlere göre, Özbek ve Tarançı lehçelerinde daha sıkça rastlanan bu kelime *bunca*, *munça* ve *anca* kalıplaşmış şekilleri kadar yaygın değildir. Radloff, Tarançı lehçesi için *şunca'yı* 'şu kadar' anlamı ile veriyor (*Wb.* IV, 1098 ve *Baskakof: şunce*). Metinlerde: *dadesiğe hizmet kılmağan baistin şunçi cik alğan aukat az zemânde yokalap ketti* [Mater. III, 63-103) v.- b. *şunca*, zaman kelimeleri yanında *beri* çekim edatı ile birlikte zaman zarfıdır: *men şunçi zemândın beri otuz küllük yerge keldim* [Mater. IV, 62-90); *şunca uahattan berin* [Uzb. 2-38; 3-43) v. b. *şunca* Türkiye Türkçesinde ve Türkmencede de kullanılır: *şunca işlerden sonra yine aklını başına almadı* [Gaz. III, 647); *pah zcmnarın ğızı şunca ihlash ğıırışma görenim üçinem bircik ğııldamadov* [Göroglı, 246-6) gibi.

§ 51. Tarançı ve Özbek lehçelerinde *şunca*, +hk mücerret isim yapma eki ile genişletilmiş olarak, yine 'şu kadar, o kadar' anlamlarında zarf olarak kullanılır [*munçalık* için bk. § 46): *ata ananın duâsinin hasiyeti şunçSlik iken* 'babasının ve anasının duasının hassası bu kadar (fazla) idi' [Mater. III, 63-106); Baskakof *şunçilik*; Özb. *şunçalık* : *şunçalık ozonizni tiladi* 'sizi görmeği o kadar çok arzu etti' [Uzb. 225, 59-103) v. b.

Özbekçede *şunca*, tek tük 'böyle'nin mukabili bir tavsif sıfatı olarak kullanılıyor: *şunca salam bermedik bolsan iki üzüp bir yalmardım. . .* ; Uzb. 225: *şunçar-şunçer-çunçe* 'böyle'.

§ 52. *bu*, *şu* işaret zamirleri gibi, *ol* işaret zamiri de, +ça eki ile *anca*, *anca*, *onca* v. b. şekillerde 'o kadar, nice, bütün' anlamlarında belirsiz bir miktar ya da sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yapar. Bu sıfatın Türk dilindeki kullanılışı hemen eski ve yeni bütün lehçelerde rastlanabilen bir umumîlik gösterir: Kökt. *anca budun kop itdim* (S. 3; Alt. Gr. 248; Thomsen, 115); Uyg. *anca sün* [Alt. Gr. § 190) Gabain *ança'yı* uyg. için 'bir az' anlamı ile de veriyor [Alt. Gr. § 190 ve s. 294): *yılkı körkin ançayme bilge biliglig..* ' hayvan şeklinde de bir azıcık fetânet ile '(U IVB-5); Kâşg. *anca* 'o kadar' [Ind. 24) Karahanlı Türkçesi mahsullerinde: *bilig bilmegendin bir anca budun* [Atb. 123); Çağ. *anca kan takti* [Div. Bayk. 199-4) *anca bilgenimizni aytalı* [Şeç. s. 37) Tar. *anca könlide metlubi bolsa niyyet küsün* [(Ost. Wahrs.) Eski Anadolu ve daha sonraki yüzyıllar metinlerinde: *yamuklarımız dartıla anca perdeler yırtıla* [TTS. I, 25-Yun.); *anca başlar kesdik* [Şaz. Ant. I, 51, 15-10). Türkmencede kelime uyumu değişmiş olarak *ence* şeklindedir: *Şirin bile ol Ferhat çekdi ence vebalı* [Kemine. I, 5-13) *anca*, Altay lehçesinde *onço* şekline girmiştir: *onço kânnan yân polğan* [Prob. I, 73-459); *ol puyerdegi... onço pütgendi yayağan, onço kişilerdi yayağan* (göst. esr. 114-24, 25); Radloff, Alt., Tel., Tar. lehçeleri için verdiği *ança'dan* [Wb. I, 24) başka, alt. için *ançı* [Wb. I, 242); Şov, Sag., Osm. Kırım Trkç. için *anca* (göst. esr.) şekillerini veriyor. *Wb.* ve *Lf.*-da bir de Çağataycaya mahsus *olca* [Wb. *olca*

o kadar, mümkün olduğu kadar', LÇ. 'o kadar, çok, bisyâr') şekline rastlanıyor. Bu şeklin yeni bir türeme olduğunu zannediyoruz.

§ 53. *anca*, *anca* v. b. şekiller Türk dilinde zarf olarak da pek bol kullanılır: Kökt. *altun kümüş isıgti kutay anca birür* (S. 5, *Alt. Gr.* 248); Uyg. *anca* 'bunun üzerine (*US.* 11). *anca*, bâzan da belirsiz bir miktar zarfı yerindedir: *Peygamber iliği birle sağdı, anca kim ol kersen toldı* {*Nech.* 158- 12); *anca içti kim kandı* (göst. esr. 158-14). Al tay lehçelerinde: *onço uylajıp, onço sıktajıp* 'hepsi ağlayıp sızlayarak' {*Prob. I.*, 39-318) v. b. Alt. *onço* 'büsbütün, tamamen, hepsi,' anlamlarına da gelir: *temir terek onço küydü* 'demir kavak tamamen yandı' {*Prob. I.*, 39-334); *sütöl onço söldü* 'sütgöl tamamen kurudu' (göst. esr. 39-334) gibi (*Wb.* I, 1045 Alt., Tel. *onço=barça*). Tel. *onço pelen be* 'hepsi tamam mı?' (göst. yer); *Orus yalanına harazam onço ağas payı körünet* 'Orus tarafına baksam, tamamen ağaç başı görünüyor' {*Prob. I.*, 34-6) v. b.

§. 54 Pek nâdir hallerde *anca* üst üste tekrarlanarak kuvvetlendirilmiş belirsiz miktar sıfatı yapar: Çağ. *anca anca* 'türlü türlü, nice, o kadar' [*Wb.* I, 241); Sag. *ence ence kün ür cürgen, kizi toğaspas kizi körbön* {*Wb.* I, 447); Alt. +nı yükleme hâli ile: *onço onçonu peş kün yay ap altıncı künde onço kıkların adası Adâmnı yayağan* {*Prob. I.*, 142-13) v. b.

§ 55. a) Yalın yahut ekleşmiş kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş *anca* ve *ancak*, kelimeleri, târihî metinlerde ve lehçelerde bâzan 'ancak, yalnız, fakat;' kelimelerinin muâdili olan ve anlamca sınırlama bildiren bir zarf ya da bağlama edatı olarak kullanılır: Çağ. *Özbeknin barçası sunin narı yüzünde, anca* (ancak) *işke yarar kişilerinden otuz kişi meni körgeli keldi* {*Şec.* s. 301; *PdC.* 3). Ettuhfet-üz-Zekiyye'de *ancak* yalnız' (s. 130), Kitâbü'l-idrak'ta yine aynı anlam ile veriliyor. Codex Cumanicus'ta *ancak* 'tahdit edici zarftır' deniliyor {*KW.* 37): *kaçan ol frişte ol sözni ayttı, ancak* 'artık, asla görünmedi; kary. *ançeh: muna t'uv'ul erkların'd'a yahşılıhları alamin, ançeh k'enasî raşalarımın irah mendan* {*Kar. Texte*, 19-8; 142-19). Radloff, Şor, Sag. için *anca, ançe, ançah* osm. Krm. için *ancak* şekillerini veriyor. Baraba *anca yakşıları eytti: pir puğa tirezi kenligi yir köp emes anca yir pereyk tidi* {*Prob.. IV.* 9-14). v. b. Çuvaşçada *an'ç'ah* yine 'yalnız, ancak' anlamları iledir {*Paasonen trkç.* trc. s. 4) Osmanlıca için bk. *Deny*, § 333/3. Anadolu ağızlarında *anca, ancak* v. b. şekillerdedir: *oğlan segn ğazancın anca pullu parası* {*Balıkesir Halkiyatı*, 81-aş. 2); *anca bunu uyduğu yerde öldürem diyi* {*GD.* 40-8); *unca esger telef etmiş anca ğızın resmini alabilmiş* {*DİAT.* 163-2, Bolu); Siv. Tok. *acah* v. b. (osmanlıcadaki değişik kullanılışlar için bk. *Deny*, §§ 429, 430, 431). Azerî *ancah: paşaya pişkeş çekilmeğe lâyık ancak bunlardır* {*Köroğlu*, 4-16; 28-aş. 1) v. b.

b) Bâzı Anadolu ağızlarında *anca* ve *ancak* kelimeleri 'henüz, şimdi, şu anda' ya da 'ansızın, birden - bire' anlamlarına gelen bir zaman ve tarz zarfı olarak kullanılıyor:

dedim hâlimden bil hâli yanığın

dedi bilmez idim anca inandım (Saz. Ant. III, 605, Emrah); *anca* 'birden-bire' herif in yakasından kapıp yere çaldığını gördüm (Gaz. III, 44) v. b.

§ 56- § 45'te verdiğimiz *bunca* gibi, *anca* sıfatı da iyelik, +lar çokluk ve başka isim çekimi ekleri alarak 'bütün, hepsi' anlamlarında bir isim gibi kullanılır. 3. şah. iyelik eki ile: *temir teregi puzula-berdi onçozi sınıp-pardı* (Prob. I, 22-14;) 113-16); iyelik eki ve yükleme hâli ile: *Paldardın onçozin kazanğa saldı* (Prob. I, 28-44, 45); *Tastarakay onçozin içip aldı* (göst. esr. 43-468). Üçüncü şahıs iyelik eki ve verme hâli ile: *onçozma* (göst. esr. 166-26). Anadolu'nun Gaziantep ağzında 3. şah. iyelik ekli ve verme hâli *oncasına* şekli 'o hususa gelince' anlamı ile veriliyor. Bu kelime bir bağlama edatı vazifesi görüyor: *oncasına bilgili bir adamdır; oncasına aklım ermez* (Gaz. III, 521). Harezmi Türkçesi mahsullerinden Anonim Tefsir'de iyelik ekli *ancası*, *bar* edatı ile birlikte 'fakat'a muâdil bir bağlama edatıdır. Arapça karşılığı da (.....) olarak verilmiştir: *kıtırğaylar münafıklar mü' mirilerge "bolmaduk mu sizin birle"*, *aytdılar mü'minler: "beli ancası bar (...)* sizler fitneye kelmışiniz "(Anon. 74.b-5); *tenriğa turur kökler hazinesi takı yerler, takı ancası bar* 've fakat' *münafıklar bilmezler tenri rüzi birgüci turur* (göst. esr. 92-10), *takı ancası bar münafıklar bilmezler çmok izzet tenrinün turur* (göst. esr. 92-14) v. b. 1. ve 2. şahıs çokluk ekleri ile: *onçobıs* (Prob. I, 129-8); yükleme hâli ile genişletilmiş olarak *onçobıstı* (göst. esr. 125); *sler onçoğor* (göst. esr. 130-aş. 7) yahut *sler onçoğar* (göst. esr. 143-19). Yalnız +lar çokluk ve çekim ekleri ile genişletilmiş olarak 'niceler, niceleri' anlamlarındadır: *ançaların gürz uvattı kellesin nicenin salık dağıttı zellesin* (TTS. I, 26) ya da *oncolorı çundap alıp* (Prob. I, 133-16) v. b.

Altaycada ilgi halli *anınca* 'bu sırada, bu esnada' anlamı ile bir zaman zarfı olarak kullanılıyor: *men İli-Turazına parıp yadım, sen â köçürüje-ber* (Prob. I, 127-11); Trkm. *onınça* 'ondan sonra, bunun üzerine, bu sırada': *onınça Göroğlı şak Mürzenin tefine tıllasını, tünce kesesini. .. hemme zadını alıp çıktı gidiberdi* (Göroğlı, 141-aş. 8); *onınça sa Mürze de içerden çıkıp gığırdı* (göst. esr. 141-aş. 6) v. b.

Uygurcada +ta bulunma- çıkma hâli eki ile genişletilmiş *ançata* kelimesi, 'ondan sonra, bunun üzerine' anlamında bir zarftır (bk. Alt. Ger. s. 294, §§ 190, 416; US. s. 11). Bundan başka *ançata kin* (Suv. 625-21), *ançata timin* (TT I, 86) 'hemen derhal, o anda'anlamlarındadır. Rabguzî'de *ancada* 'o sırada, o zaman' kelimesi vardır: *teveyüzge tegdi erse ançada teve atınğaçıkdı* (Mal. Rab. 509-16). Anonim Tefsir'de *ancada*, *kim* bağlama edatı ile birlikte 'vaktaki' anlamında zaman zarfıdır: *ancada kim ay dımız'. ferışteler ge yükününler...* (5-48); *ancada kim keldi anlarka koni yol* (5-53; gb-6) v. b. Baraba lehçesinde *ancada* 'bu sırada, bir az sonra, bir müddet sonra' anlamlarındadır: *ancada bir kurtkayaknın üyüne kirdi* (Prob. IV, 256-15); *ancada kildi, bir kart kişi sıktayyıluy ulturadı* (göst. esr. 255aş4); *ancada* 'bir müddet sonra' *bay kışkırdı* (göst. esr. 257-6) v. b.

Verme hâli ile: *şatduk ancaya size* (Yus. 15-10) v. b. *ançağa* Anonim Tefsirde, *tegi* çekim ve *kim* bağlama edatı ile 'hattâ'ya muâdil bir bağlama edatı gibidir: *aldadı sizlemi umunçlar ançağa tegi kim tenri emri...* (74b-6) v. b.

§ 57. *munça* gibi, *anca* da bâzan türlü türetme ekleri ile genişletiliyor.

1) Uyg. +*kıa*, kom. +*kına* küçültme ekleri almış *ançakıa*, *ançakına* (US. II, KW. 37) şekilleri vardır.

2) *anca* bâzı lehçelerde +*ma* kuvvetlendirme eki ile de genişletiliyor. Uyg. *ançma* 'o kadar, yine o kadar, bir o kadar' (Alt. Gr. 294, ÜS. 10). Baraba lehçesinde *ancama* 'bir çok, nice': *ancama künler anda yürügende. .. kildi* (Prob. IV, 257-11). Türkmençe aynı anlam ile *enceme*: *bir Daşhovuzın özinden Göroğlı desdanının enceme variantlarını eşilmek bolyar* (Göroğlı, 5-aş. 5); *onu halkın yadından çıkarıp taşlamağa enceme durçaşsalar da. . daşlaşdırman geldi* (Kemine 44-1).

3) Kırgızcada +*lık* mücerret isim yapma eki alır. Fakat bu ekin *ança*'ya kattığı yeni bir nüans yoktur, *ançalık* 'o kadar, o derece' anlamında bir zarf olarak kullanılıyor: *ançalık emes* 'pek o kadar değil'; *ançalık biyik emes* 'pek o kadar yüksek değil' (KS. 32) v. b.

4) Uygurcada +*layu*<+*la-y-u* eki alan *ançulayu*,¹⁴ 'bu suretle, öyle, öylece' (US. 11; Alt. Gr. § 190) anlamlarında bir zarf olarak kullanılır. *yme* ile: *ançulayuyime* (TT IV, 12-38); *kaltı* ile birlikte *ançulayu... kaltı* '... öyle nasıl' bir cümle açıcı edattır (bk. Alt. Gr. § 418). Radloff, osm. için *ançılajn* 'öyle, öylece, şeklini de veriyor' (Wb. I, 243) v. b.

5) Kırgızcada *ançeyin* 'şöyle böyle, düpediz': *ançeyin keldim* 'böyle geldim, muayyen bir maksadım yoktur' (KS. 32).

6) Uygurcada benzetme yolu ile getirilmiş -*ğınça* zarf-fiil eki almış *ançağınça* 'bu esnada, bu arada, nihayet' (Alt. Gr. s. 294,¹⁵ §§ 190, 236) kelimesi vardır: *ançağınça* (bu sırada) *bodistv tiginnin uluğı içişiyir tepremişin körüp* (AT. 92-14); *ançağınça sabça* (bu söz üzerine) *ikinti buryukı kelip* (AT. 104-4; Alt. Gr. § 190) v. b.

§ 58. Tarañcı lehçesinde 3. şah. işaret zamiri *o*'dan, verme hâli *ana* üzerine yine benzetme yolu ile -*ğıça* eki getirilmiş *anağıça* şekli de 'o sırada, o esnada, bunun üzerine' anlamlarında kalıplaşmış bir zaman zarfıdır: *anağıçe padişah yarlıg kildikim...* ((Tdjı-Zoh. 67-21); *anağıçe kara hannin*

¹⁴ N. Poppe, "Besprechung von Gabains Altürkische Grammatik Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 14, Dezember, 1954, nr. 3-4. ss. 642-650" adlı tenkidinde *ançulayu*, *munçulayu* şekillerinin, +*ça* eşitlik hâli eki ve a/a ünlü değişmesi ile izahını (Alt. Gr. § 190; Bang, Briefe VII, § 1; İshakî, Denom. § 37) uygun bulmuyor. Bunları muğulca mukabilleri *egünçilen*, *teğünçilen* 'bu tarzda, böyle; o tarzda, öyle' şekilleri ile karşılaştırıyor. Ekler <-*çi-le-n* (-*n* zarf-fiil ekidir) yapı unsurlarına irca edilebilir diyor (s. 644). Bang'ın Kosm. 1, 52'deki izahı, artık bugün kıymetini kaybetmiştir. Bk. ayrıca A. Temir, Konj. *ançulayu* mad. ve Türkçesi için: Türk Dili, seri III, S. 6-7 Ankara, 1946, ss. 569-586: "ançulayu ve Altay dillerindeki ançu sözü hakkında" adlı makaleye.

¹⁴ Burada verilen *ançğınca* şekli yanlıştır.

ilcisi yetip keldi (göst. esr. 29-12); *anağış yine pâdisâ... alıp çıkıp* (*Mater. III*, 34-319) v. b. Kanaatimizce bu şekil, ilkin *anağışça* ona kadar, oraya kadar' sınırlama vazifesi ile kullanılmış olmalıdır. Bâzı lehçelerde rastlanan *angıca* şekli, sonradan, orta hecede kalan -a-'nın kendi değerini koruyamıyarak değişmiş ya da kaybolmuş olması ile izah edilebilir. Nitekim Kazan ve Kırgız lehçelerinde +ğışça, +ğınça ekleri doğrudan doğruya 3. şahıs işaret zamiri üzerine geliyor: kaz. *angınca* 'ona kadar, o zamana kadar' (krş. mukabil *muğışınça* 'buna kadar, bu zamana kadar, o zaman' ile); kırg. *angıca* 'ona kadar, o sırada v. b. ~(KS. 33); Çora Batır *oğışça* 'O zaman, o sırada, : *oğışça haller çetişe* (9-152) v. b.

Yine 3. şah, işaret zamiri ile ilgili bir kalıplaşma, Türkmencede zaman zarfı olarak kullanılan *onyançça-Conğança* 'o sırada' kelimesinde meydana gelmiştir: *indi değmen göynü haramladı diyer; onyançça sopıların biri göynü tutup* (*Kemine*, 148-aş. 2); *onyançça pir gelip sorayar* (göst. esr. 149-aş.6); *onyançça gelnin... diyen sesi eşidildi* (göst. 175-11) v. b.

Bâzı Anadolu ağızlarında, *o < ol* 3. şah. işaret zamiri, verme ve eşitlik hâli ekleri ile genişletilmiş *zaman* kelimesi ile birlikte *o zamanaca* şeklinde sınırlama vazifesini kaybedip 'o sırada, hemen o zaman' anlamlarında bir zaman zarfı olarak kalıplaşmıştır: *o zamanaca seksen liranın sabi içeri giriyor* (*Siv. -Tok.* 86-16); *olum dedi senin iki dyâne ismarıcın var dedi niye unuttun dedi. ozamanaca* (hemen o sırada) *ahlına düşdü, dedi ki* (göst. esr. 80-7); *herif parayı cibine göyüp ordan yoruyor, o zamanaca* (o zaman) *pencereden bahan garı eniyor çarşıya* (göst. esr. 85-7) b. v.

§ 59. *munça* gibi (§ 44) *anca* da, Karh., Harz. Türkçeleri ile Codex Cumanicus'ta ve Karayımcada, *bir* belirsizlik sıfatı ile birleşerek anlamca 'bir miktar, bir kısım, bâzı' sıfatlarına tekabül eden *bir anca* belirsizlik sıfatını yapar:

bilig bilmegendin bir anca budun öz eliğin but itip idim bu tidi (*Atb.* 50-123); *yırakdın Hamzanı kördiler erse bir anca kâfirler kaçtılar* (*Anon.* 28a-28); .. *bir anca kişiler iman keltürüp* (göst.. esr. 59^3) v. b. Harezmi Türkçesinde *bir anca* zarf olarak da kullanılıyor: *biranca tâ'at kılsan bir anca takı yatğıl* (*Nehc.* i3ob-16). Anonim Tefsir'de *bir anca* iyelik eki almaksızın yer yer belirsizlik zamiri olarak kullanılır: *bir anca aymışlar kim yeti tünli künli yukladı tip* (39a-6); *ba'zı aymışlar kim... turur, bir anca aymış kim kasem turur* (göst. esr. 17a-11)'v.b. Baraba lehçesinde: *bir nice künden son Buharanın hanı, tağı bir anca* 'bir miktar' *alımlar kişiler koşıp bular bir min kişi bolıp Isker yurtına bardılar* (*Prob. IV*, 213-17)/18). Kitabü'l-idrak'ta *bir anca* 'bir az, bir parça' anlamlarındadır (s. 18) Grönbech Kom. için 'şimdi, derhal' anlamları ile zaman zarfı olarak veriyor (*KW.* s. 37).

Bâzı Eski Anadolu metinlerinde *bir anca* yanında, *bifi anca* 'bin onun kadar, bin onun gibi' ve *yüz bin anca* 'yüz bin o kadar, yüz bin onun gibi = yüz bin misli; Karayım metinlerinde de *iki anca* 'iki onun gibi =

iki misli' {*Kar. Texte*, 156) şekillerine rastlanıyor. Bunlar sıfat ve isim olarak kullanılır:

Tunus imdi sen bir nice eksüklüğün yüz bin anca [*Yun.* 73-219);
külli âlem bir işarettir hemân

yüz bin anca mülkü var gizli nihân (*TTS.* 1, 25, Gar.) v. b. -dır bildirme eki alarak: *senin doğruluğun benimle dostluk eylemek içinde güman ve şüphetten geçmiştir ve benden yanadan yüz bin ancadır* (*TTS.* 1, 25, Kelîle); 2. şah. -sın ile: *bin amasın* (göst. esr. II, 146) v. b.

bir anca belirsizlik sıfatı iyelik ve +lar çokluk ekleri de alıyor: *bir ancası* (Anon. 2a-18; 28a-28); *bir ancalar, bir ancaları* (göst. esr. 101b-8) v. b. +ğa verme hâli ve *tegi* çekim edatı ile genişletilerek: *kitkil munda bir ançağa tegi* (göst. esr. 14b-aş. 9) gibi. Çağatayca Çingiznâme'de *bir anca*, +dın çıkma hâli eki ile 'bir müddet sonra' anlamında bir zaman zarfı yerindedir: *bular yine bir ancadın islerin yiyip aldılar* (s. 8b.).

§ 60. *unca*, Kırgızcada *uş* işaret sıfatı ile birleşerek *uşunça* birleşik sıfatını yapar {*KS.* II, 787}. +lık mücerret isim yapma ile eki genişletilmiş *oşonçuluk, uşunçalık* {*Ks.* II, 602, 787) şekilleri de bâzan *uşunça*'ya muâdil zarflar olarak kullanılır {*uşbunça, usmunça* v. b. için bk. § 48).

Sorgu Zamirlerinde Kalıplaşma

§. 61. +ça eki sorgu zamirleri ile de birleşir. Ekin bu zamirler ile birleşmesinden meydana gelen şekiller, ya isimlere âit nitelik ve nicelikleri sorgu yolu ile tâyin eden sorgu sıfatlarıdır. Ya da, +ça'nın işaret zamirleri ile yaptığı birleşimlerde gördüğümüz gibi, yine belirsiz bir miktarı gösteren belirsiz sıfatlardır. Bunlar zarf olarak da kullanılır.

§ 62. *ne* sorgu zamiri ile +ça ekinin birleşmesinden meydana gelen *nece, nice* v. b. belirsizlik sıfatlarında, miktarda eşitlik vazîfesindeki +ça eki kalıplaşması vardır, *ne* tamiri de bünyesindeki sorgu nüansını kaybedip, anlamca *bunca, munça, anca* ve *barca* belirsizlik sıfatlarına muâdil olmuştur.

Uygur metinlerinde *neçe'nin* 'ne kadar, bütün, hepsi' anlamlarına gelen kullanılışı boldur: *nece ked uzanıp igittim erser* {*Suv.* 613-9); *nece tsui ayığ kılınımız bar bar erser* {*TT IV* 14-62) *nece tavoranmaklar bar erser* (*U III*, 74-31) v. b. *nece*, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçelerinde yine 'ne kadar, nice' anlamlarındadır:

uçğlıyoriğlı tınığlı nece {*KB.* 19-23; Kâşg. için bk. Div. trc. I, 63-13; 332-12; Ind. 419); *neceyir, nece 'alim* {*Atb.* 56-201, 203); Rabguzi'de *nece hiyle* {*Lö.* 138-18) Anonim Tefsir gibi karışık lehçe özelliği gösteren eserlerde *nece* yanında *nice* şekli de vardır: *nice min yıl* {*Anon.* 17a-2) v. b. Zarf olarak: *nece öğrenip ukxa* {*KB.* 200-1827) *nece sözlese* (göst. esr. 200-1831); *nice aydı erse* {*Anon.* 10b-18); *nice sürdiler urdılar, ol it nimeyanmadı* (göst. esr. 9a-20; 12b-13) v. b. Çağ. *nece lafızını* (*Muhak.* TDK. 62, *Veled Izbudak*, 74; *Mahbub.* 28) v. b.

Özbek metinlerinde bu kelime *neça-neçe* 'bir az, bir kaç' telâffuzlarında (Cont. Fruits. 43; Uzb. 212): *nece kunler paylap yattum* v. b.

Tarançı lehçesinde *nece* 'bir kaç'belirsizlik sıfatının muâdilidir: *aresi nece kün ötkende* (Volksk. 22-20); *men neçe yıldın beri* (Mater. III, 26/27-149); *nece aymak halk* (Prob. VI, 26-24) v. b. Sayı kelimelerinden sonra belirsiz bir küsur gösterir: *yüz yigirme nece yıl* (Prob. VI, 68-25) gibi. Bu lehçede vâsıtâ hâli -n ile genişletilmiş *neçen* şekli yine 'bir kaç, bir az, bir çok, nice' belirsizlik sıfatlarının müteradifi olarak pek bol kullanılıyor: *neçen 'bir az' neni birlen* (Volksk. 34-9); *neçen yüs kişini* (Prob. VI, 6; Mater. III. muht. yeri.); *neçen tümen at neçen min tüge* (Prob. VI, 7-32,33) v. b.

Kıpçak ve Türkmen lehçeleri özelliklerini veren Ettuhfetü'-z-ze-kiyye ve Kitabü'l-idrak'ta *nice, nece* şekilleri sorgu sıfatı ya da zarfı olarak kullanılıyor (Kld. sözlük, s. 60, gramer §71; Ettuk. 94. 57b). *Kary.neç'a 'birkaç,bâzi'* (Kar. Texte,237):*neç'a k'un'b'a* (göst.yer.) Codex Cumanicus'ta *nece* 'ne kadar': *nece çağma eşitmeh yoh hergiz* (KW. 169); *nece... anca* 'ne kadar... o kadar' mukayese zarfıdır: *nece köp sabr eter teneri üçün, anca köp ülüşü bolğay teneri katında* (göst. yer.) v.b.

Eski Anadolu metinlerinde de *nice*'ye belirsizlik sıfatı olarak pek bol rastlanıyor: *nice câhiller* (R. DK. 89-20); *nice işler* (Neşri 53-aş. 2); *nice zaman* (İbni Kemâl, *Tevârih-i Âli Osman*, Nat. Bibi. TY. 11a) v. b. Sultan Veled ve Yunus Emre'de *nice nice* 'pek çok' şeklinde tekrarlanarak zarf gibi kullanılır:

gözlerim ben açamam key göresin

değmelerden nice nice sarasın (SV. 50-3); *bu fena mülkinde ben nice nice hayran olam* (Yun. 185-1289); Kadı Burhaneddin'de: *nice nice saki tolu sun nice nice züh dile pürhüner* (KBD. 4-9) v. b.

nice Türkiye Türkçesinde ve bâzı ses değişimleri ile, yer yer Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır: *o nece günler görmüş* (Gaz. II, 508); *nece cannar şehid olmuş* (DİAT. 15-20) v. b. *min* sayı kelimesi ile birlikte *nece min seneler* 'binlerce sene' (göst. esr. Ayrım Urugu 136-5). *sonra* zarfı yanında 'epey sonra hayli zaman sonra' anlamında belirsiz zaman zarfıdır: *ben geldim nece sâna da o geldi* (Gaz. III, 508) v. b.

Azerî ve Türkmen lehçelerinde de *nice, nece* kelimelerinin yine belirsizlik sıfatı olarak kullanılışlarına rastlanır (bk. *Köroğlu*, 3-3; *Hakverdiyof*, 20-17; 29-18 ve *Ene Dili* 27-16).

§ 63. *nece, nice, nice*, v. b. şekiller isimlerin nitelik ve niceliklerini sorgu yolu ile tâyin eden kullanılışlarında ise, 'ne kadar? kaç? nasıl?' kelimelerinin anlamdaşı olan sorgu sıfatlarını yaparlar. Vasıfta ve miktarda mukayese vazîfesindeki +ça eki kalıplaşmasından meydana gelen bu şekiller lehçelerde daha ziyâde zarf olarak kullanılır. Uyg. *nece* 'nasıl?' (Alt. Gr. § 195).

Metinlerde ok kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş *neçük* <neçe ok şekli zarf olarak sık görülür: *yme mini neçük kötürgey?* (U IV, 83-16); *ağı barım alkın sar, törü neçük tutar-biz tenrim* (Kaly. 9-3, 6; Alt. Gr. § 195; US. s. 107).

Bunun vâsıta hâli -n ile genişletilmiş *neçükin*<*neçe+ök+in* {*Alt. Gr.* § 195; *US.* s. 107) ile: *neçükinjij atağalı?* (bk. *Hıs.* 19-304 ve s. 22, not 71). *bol-fiili* ile *neçükin bolsar* 'nasıl olursa olsun, herhangi bir şekilde': *neçükin bolsar siz-ler yana yanıp kelip mana işitdürünler* (*UI*, 6-2; *Alt. Gr.* § 195). Bundan başka kıyas yolu ile oluşmuş bulunan *neçükleti*<*neçe+ök+le-ti* 'neden? neden dolayı? nasıl', *neçekleti* ve *neçükledi*<*neçe+ök+le-t-i* 'neden dolayı? nasıl', (*Alt. Gr.* § 195; *Hilfsv.* s. 58 not; *US* 107) şekilleri de birer zarftır: *ayığ kılınç //////(tu?) neçekleti utğurak tegimgülüg bolur* (*UIII*, 4-8). Bulunma-çıkma hâli eki ile genişletilmiş *neçete* 'ne zaman, neden sonra' yine **bir** zaman zarfıdır: *neçete ölser anta ok ölüğ etözintin yarsığuluk tegyavuz yid önüp. . .* (*U III*, 43-619); *neçete çayasım bayağutnın iki oğlanı bedük boltular* (*U III*, 80-3) ve *kin* 'sonra' zarfı ile birleşmiş olarak: *neçete kin* 'neden sonra, hayli sonra, bundan sonra' (*Alt. Gr.* § 195; *Ay.* 95, not 4): *neçete kin timin öglenip, ötrü iliglerin örii kötürüp* (suv.619-19). Verme hâli ve *tegi* çekim edatı ile birlikte *neçeke-tegi* 'ne dereceye kadar' (*Alt. Gr.* § 195; *M I*, 16-16). Fakat bâzı metinlerde *neçeke-tegi* 'ne zamana kadar, ne kadar' anlamında kalıplaşmış **bir** zarftır: *uzun tonluğluğ neçeketegi biş tetiri küçin yimeser* (*TME.* 13-16); *kltu temir kaz-ğukuğ yirke tokısar neçeke-tegi yirde yatsar yoğunatu uzayu urâaz* (*TT IV*, 12-43). Eski Anadolu Türkçesinde *niceye dek*, kary. *neginçe* müteradif şekilleri için bk. aşağıda yerlerine.

Karahanlı Türkçesinde *nece* 'niçin? neden?' anlamında sorgu zarfıdır *toğığlı nece toğdı ölgü üçün* (*KB.* 138-1212);

bu dünya sonunda yügürmek nece (*Atb.* 55-181) v. b. Anonim Tefsir de *nice* 'nasıl? ne kadar?' yahut *ok* kuvvetlendirme edatı ile *niçük* 'nasıl?' şekillerindedir: *yana kim erse tilese kim bu dünyânın bekası nice erdükin* (*Anon.* 173.-4.); *yığaçyaprakı niçük titrese anın kibi titreşkeyler* (göst. esr. i24a-10) v. b. Çağataycada gerek şekil gerek kullanılış bakımından Harezmi metinlerinden farklı değildir (bk. *Maban.* s. 85; *Bab.* Millî Teteb. 8. gazel; *Şec* 23-2 v. b.)

Kıpçak grubundan Ettuhfetü 'z-zekiyye'de *necik* (s. 219); Kitabü'l-ıdrak'ta ve Elkavaninü 'l-küllıyye'de *neçük*; Houtsma'da *necik* ve *necük* (s. 102) şekillerindedir. Codex Cumanicus'ta *neçik* basit cümlede sorgu zarfıdır: *neçik sav bolğay*; *neçik uyat bolğay* v. b. Mef'ul hükmünde olan yardımcı cümlelerde *neçik* bir bağlantı edatı gibi (nasıl ki, ... gibi) kullanılmıştır: *kerek bizge sağısламаğa neçik ol düşmanlarına utru bardı* (126-14); *yazuhlı, kişi kim tiler kensi yazuhın ayıma, neçik tenri tiler* 'nasıl tanrı isterse= tanrının istediği gibi' (125-7) v- b. *neçik... alay* 'nasılsa.... öyle': *neçik yara yahşi bolmaz içinden temeri çıkmayınca, alay yazuklı can sav bolmaz arınmaz yazukı çıkmayınca* (124-35). Yardımcı cümlelerde fiil ile yahut *kim* bağlama edatı ile beraber 'vaktâki,-ınca' anlamında zaman zarfı yerindedir, *neçik eşittin ese* 'sen işitince'; *neçik kim eşittik* 'işittiğimiz zaman' v.b. (fazla örnek için bk. *KW.* s. 169-171). Karayımcada *neçik* 'nasıl? neden?' -nca' anlamları ile dir ki (*Kar. Texte* 237), Codex Cumanicus'taki kullanılışından pek farklı değildir. Aynı sentaks bozulması burada da görülüyor: *n'eçik anuz tutunatl*

'hâlâ nasıl tutunuyor!' (*Kar. Texte* 134-25)50/ *maya inanur t'erkrak n'eçik anar* 'o bana, ona inandığından daha çabuk inanır' (göst. esr. 117-3). Yahut fiil ile birlikte zaman zarfı olarak: *n'eçik k'ord'um anı* 'onu gördüğüm zaman' v. b. Karayımcada bir de *-ginçe-*'... e kadar' ekinin benzetme sonunda *ne* zamiri ile birleşmesinden meydana gelmiş, fiil ile birlikte zaman zarfı olarak kullanılan *n'eg'in'ce*, *n'eg'in'ça* şekilleri vardır. *Wb.* III'de *neginçe* (*Kar. T.*) 'bir zamandan önce, bir zamana kadar' anlamlarındadır: *n'eg'in'ce özü tat kay* 'kendiliğinden değerleninceye kadar'; *n'eg'in'ce zaman alıştır kay* 'zaman değişinceye kadar' *ok* kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş *n'eg'in'ce'ek'* şekli de aynı anlamdadır. *Kar Texte* 237-de: *n'eg'in'ça*, *n'eg'in'ce* '... -dıkça' anlamı ile veriliyor: *n'eğ'in'ç'a m en sav da tiri* 'ben sağ ve diri oldukça' (79-20). *Wb.* III, 627'de *negeñce* ve *negence* 'yeniden, tekrar' anlamındadır. Kazan ve Türkmen lehçelerinde yine *niçik* 'nasıl?' yaygındır (*Ba'lint*, 147¹ *MSN.* II, 11); *niçik sun içindegiler baş tüben. .. helak bulmilar* (*Yulduzlar-ga Tabı*, 10-18); *ğaydıp baraysak niçik bolyar?* (*Göroglı*, 248-aş. 2 ve 257-3); *Kaz. elle niçik* 'tuhaf bir şekilde, garip bir şekilde' anlamlarındadır: *anın süylegen tavışı üy içinde elle niçik bulup işitile* (*Tönle*, 26-3) v. b.

Baraba lehçesinde sorgu sıfatı olarak *nice* yerleşmiş gibidir: *nice yıl* (*Prob. IV*, 256-6); *nice yıldan son* (göst. esr. 248-9). Zarf olarak ise; *nincik*, *niçik*, *nince* şekilleri hâkimdir: *min bir nersege yarın tidi. nincik yarısın tit* (*Prob. IV*, 5-27); *indî nincik kiltirdın pu palanı üngö* (göst. esr. 28-15); *kişige niçik çıdağan, niçik ülmegen* (göst. eser. 156-24; 96-21); *ot nince küyze minin küedim inedi* (göst. esr. 81-26) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde *nice* şekline sık sık rastlanır ve çok defa zarf olarak kullanılır: *nice ola dürefşân* (*KBD.* 4-11); *nice andan sırunı gizleyesin* (*SV.* 22-6,7. Başka örnekler için bk. *DK.* 25-13; 35-25; *Neşri* 141-5). *nice'nm.* bu şekilde tarz zarfı olarak kullanılışı sonraki yüzyıllarda da görülüyor. (*Saz. Ant.* III, 668-2, Dertli v. b.) Doğu Anadolu ağızlarında *namaz neç'erketdi?* (*DİAT*3-13); *nece min ğuruş aleyrşin?* (göst. ess. 22-10) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde 3. şah. iyelik eki ile genişletilmiş *nicesi* şekli de *nice*'ye muâdil bir tarz zarfıdır: *bu veçhile nicesi olusar hâl; ^uhre'yi bir gör nicesi şâd-kâm; nicesi unutdunuz kardaş hakin* (*TTS. I*, 529); Yun., Gar., Yus., II, K-Z 708; Selâs. 39-1); *nicesi şabr ide* (*KBD.* 159-4, bu eserdeki başka örnekler için bk. M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı üzerinde bir gramer denemesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. IV, s. 313). Anadolu ağızlarında tek tük *nicesin* 'nasıl?' şekli kullanılır: *nicesin koyam gidem kalasın yana yana* (*DİAT.* Kaçar, 102-aş. 2) v. b. Bâzı Anadolu ağızlarında *nice*, *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleri ile de birleşiyor: *necet-* (*Gaz. III*, 507): *kalemi nicittin* 'kalemi ne ettin? ne yaptın?', Nevşehir *elind'âni nicetdin?* 'elindekini ne yaptın?'; *ol-* ile *nicol-'ne ol-'*: *kitabım necoldu?* 'kitabım ne oldu?' (*Gaz. III*, 508)¹⁶ v. b.

¹⁶ Bu kelimeler için eser yazarının verdiği *necet-*' nereye kaybet-, ne yapıp kaybet-⁵ ve *necol-* 'nereye kaybol-' anlamları isabetli değildir.

Azerî lehçesinde nicelik gösteren sıfat ve zarf ile nitelik gösteren sıfat ve zarflar şeklen birbirinden ayrılmıştır, *nece* 'nasıl?', *nece* 'kaç? ne kadar?' (K. Foy, MSOS VI, s. 172, *Az. Stud.*) anlamlarındadır. Örnekler için bk. *Hakverdiyof*, 29-14; *Köroğlu*, 6-8; 16-15.

Gagavuzcada yine tarz zarfı olarak *nicel* < *nice ol* 'nasıl? şekline rastlanıyor: *duman gine çöktü, karannık pek oldu, yok nicel gitsinner ileri* {*Prob. X*, 66-23}; *Allah ta demiş.. . ye Tuhân nicel dayanmış* (göst. esr. 15-8) v. b.

§ 64. *nice, nice* v. b. şekiller pek nadiren, o halleri ile yahut yardımcı fiil, bağlama edatı v. b. başka kelimeler ile birleşerek, 'ne kadar, her ne kadar' anlamlarında birer tarz zarfı ya da bağlama edatı olarak kullanılır. Meselâ

K u t a d g u B i l i g d e :
toğuşlu nece toğdı ölgü için nece barmasa iltür ahir kücün (138-1210); *R a b - g u z î ' d e : s u y d a t o ğ ğ a n b a t b a l a s ı n e c e b o l s a o l k i ç i ğ b a t m a z* (LÖ - 136- 19); *N ev â î ' d e k i m b a ğ l a m a e d a t ı i l e : n e c e k i m* (ne kadar, her ne kadar) *tonnu riâyet birle kiysen eskirür* {Lö. 189-17, Mahbub). *her* belirsizlik sıfatı ile *her nice* 'her ne kadar, gerçi':

libas her nice zîbâdur kiygeninden kiydirgenin uldur (LO. 189-15, Mahbub.) *B â b ü r ' d e niçük kim* 'nitekim' anlamında bağlama edatıdır: *meyvesi bisyâr yahşi bolur. man yahşılıkka meşhurdur, niçük kim slb-i Semerkand ve mar-ı Hocend dirler* (Babn. 4a-5). Özbekçede *nuçuki, nuçuk ki, nuçuk kim* 'çünkü'. Değişik yüzyıllar Anadolu metinlerinde *nice kim* 'nasıl ki' aynı şekilde bağlama edatı vazifesi görür: *önünde nice kim varlık dağı var*

gözüne sanma kim görüne dîdar (G. Ra.);

nice kim gövdede kanım kımıldar

komayam ol ikiden bir kımıldar

(TTS. I, 528, Şeh. Ş.) v. b. *nece, nice* v. b. sıfatlar pek nâdir hallerde *munça* ve *anca* sıfatlarında olduğu gibi, *+lar çokluk*, bildirme ve verme hâli ekleri ile genişletilip isim gibi kullanılır: *niceler* (Gar. 11a-9); *nicelerin* (Prob. IV, 92-aş.1); 1., 2., 3. şah. bildirici ekleri ile: *necüksen, necüksiz, necüktir* {Ettuh. s. 219). Eski Anadolu metinlerinde: *kimse bilmez nicesin* (R. DK. 89-20); bildirme ve *-duk* isim-fiil eki ile: *hikâyet nicedir?* {TTS. 7,527, Cam.); *ahvâlümüz niceyduğün* (Gar. gıb-4.) v. b. Bâzan *nece* 3. şah. bildirme eki almaksızın da bir bildirici gibi kullanılır:

bu emgek nece boğzı eğni için (KB. 191-1738);

anar sözledim men sözinni nece (göst.. esr. 66-514. Türkiye Türkçesinde, mukabilleri olan *neden?* ve *nasıl?* şekillerini de çok defa bildirme eki kullanırız). Verme hâli ile: *neçege sattın?* {JVehc. YK. 347}; *neçeye aldun?* {Eşşüz. 62-6}; *Mantıkuttayr'da niceye* (M. Cunbur, a. esr. by. 3203) v. b.

§ 65. Kazan Türkçesinde *nice* kalıplaşmış olduğu için *+nçı* ve *+şer* yapı ekleri de alarak, sayı sıfatlarında olduğu gibi sorgu hâlindeki rütbe ve üleştirme sıfatlarını yapar: *niçençi* 'kaçıncı?' {Bâlint, 147; Alimcan, TS. 17-8}; *niçençi saget?* 'saat kaç?'; *niceşer* 'kaçar kaçır' ve *-le-p* zarf-fiil eki ile *niçelep* (Alimcan, TS. § 34) v. b.

§ 66. *nece*, *niçev*. b. kelimeler Karahanlı, Harezmi, Eski Anadolu metinleri ile, Kazan, Kırğız lehçelerinde, +*me* kuvvetlendirme eki ile genişletilmiş olarak da 'nice, ne kadar, ne kadar. .. dahi' anlamlarında birer sıfat ya da zarf olarak kullanılır. Bâzan *kim* bağlama edatı olarak bir bağlantı vazifesi görür: *neçeme obrak kedük erse yağmurka yarar* (*Div trc. III*, 38-20, *İnd.* 419; *KB.* 198-1814 v. b.); *işim tip inanıp sır ayma sakın*

neçeme mançlığ iş erse yakın (*Atb.* 55-174);

niceme kutlığ erenler (*Nehc. TK.* 40-12); *niceme kim bu küveçdin aş çıkartır erdiler* (*Lö.* 157-6 *Nehc*); Eski Anadolu Türkçesinde-: *neçeme şah isem tapun kuliven* (*Aşkn.* 340-7); *niceme kim ben seniin bu işüne muhalif isem {Kelîle, 8-122}*; başka örnekler için bk. *TTS. I*, 528) v. b. Kazan Türkçesinde *niceme* sayı kelimeleri yanında, belirsiz bir çokluğu gösteren sıfat ya da zarf olarak kullanılıyor: *biznin kuyaşımızdan niceme milyon* (milyonlarca) *zurlıkdağı kuyaşlar..* (*Tulduzlarğa Tabı*, 38-12); *nice-me milyonlap bar* 'milyonlarca var' (göst. esr, 35-7/8); *bu fikr şulay niceme yüzyıllap* (yüz yıllarca) *devam itüb kilse de..* (göst. esr. 36-6) v. b. Baraba lehçesinde *niceme* 'bir çok' türlü, türlü, anlamlarındadır: *niceme aş kiltirdi* (*Prob. IV*, 87-8); *niceme ülgen yiğitlerinin başın keüdesîn kürip* (göst. esr 257-9; 88-18) v. b.

§ 67. *nece* v. b. sıfatlar *bir* belirsizlik sıfatı ile birleşerek anlamca *bir munça*, *bir anca* sıfatlarına muâdil 'bir kaç, bâzı, bir kısım' anlamlarını veren birleşik belirsizlik sıfatlarını yaparlar. Bunlara Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde rastlanmıyor. Doğu Türkçesinin yeni şekli olan Oğuz Kağan Destanı'ndan bu yana Çağ. Özb., Tar., Eski Anadolu, Az., Kırğız, Kaz., Kary. ve Baraba Türkçesi metinlerinde görülüyor: *bir nece günlerdin son* (*OK.* 18-154, *İnd.6ı*); Çağ. *bir nece katranı* (*Mahhub.* 189 ve *Bab. Hat.* 119b) v. b. Özbekçede *bir nece*, *bir neçta*^*bir neçte* 'bâzı, bir kaç, her hangi' anlamlarında zarftır: *bir ne'ça uaht* 'bâzan' (*Uzb.* 212; *Volksk.* 22-17) v. b. Tarançı lehçesinde +*n* vâsıta hâli eki ile genişletilmiş *bir neçen* şekli pek boldur: *bir neçen haberler* (*Prob. VI*, 6-III); *bir, neçen yulgıca* (göst. esr. 33-15 ve 8-33y. Aynı zamanda *bir nece* (*Mater.* II, 34-319); Tar. *bir niççi* (*Baskakof*, 201); Kırğ. *bir neşe* (*Prob. III*, 5-202; 77-6); Kaz., Az. *bir nice*, *bir nece* (*Alimcan, TM.* § 2; *Hakverdiyof*, 43-4; 19-11); Bar. *bir nice* ve *pir nince* 'bir kaç, birçok': *pir nince yıllar* (*Prob. IV*, 62-5); Eski Anad. *bir nice* (*Meşrî*, 141-12; *Âşık. Pş.* 9-3); Azerî lehçesi etkisinde kalan Doğu Anadolu ağızlarında ve Türkmencede *bir nece*, *bir nece* (*DİAT.* 25-20; 35-8598-2; Trkm. *Görogli*, 253-30; *Kemine*, 6-5; 9-16) şekilleri yaygındır. Soyon lehçesinde *nence* şekli görülür: *pir nence arağanı* (*Prob. IX.* aş. 4) v. b.

§ 68. Tanıkları ile Tarama Sözlüğü, 16, 17. yüzyıllara âit bâzı Anadolu metinleri için, *bir* belirsizlik sıfatını kendinden sonra almış *nice*'yi, *nice bir* (*nice bir*) şeklinde ve 'ne vakte kadar? daha ne kadar?' anlamları ile veriyor: *cebe arkasında can verdi bu leşker*

at arkasında nice bir duralar (TTS. I, 527, Şeh. Ş);
nice bir fırkat-ü cefâ nice bir
nice bir hasret-ü belâ nice bir (göst. yer) v. b.

nece gibi *bir nece* sıfatı da, seyrek olarak 3. şah. iyelik, +*lar* çokluk ve bâzı çekim ekleri ile genişletilir: *bir nicesi* (Koroğlu, 23-aş.4); Trkm. *bir neçesi* 'bir kısmı' (Kemine, 38-aş. 2); *bir nicesin* (TTS. I, 108, Kelîle); *bir niceler* 'bâzı, bir takım kimseler' (Anon. 453-5, 658-8; TTS. I, 108, Yun. Enb.); Kary. *bir neçalari* (Kar. Texte, 237); *bir niceni* (Anon. 68b-I); verme hâlinde: *bu mezkur bolğanyüz lafızdın bir neçege* (bir kaç ile) *meşğulluk kılıp* (Muhak. TDK. 62, V. İzbudak 24) v. b.

§ 69. *kanca*, *kañçı* ve *kanca* kelimeleri de, +*ça* ekindeki kalıplaşma ile meydana gelmiş şekillerdir (etimolojisi için. bk. § 25, not 4). Bunlar lehçelerde yine, belirsizlik ya da sorgu sıfatı olarak kullanılırlar:

Altay, Teleut lehçelerinde *kanca* 'nice, bir çok, bütün' anlamlarında belirsizlik sıfatıdır: *yerdin üstünde kanca* (nice) *alıptın artık poldı* (Prob. I, 84-853); *aydarda men kanca* (ne kadar varsa, bütün) *yüğandı Aday Stappağa perip turdum* (göst. esr. 127-17). Bu lehçelerde *ajı* değişimine uğramış *kañçı* şekli de vardır: *Ker Tutpanın için yara tepken kinde kañçı ayok mal çığıp keldi* (Prob. I, 39-313); *kañçı el, yon, ulus çığıp keldi, kañçı akça yöjü çığıp keldi* (göst. esr. 39-314-318) v. b. Sagay, Koybal, Kaç, Tara, Tobol, Tümen lehçelerinde bu sıfat, -ç- sadâlılaşması ile *kanca* şeklindedir:

kanca su keskende kanca tağ askanda (Prop. II, 82-384-385); *kanca altın anda boldı, kanca kümüş anda boldı, kanca asıl mal anda boldı* (Prob. IV, 316-aş. I) v.b. Tarançı lehçesinde vasıta hâli eki ile genişletilmiş *kancan* 'bir çok, bütün' (krş. -n için Bang, Kosm. § 40; Bang'ın görüşünün tenkidi için bk. B. Munka'csi, *Irodalom Litterature*, KSz. XVIII, s. 139) kelimesi vardır: *kancan kısma işleri* (Prob. VI, 7-10); *kancan halk* (göst. esr. 7-18); *kancan beglerini* (göst. esr. 6-111., 9/10); *kancan sözlernî* (göst. esr. g-18)v.b. Pek yaygın olan bu şekilden başka yer yer *kanca* ve *kañçı* şekillerine de rastlanır: *yolda kañçı* 'nice, pek çok' *yappalarını tartip meni dep munda keliptâ* 'yolda nice eziyetler çekerek bana geldi' (Prob. VI, 80-aş. 3); *kizğa kanca eğin ayaklar kilip-peredu* (Volksk. 36-28; 34-IX. 4) v. b. Zarf olarak: *bularnl kanca* (ne kadar) *öltürse, kanca kin kilip. . . yamalliginî taşlamaydu* (Prob. VI, 33-21) v. b. *kanca* sayı kelimeleri yanında gösterilen sayıyı belirsizleştirir: *on kanca kün* 'on günden fazla'. Yalın ya *da her* belirsizlik sıfatı ile birlikte, bâzan 'ne kadar' anlamında bir zarf olarak kullanılır: *pâdışa kanca kuşnı üyükâtûp assi hem kuş baştın uçup ketkeli unamedı* (Mater. III, 13-137); *buyigitni kanca obdan bolsada, sen mana teyrip kilmegin* (Prob. VI. 104-28); *biz her kañçe müşkül işler bolse. . .* (Mater. III, 22-31) v. b. Kazakça *bol-* ile *kañşa bolsadakelip cetti* (Prob. ///, 252-10; .O¹. 397: *ar kanca* 'ne kadar olursa'v. b.

§ 70. Uygur, Özbek, Tarançı, Kırgız lehçelerinde *kanca* (Alt. Gr. § 194; özb. Gr. § 257; Uzb. 217 *kañçar-kañçe*) Altay, Teleut lehçelerinde *kañça*, *hancı* kelimeleri 'kaç? ne kadar?' anlamlarında birer zarf olarak kullanılır:

sen kanca yaştızın? (Prob.I, 137) v.b. Tel, için bk. *Wb. II*, 127, Kırg. *anda kanca kün boldı, anda kanca tün boldı* (Prob. V, 292-417). Tarançı lehçesinde 'kaç?', 'ne kadar?' anlamlarından başka, 'hangi?' sorgu sıfatının da muâdili- dir: *kanca yerge* (Prob. VI, 24-23); *kanca pul* (göst. esr. 26-15); *kanca palah* (göst. esr. 42-1) v. b. *Wb.II*, 128'de Şor., Leb., Soy. için *kanca*; Abakan lehçelerinde *kanca, kana* şekilleri vardır: *kanca tağ askanın kanca su keskenin* (Prob. II, 151-523, 524); *kancı cıl polğan pilbin çadır* v. b.

§ 71 Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde *kanca*, Eski Anad. Türk- çesi ile Kitabü'l-idrak'ta *kanca* 'nereye?' yer zarfının anlamdaşı olarak da görülür: Uyg. için bk. *Alt. Gr.* §, 194. *US.* s. 130. Kâşgarîde: *kanca bardın ay oğul?* (Div. trc. I, 74-17); *yılanyarpuzdın kaçır, kanca barsayarpuz utru kelür* (göst. esr. III, 39-40); Atebetü'l-hakayık'ta yine *bar-fili* ile: *kani kanca bardı kişilik isiz* (72-386); Rabguzî'de *kanca ilet*-(Lö. 136-13, 137-2). Eski Anadolu şâirlerinden Yunus Emre'de: *kanca varursen?* (Tun. 70-3); Garipnâme'de *kanca varur*:

geldük imdi sözimüz söyleyelüm

bu sözi kanca varur şoylayalum (TTS. I, 409); Hurşitnâme'de *kanca alıp git-* (göst. esr. 409; krş. SjV. § 126). İbni Mühenna 37'de *kanca* 'nereyedek'tir.

W. Bang, *kança'nın* +ça'dan önce verme hâli eki almaksızın yön gösterme vazifesi görmesini, yâni 'nereye?' zarfına muâdil bir anlam kazanmasını, *koyu yolca bar-* 'hangi yolu takiben var-' örneğinde olduğu gibi, *kanca* 'neyi takiben, ne boyunca = nereye' anlam kaymasının neticesi olarak izah ediyor- (*Briefe II*, s. 235).

Eski Anadolu metinlerinde *kanca* zarfı, yön gösterme hâli eki -ru ile genişletilerek de kullanılır: *kancaru bak-*, *kancam kaç-* (Tun. 164-1125); Dede Korkut'ta *a begler oğlan kancaru gitdi ola dedi* (TTS. I, 409); Kelîle Dimne' de *beni kancaru dilerise sürer* (91-17; başka örnekler için bk. SN. §§ m, 126); Kadı Burhaneddin'de *kancaru* (KBD. 384-5) ve *hancaru* (göst. esr. 180, II-14; 181-1) şekilleri vardır. 15. yüzyıla âit atalar sözü kitabında *kancam*, verme hâli eki ile de genişletilmiştir: *beyler bigidir kancaruya olsa yedilir* (TTS. I, 409) v. b.

Bâzı Doğu Anadolu ağızlarında Azerî lehçesi etkisi ile *kancan* şeklini almış olan bu kelime, 'nereye?' değil, 'nasıl?' anlamında bir tarz zarfı hâline gelmiştir: *menim pay taktımın ileyinde nöbetçiler vardı. Bu devriş hane arı oldu ki içeri geldi* (DİAT. 21-2); *dedi ki, kancan söylesen men annaram* (göst. esr. 42-21) v. b. Uranha lehçesinde aynı anlam ile *kancap* < *kança itip* 'nasıl?' kelimesi vardır: *canğıs oğlum kancap çir-ben?* (Prob. IX, 12-5) v. b.

Kırgız ve Özbek lehçelerinde +lık eki ile genişletilmiş *kançalık* 'kaç? ne kadar?' (KS. 397, Uzb. 217) kelimesi de *kança*'ya, muâdil bir sorgu sıfatıdır: *men gûman kıldım ki özlerinin kançalık dânyâleri bâr* (Mater. III, 93-381) gibi.

munça, anca ve *nece* sıfatları gibi *kanca* sıfatı da ara-sıra iyelik, çokluk ve bâzı çekim ekleri alır: *kançaızın kördün* (*Wb. II*, 127) tel.) *kancaları* 'bir kaç'

{Özb. Gr. § 257); *ye yoktu kijilerdin kanca kancazına* (bir çoğuna) *salıp akça perbes bolordo, toktop kaldım* {Prob. I, 126-6,9-); *mum kancığa satsen dep suredl* (Prob. VI130-15); *kancığa berisen.* (göst. esr. 130-20); +sızyokluk eki ile: *bir ol bar siziksiz kah kançasız könülde yırak tuğu okşağ meniz* {KB. 374-3720)

kanca Özbek, Tarançı ve Kırgız lehçelerinde, *bir* belirsizlik sıfatı ile birleşerek *bir munça*, *bir anca* ve *bir nece* ile anlamdaş *bir kanca* 'bir kısım, bir miktar, bir kaç, bâzı' belirsizlik sıfatını yapar {Özb. Gr. § 269; Uzb. s. 217 *ber kanca*; *Baskakof*, 201 *bir kançe*; *KS*. 397): *bir kanca uahattan kigin* {Uzb. 17-49) *min senge bir kanca altun bireyin* (göst. esr. 75-202) v. b.

§ 72. *nece* 'de gördüğümüz +nçı eki ile türetilmiş olan rütbî sorgu sıfatı (§65), Kırgızcada *kanca* ile de yapılıyor: *kančançı* 'kaçıncı?', *kančançı bet?* 'kaçıncı sahife?' {KS. 397) gibi.

III. B Ö L Ü M

YAPI EKİ OLARAK KULLANILAN +ça

§ 73. +ça ekinin gelişmesinde görülen üçüncü merhale, bünyesindeki eşitlik ve mukayese vasıflarının çekim eklerine mahsus olan geçici münâsebetler kurmaktan çıkarak, yeni Türetmeler meydana getirecek bir yapı eki özelliği kazanmasıdır, Böylece ek, artık belirli bir anlama delâlet etmek üzere, belirli şartları taşıyan kelimelere eklenebilmekte; küçültme, tahsis v. b. isim ve sıfatları türetmektedir.

Küçültme teşkilleri yapan +ça eki Türkçede daha çok sıfatlara gelir. Bununla beraber Çağ., Özb. Tar. ve Kırg. lehçeleri ile, yer yer Osm. Az., Kıpçak grubu ve Trkm. lehçelerinde isimlerden küçültme isimleri teşkil eden +ça ekleri de görülüyor: *Özb.yitimce* 'yetim çocuk' {Uzb. 23-206), *kızca* 'küçük kız çocuğu' {Özb. Gr. § 30); Tar. *kazançı* 'küçük kap, tencere, {Baskakof, 120), *bölimçe* 'küçük bir hisse, parça' (göst. esr.) Çağ. *oğurça* 'küçük ağaç kovan' <oğur 'ağaç kovan' {Wb.I, 1014); Kırg. *tanaça* 'küçük dana {KS. 706), *tır-makça* 'gramerde tırnak işareti' {KS. II, 733), *üymökçö* 'küçük ot yığını, küçük tınaz' (göst. esr. 799); Codex Cumanicus'ta: *sünülçe* 'küçük süngü' {KW.), *burguca*, *bürgüce* 'küçük boru' (göst. esr. 69, *Wb. IV*, 1891); Osm. *yağmurca* ve *yağmurça* 'geyik yavrusu, ada tavşanı yavrusu' {Wb. III, 56; Doğu Türkçesindeki +ça'lı küçültmeler için bk. *Ost. Gr.* § 25); Anadolu ağızlarında *kavlukça* 'içine kav, çakmak konulan deri kese' {DD. II, 851); Selanik, Florina ve Manastır ağızlarında *bakırca* 'küçük bakır kap', *zıbınca* 'küçük zıbın' gibi. Fakat Türkçede ve bilhassa yukarıdaki örneklerin verildiği lehçe ve metinlerde, Farsçadan geçme bir küçültme +ça'sı da bulunduğundan, Türkçedeki isimlerden küçültme isimleri türeten +ça ekinin, Farsçadan geçme +ça eki ile karışması ihtimâli vardır. Aradaki ilginin tesbiti ise, malzemenin durumuna göre imkân dâhilinde değildir.

İsimlerdeki küçültme +ça'larmdan hangilerinin Farsçadan geldiğinin tesbiti güç olduğu gibi, örneklerini ileride göreceğimiz (§ 98 ve ö.t.), yine küçültme isimleri yapan +çak ekinin de, kesin olarak <+ça+oktan çıktığının tâyini şimdilik güçtür. Bu ek yapı bakımından başka başka şekiller ile ilgili olabilir. Bu teşkillerin bir kısmı bâzı lehçe ve metinlerde +çık v.b. küçültme ekleri ile yapılan teşkillere tekabül ediyor: Kitabü'l-idrak'ta *baltacak* (s. 14) / Kom. *baltıçak* {KW. s. 48} 'Osm. *baltacık*; Özb. *bu ğunçeğ* Osm. *bu güncük*' Az. *birce*/ Osm. *biricik*; Kırg. *keliñcek* {KS. 434} /Osm., Trkm. *gelincik*; Tar. *kölçek* {Baskakof, 87}/ Osm. *gülcük*; Çağ. *begçek* {Ost. Gr. § 26} Osm. *beycik*; Çağ. *çukurçak* (Ost. Gr. § 26)/ Osm. *çukurcuk*. Başka kelimelerde: *yancağ jyancağ* 'cep'; Anadolu ağızlarında: *gelincek* 'gelince'/ *gelincik*; *sindicek/şindicik* v. b.

Şüphesiz +çak v. b. eklerin bir kısmı <+ça +ok ek ve kuvvetlendirme edatının kaynaşmasından teşekkül etmiştir. Bâzı +çak ekleri de ses değişmesi sonunda +çık v. b. şekillere girmiştir. Bir kısım +ça ekleri ise, +çık v. b. eklerden gelmiş olabilir. Bahis konusu eklerdeki anlam ve fonksiyon özellikleri de, bâzan bu geçişleri tesbit ettiremeyecek bir durum arzeder {+ça, +çak v. b. ekler arasındaki ilgiler için bk. ve krş. V. Kılınoğlu, *Türk Dilinde Teni Araştırmalar*, DTCF, Derg. IX, S. 3, s. 260-275; Deny, § 905 ve Ramstedt, *Vbst.* § 35). Bu itibarla +ça, ve +çak ekleri ile yapılan küçültmeli teşkiller konusunda yukarıda işaret edilen noktaları da dikkatten uzaklaştırmamak gerekir.

§ 74. +ça eki sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan kelimelere gelerek, kısmî bir benzerliğin ifâdesi olan küçültme sıfatlarını yapar. Bu teşkil bütün Türk diline şâmil bir tezahür olmakla beraber, bilhassa Oğuz ve Türkmen grubu ile bâzı Kıpçak lehçelerinde yaygındır: Kökt. *azca* {Thomsen, *Tc.* 13); Uyg. *meniligçe* 'sevinçli, sevinçlice' {VIII, 34-511; *Alt. Gr.* § 45); Çağ. *alınca* 'alçak, alçakça'I, 386). Kıpçak Türkçesi yadigarlarından Ettuhfetü 'z-zekiyye yazarı, 'küçültme ayrımı'nda +ca\ +ce ekini, +ğmaj +kına; +rakj +rek, +cıkj +cik. küçültme eklerinin anlamdaşı olarak veriyor: *telice* (s. 81, 1690) gibi. Kaz. *Ozonca* 'uzunca', ö.-tüğerek 'beyzî' {Bdrint, 28), *uzunca iyekli* 'beyzî çeneli' {Leh. *Tat.* 114); Kırg. *ortoço* 'orta büyüklükte', *0. dölöttü* 'orta halli' {KS. 600); Trkm. *yazıklıca* 'günahlı, günahlıca' {Göröglü, 42-11), *sekiz yaşlıca* 'tahminen sekiz yaşında' (göst. esr. 6-28). Zaman gösterme nüansı kaybolmuş olan -r geniş zaman isim-filinin olumsuzundan sonra: *yaramazca* v. b. +ça eki ile yapılan küçültme sıfatları eski Anadolu ve bugünkü Türkiye Türkçesinde pek boldur: *gince yir* {Neşri, 101, 2); *sarçca hisar* (göst. esr. 123-1; *SN.* § 108); *yumruca, bönce* {Deny, § 517); Az. *artıhlıca* 'çokça' {Hakverdiyof, 28) v. b. Bu teşkillerde ek dâima vurguludur.

Küçültme sıfatları bâzan, aynı anlam ile bildirici ve zarf olarak da kullanılır: *dahıca bar* 'bir az daha var' {Wb. III, 1615 osm.); *bileceğün güccedür* {Müyes., 32) *çalaca bişti* 'azıcık pişti' {Kld. 26) *derince kaz* v. b.

Bu ek ile, tâyin sıfatı olarak kullanılan bâzı sayı adlarından da, tek

tük küçültme sıfatları teşkil edilir: Az. Trkm. *birce* 'biricik': *menim birce sifarişim ona yetirin (Hakverdiyof 34-15); bunun közinin ağı karası... birce oğlu var idi* (göst. esr. 14-5). Âzerîcede *birce* 'yalnız, sâdece' anlamında bir tarz zarfı olarak da kullanılıyor: *kız birce bum didi* (göst. esr. 23-aş. I). Türkmencede *birce* 'bir defâcık' anlamında bir zarftır:

mandan gitdimyara durman, arman ğaldım birce görmen {Kemine, 65-6}. Türkmencede *birce* ile anlamdaş başka bir teşkil *yekece*<*F.yeke* gösterilebilir: *yekece buğura* 'biricik, bir tanecik deve'; *önki oyalından dine yekece ğızı ğahpdır (Göroglu, 97-11)*¹⁷. *yekece* zarf olarak da kullanılır: *yekece özi iyip [THE. 34-7]* v. b. *birce* ve *yekece* sıfatlarının yukarıdaki kullanılışlarında, *biricik* sıfatında olduğu gibi bâzan sevgi nüansı seziliyor. Bunlardan başka özbekçede *ikice* 'yalnız iki. . .' vardır: *hezâ(r)nın ikice yerde izi hiç ün çıkmaydur (Taji-^oh., 73-20; krş. Deny, §927'de 19yüzyıl Azerî şâirlerinden Feth Ali'den naklen, isim olarak kullanılan ikiçesi 'yalnız ikisi' şeklini veriyor)* v. b. Tâyin sıfatı olarak kullanılan bâzı sayı kelimelerinde ise, +ça, eklendiği kelimenin ifâde ettiği kavrama da uyarak, kuvvetlendirme nüansı verir: Çağ. *yüz milnçe* 'yüz binlerce':

*çünkü divânen men ağum yok itegündin elik
ger cefâ yüz münçe bolsa ey peri peyker sana
(Div. Bayk. 196-3) v. b.*

§ 75. +ça eki isimlerden +lı ile yapılmış sıfatlara gelerek, yeniden sıfat ve zarflar teşkil eder. Bunlar bilhassa eski Anadolu ve Türkiye Türkçesinde boldur: Kaz. *türliçe* 'türlü tarzda, *bitinde sulay türliçe buy avlar bilen buyadı (Şayan Fehim, 5-2); krş. Trkm. içmeklice* 'içmekli=paltolu olarak': *Kemine hem eĝni köne içmeklice güzzeranını geçirip bilmen (Kemine, 137-2/3); Eski Anad. Türkçesinde karaluca men kızun nesine gerek ozan (DK. 37-aş, 2); ittifak yağmurluca gündi (Neşri, 45-aş. 6); gülüşmelüce* 'güldürücü': *çok nâdir hikâyetler ve ğarâib mes'eleler ve muzhikeya'ni gülüşmelüce nükteler (TTS. I, 337, Kâb. Wb. II, 1462) v. b.*

+lıca ile yapılan teşkiller bugün Anadolu ağızlarında ekseriyetle küçültme, bâzan da kuvvetlendirme sıfatı olarak kullanılır. Kuvvetlendirme sıfatı olarak kullanıldıklarında, vurgu +ça'dan önceki heceye alınır: *üç gün senniklice* 'şenlik içerisinde' *duruyoller (AÎAD. Eskişehir, 129-10) v. b.*

¹⁷ *birce*, *yekece* ve özb. *ikice* kelimelerinin başka lehçelerde rastlanmayıp, Fars etkisine yakın lehçelerde görülmesi sebebi ile, bu kelimelerdeki +ça'nın Farsçadan geçme küçültme eki olması ihtimalini pek zayıf buluyoruz. Çünkü Farsça lûgatlardan ve mütehassıslardan yaptığımız tahkik, bu ekin Farsçada sayı kelimeleri yanında kullanılmadığı neticesini verdi. Mütehassıslar, kelimenin kökü Farsça olan fakat lûgatlarda bulunmayan *yekece* şeklinin eski ve yeni Fars metinlerinde de bulunmadığını ilâve etmektedirler. Farsçada yukarıdaki kavramlar için kullanılan, şekiller *yegâne* *dugâne* ve konuşma dilinde *tenhâ* kelimeleridir. Diğer taraftan uygurcada *bir* sayı kelimesinden +ça'ya. muâdil başka bir küçültme eki ile yapılmış *birkinye* ve *bir+kie* örneklerini buluyoruz: *birkinye mün (M I, 23-23); bir+kie amrak oğlum (KP. 25-4; Alt. Gr. § 351) v. b.*

+ça eki münferit kelimelerle kullanıldığı gibi, eş anlamlı kelimelerle de aynı şekilde sıfat ve zarflar yapar: Osm. *alaca bulaca* (Foy, MSOS II, 131); *DD*. ilâve: *alca belce ve alaca belece*; *apakça* (göst. esr.) ;*akça pakça genç kadınsın*. Eski Anadolu Türkçesinde: *apalaca kalkanunu vergil mana* (*DK*. 18-12) v. b. Aynı sıfatın tekrarı şeklinde de kullanılır: Anadolu ağızları: *dikçe dikçe 'dik dik,*:

Türkmen gizi bar oynıyor ellerini ata ata

dikçe dikçe sıçırıyor bülbül gibi öte öte (Ali izzet, *Türkmen Kızı*, Ülkü, 1944, S. 71); Çağ. *boyca boyca 'boy boy'* (*LÇ*. 87; *PdC*. 179) v. b.

§ 76. Uyg., Özb. Tar., Eski Anadolu, Türkiye Türkçesi, Az, Tkm. Kazk., Kırg., Kaz. lehçe ve metinlerinde sıfatlardan ve zarflardan vurgusuz +ça eki ile özel anlamda zaman ve tarz zarfları yapılır.

a) Zaman zarfları: Uyg. *aşnuça 'önce'* (*AT*. 36-7; *TT V*; 4, not. 453) ve *anaşnuça* (*TT VI*, B. 56-13); Osm. *evvelce*, bugünkü dilde *önce*; *erçe 'erken-den'* (*Wb*. I, 796), Anad. ağızl. +*den* çıkma hâli ile *erceden* (*Gaz*. III, 257, *Ana* 126 Kastamonu); Türlü Anadolu ağızlarında *yenice 'henüz'*: *yenice sevdaya saldın başımı* (*KD*, Ordu. 38-2) krş. Az.: *köroğlu Çenlibelde yenice yurt sarmışdı* (*Köroğlu*, 13-1). Yine Az. aynı anlam ile *tezece: tezece sulanmış* (göst. esr. 8-16); Trkm. *yanıca 'henüz' gögerip di* (*THE*. 27-2); *Wb*. II, 1771 Osm. *hazırca 'hemen, şimdi'*: *hazırca hava açıkken bu gün yola gidelim*; Trkm. *hezirlıkçe* (*Göroğlu*, 10-aş. 5); Kırg. *azırınça 'şimdilik'*: *azırınça barbaytur* (*KS*. 74-75). Azerî *ğabahca 'önce'* (*Hakverdiyof*, 19-2, 19) ve +*dan* çıkma hâli eki ile genişletilmiş olarak *ğabahcadan 'önce, önceden'* (göst. esr. 17-4); kaz. *boronço* (*Wb*. IV, 1708) v. b.

b) Tarz zarfları: Eski Anadolu metinlerinde *dirice*, 'diri diri, diri olarak': *dirice getürene* (*Kâb*. 20a-6); *yalunuzca 'yalnız, yalnız olarak'*: *yalunuzca yatasm sin içinde* (*KCS*. II, 32-54, *Anat. Dicht.*); Trkm. *ğışğaça hikaya edip* (*Göroğlu*, 8-20); Osm. *böylece 'böyle, bu suretle'*, Anadolu ağızl. *bölece* (Bartın), *belece* (*AIAD*. 223); *elece* (*DİAT*. 186-26); Kıpçak lehçesi mahsullerinden *Kitabü'l-hayl'da eylece* (7gb-6); Az. *beylece* (*Hakverdiyof*, 10-21); Anadolu Yozgat ağzında bunlarla anlamdaş *anca 'öylece'* (*OAAD*. 222); Kaz. *üzgeçe 'başka türlü, başkaca, başka tarzda'* (*Wb*. I, 1901), Kom. *özgece* (*KW*. 186); Kırg. *öngöçö* (*KS*.); Osm. *ayrıca*, Özb. *eyrice 'ayrıca'* (*Özb. Gr*. 237), Tar. *ayrimci 'aynı ani.* (*Baskakof*, 9), Kırg. *ayrıçça* (*KS*. 70) ve *artıkça 'aynı ani.'* (*KS*. 49), bunlar ile anlamdaş *bölökçö* (*KS*. 138), Tar. *bölekçe*; Çağ. *oğrınca 'gizlice'* (*LÇ*. 35), Trkm. *oğrınça* (*Göroğlu*, 96-16), Anadolu ağızl. Bolu *saklıca* (*AIAD*. 26), *Tax.yoşrukçe,yoşurunçe 'gizlice'* (*Baskakof*, 78) ve *öğürlükçe 'gizlice'* (göst. esr. 104), Eski Anadolu metinlerinde *ğafillice* (*DK*. 71-13), Lehçe-i Osmânî'-de *since since*, bugünkü dilde *sinsice* Kırg. *çaşırıkça* (*KS*. 186) v. b.

Osm., Az., Trkm., Kaz., Karaç. v. b. lehçelerde, +*lar* çokluk eki almış zaman ve sayı kelimelerine de vurgusuz +ça ve +ca ekleri getirilerek, gösterdiği miktar ya da zaman kavramlarında kuvvetlendirme nüansı taşı-

yan sıfat ve zarflar yapılıır: Osm. *günlerce, aylarca, yüzlerce*; Kaz. *k'önlerçe, aylarca*; Karaç. *cüzleça* v. b.

§ 77. Eski Anadolu metinlerinde ve Türkiye Türkçesinde +ça'lı zarflar +cık eki ile genişletilerek, daha kuvvetli anlamda tarz zarfları yapılıır: *yavaşçacık, yapçacık* 'yavaşça, pek yavaş' (*Gaz. IH, 733*), *anılçacık* (*DD. ilâve*); Eski Anadolu metinlerinde *arkuncacık* 'yavaşça, hafifçe, (*TTS. I*), Gagv. bunlara muâdil *yavaşacık*, Osm. *kolayçacık* v. b. Osmanlıcada *yakıncacık bir yer* örneğinde görüldüğü gibi, sıfat olan pek nâdir bir iki şekil de vardır.

§ 78. Türkiye Türkçesinde +ça eki ile yapılan küçültme sıfatlarına, +na(<ğma) kuvvetlendirme eki ile genişletilmiş olarak da rastlanır: *güzelcene bir kız uyuşukçana bir arkadaş, onun işleri karşışıkçanadır, öylecene şey olur mu?* (Künos, *Rum. 2-4*) gibi. Deny, -vcene ekini § 929'da izah ettiği +cesine eki dolayısı ile, +ce üzerine gelmiş verme hâli olarak kabul ediyor (§ 917 ilâve; Kowalski, *El. 1010, § 87*). Deny gramerinin mütercimi Ali Ulvi Elöve ise, Arap harfli metinlerdeki *çabukçağma* imlâsına bakarak, bunun *çabuk-çuğ-un-a, şöyle-ciğ-in-e* gibi şekillerden bozma olduğunu (§517, notlar: 3, 4, 5, 6), dolayısı ile +çana birleşik ekinin iyelik eki ve verme hâli birleşmesine irca edilmesi gerektiğini söylüyor ve iddiasını *ne-çiğ-in-e, sonra-ciğ-in-a* benzer örneklerine dayanarak delillendirmeğe çalışıyor. Bizce her iki izah da ekin durumunu ve vazifesini aydınlatacak nitelikte değildir. +çana ekindeki +ça küçültme ekini, verme hâli eki ile genişlettirecek bir durum olmadığı gibi, +na ekinde anlam bakımından her hangi bir verme hâli vazifesi ya da bunun kalıntısı sezilmemektedir. Diğer taraftan bunlara, benzetme yolu ile teşkil için örneklik edecek şekiller de mevcut görünmüyor. Bizce +cana eki, Arap harfli metinlerdeki imlâsında da pek iyi muhafaza edildiği gibi, yine bir küçültme eki olan +ğma'-dan gelmedir. +ğma(<uyg. +kinya, +kına) +ça eki ile birleşikten sonra, -ğ-'nın ünlüler arasında erimesi ile +ca+ğma>+cana şekline girmiştir. Türk dilinde bu gibi ek yığılmalarını, hele üst üste gelmiş eşitlik hâli ya da küçültme eklerinin örneklerini § 28'de göstermiştik. Nitekim *yakıncana, yavaşçana* şekillerine muâdil olan Osm. *yakıncacık, yavaşçacık* teşkilleri ile, Sag. *askıncak*<*az+kına+cak, Uyg. *azrakça+kıa* v. b. teşkillerde de, son hecelerdeki +cık, +cak ve +kıa'lar kuvvetlendirme vazifesi gören ikinci küçültme eklerinden başka bir şey değildir.

+çana ekli kelimeler mübalağa fonksiyonu veren tarz zarfları olarak da kullanılır. Bu takdirde vurgu +çana'dan önceki hecededir: *şah eyçene fenalaşdı* {*DIAT. 30-21*}; *çabıkçana geldim* (*GBAA .metin, 6-1*); *oğlan ayrıcana yatcek biyeryapdırmış* [*Balık. Masal. 8-aş.6*] v. b.

Azerî ve bâzı Anadolu ağızlarında tarz zarfları yapan +casına eklerindeki +sına, öylesine, böylesine v. b. örneklere benzetme yolu ile sonradan +ça ekli şekillere de eklenmiş olmalıdır. Buna yukarıda bahsettiğimiz +cana şeklinin de etkisi mümkündür (çekim eki olan *ucasına* için bk. § 4): *marazın ne oldığım güzelcesine anlamışdı* [*Hakver.diyof, 27-14*]; *güzelcesine*

tapdim (göst. esr. 36-7); *yarennikçesine* 'yârenlik olarak' *bir tesgire yazıp* (GD. Maraş, 147-2) v. b.

§ 79. Bâzı Orta ve Doğu Anadolu ağızlarında vurgusuz +ça eki, +*man* mübalağa eki ile genişletilerek de tek tük kuvvetlendirici tarz zarfları yapılır: *ğız davşanı bitirene ğadar iyicemen ser etmiş* (OAAD. Kırşehir, 106-26), başka örnekler için bk. *DİAT*. 195-aş. 5, 197-3. v. b.);... *ölecemen durur* (*DİAT*. 183-5); *Çoban bunnara temizcaman bir daha süd sağdı* (göst. esr. 198-3) v. b. (+*man* için bk. Deny § 520).

§ 80. +ça eki Osmanlıcada -ası ile yapılan isim-fiiller yanına gelerek kargış tâbirleri yapar. Bu tâbirlerde ek birer aşağılama nüansı ile kullanılmıştır *kör olasıca*, *geberesice*, *yaşı kara gelesice* v. b. Bunlar sıfat ve isim olarak kullanılıp çekim ekleri ile genişletilirler (bk. *Deny*, § 795). Halk edebiyatı mahsullerinde -asıca yalnız kargışlarda değil, iyi dilek ifâdelerinde de göze çarpıyor :

bahçeye giresice
gülleri deresice
ne yaman da güzelmış
koynuma giresice gibi.

§ 81. +ça ekinin millet, kavim ve halk adlarından dil bildiren isimler türetmesi yaşayan ve târihî bütün lehçe ve metinlere şâmil bir tezahürdür: *tatça*, *kalmakça*, *ulgarca*, *bulğarca*, *çince* (*Deny*, § 921) ve hattâ *yerlikçe* 'yerli dil' (*Volksk.* 42-XIV, 2); Az. +çen ile *türküm* (Foy. MSOS VII, 238-8.I) v.b.

Kazancada +ça ile yapılmış dil isimlerinden + la ile fiiller teşkil edilir.: *tatarçala-*, *tatarçalat-*: *men kişini tatarçalattım* (Wb. III, 904); Bundan -p zarf-fiil eki ile genişletilmiş *tatarçalap* '1) tatar gibi giyin-, 2) tatarca'; bunun gibi *almançalap*, *fransızçalap*, *törkçelep* v. b. şekiller vardır (*Denom.* § 12)¹⁸: *bizge tatarçalap ayıp bir* (*Hilfsv.* § 61, Anmerk. I)¹⁹ v. b.

§ 82. Bâzı vasıflandırma sıfatları ile, renk gösteren sıfatlarda, anlam bakımından +ça ekinin küçültme vazifesi kaybolmuştur. Bu özellik türlü yüzyıllara âit Osmanlı metinleri ile bâzı Anadolu ağızlarında daha çok göze çarpıyor: Kaz. *tamança* 'tamam' (*Bâlint*, 26); Çağ. *araca* 'alçak' [*alaca*, *Wb.I*, 258, +ça⁸]; Kırg. *ağuçca=akka* 'mükemmel, fevkalâde' (*Wb*, I. 151); *karamanca* 'katıksız, hâlis; meskensiz, sığınaksız' (KS. 405); *kence* (<*kidin* 'son, küçük' (göst. esr.) v. b. Bâzı Eski Anadolu metinlerinde, bilhassa Dede Korkutta renk adlarından yapılmış sıfatlarda görülür: *âğca koyun bundan*

¹⁸ Buna benzer teşkillerden osm. *alacala-*, 'alacalı yap- [(*Denom.* § 12); Kırg. *basımçala-* 'zorla-' ve bundan isim *basımçalü* 'zorlama"', *araçala-*, aracı ol-' Alt., Tel. *araçıla-* (*Wb. I*, 258) kelimeleri vardır.

¹⁹ +çe-le- şor. 'bir kimse ya da bir eşya ile aynı büyüklükte ol-' anlamında fiiller yapar (*Hilfsv.* § 61). Tel. *çelert-* sez-, önceden sez-, *çelertip* 'aşağı yukarı, tahminen (göst. esr. *Wb. III*, 1977'ye atfen).

geçti (TTS. I, 65); *ağca sazlar içinde sarı gönler gömben* (DK. 69-aş. 3 ve 72-5); *kahışdın alca kanın yer yüzüne dökdi* (göst. esr. 24-8); *bin dahi hıraca karaca büreler diledi* (göst. esr. 31-21); *alca kopuz* (göst. esr. 69-33); *gö'kçe bez* (TTS. I, 316).

Abû Hayyan, 'ç harfinin ziyâde edildiği mahaller' bölümünde "muhabeti ifâde etmeğe mahsûs yapılan tasgire delâlet etmek üzere, fethalı olarak *saruça*, *karaca*, *akça* kelimelerine ilâve edilmektedir" diyerek, küçültme +fö'sımn bilhassa renk adlarında sevgi ifâdesi için kullanılmış olduğunu bildiriyor (KİD. 25, gramer kısmı 145, 7). Ahmedî Dâî divânından alınan; I. şah. iyelik eki ile genişletilmiş şu örneklerde sevgi ifâdesi açık olarak kendini gösteriyor :

*ey can içinde sevgülücem tende cancuğum,
gülzâr yüzlücem, gülgün yanaklucam,*

la'lin dudaklucam dahi dürdâne dişlücem (Ahmed-i Dâî Div.s. 139). sah. 75'te: *candan 'aziz sevgülüce Mustafâcuğum* v. b. Anadolu Ürküt ağzından aldığımız şu dörtlükte de, küçültme eki aynı nüans ile kullanılmıştır.:

*bir yarım var nazlıca yerde huri göde melek yüzlüce
ğaş gara kiprik siyah çakır alı gözlüce.*

Küçültme vazifesi kaybolmuş bulunan +ça ekli sıfatlar yer yer Anadolu ağızlarında da görülüyor: *oğaçça* 'muntazam, derli toplu' (DD. III, Çankırı, Kızılcahamam v. b.); *koldamca* 'muntazam, düzgün' (DD. II, 953, Lapseki, *inegöl*) <*koldam* 'kullanışlı'; *arica* 'temiz' (DD. I, 112; Gaz. I, 203; Ana. 13)²⁰ Urfa *arca* 'ayn. ani. (Urfa Ağzı, 93); Trkm. *dokça* 'tok': *dokça oğlanlar yatmak için yerlerine girenlerinde* (Kemine, 172-5) v. b.

§ 83. Küçültme ekindeki anlam zayıflaması vakiasının daha ilerlemiş olanını, +ça'lı küçültme sıfatları ile türetilen sıfat tamlaması hâlindeki isimlerde görmekteyiz. Bunları A) türlü yemek, kuş v. b. cins adlarını içine alan teşkiller, B) dağ, ırmak, köy v. b. yer adları, C) şahıs adları teşkilleri olmak üzere başlıca üç bölüme ayırabiliriz:

§ 84. A) Başlıca Kaz., Kazk. lehçeleri ile, öteki bâzı kıpçak lehçelerinde, Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında fazlaca görülür: Kazk. *cirenşe at* 'kızıl at' <*yiren* (Prob. III, 86-5); *sarışa tamız* 'eylül ayı' (Wb. IV, 325); Kîd. *kızılca turgay* 'bir nevi kuş' (s. 77) ve *delice doğan* 'bir nevi şahin kuşu' (IdH. 15); krş. Anad. ağızl. *delice doğan*, 'kerkenez denilen bir alıcı kuş' (DD. I) ; *akça-baba akbaba*' (DD. I.) ; *alaca-karğa* 'saksagan' *bokluca-bülbül* 'çalı -kuşu' (Wb. IV, 1646); *akca-kanat* Gaziantep 'tatarcık' Niğde ve yöresi 'kuyruğu ve yelesi kır olan at' (Ana. II, 3); *alaca-tene* bulgur

²⁰ Ömer Asım Aksoy, Gaz. I, s. 203'te (-ce²): "-ce sığata gelerek küçültme ve azaltma işi yapmaksızın eski mânada yeni bir sıfat meydana getirir" diyor, *arica* gibi. Biz bu hükmeye katılmıyoruz. Çünkü, bu tarzda teşkil edilen sıfatlardaki +ça, muhakkak ki bir devirde küçültme işi yapmış, ancak zamanla, ekin vazifesinde meydana gelen aşınma ve +ça'lı sıfatın yine eski anlamında bir sıfat gibi kullanılması, ekin küçültme vazifesini hissedilmez hâle getirmiştir. Yoksa, fonksiyonsuz bir ek tasavvur edilemez.

ile mercimek karışık olarak yapılan bir cins yemek, çorba' (DD. IV, Uşak); *alaca-af* aşure, bulgur ile mercimekten yapılan bir sulu yemek, lapaç' (DD. I) ; *tüğlüce-donbak* 'kestane' (Evliya Çelebi, II, 175-aş. I) v. b.

§ 85. B) Sıfat tamlaması hâlindeki yer adları bakımından eski Anadolu metinleri ve Anadolu ağızları pek zengindir²¹: Kazk. *Kökşö tü* 'bir dağ adı' (Prob. III, 85-18), Eski Anad. Trkç. *Karaca-tağ* (Neşri, 61-aş. 4) *Karaca-hisar* (Aşk. Pş. 24-aş. 6; Neşri, 65-aş. 2); *Kızılca-tuzla* 'Karesi Beyliği'nde bir yer' (Neşri, 165-aş. 8); *Sarıca-hisar* (Aşk. Pş. 25-8) v. b. Anadolu ağızlarında bu tarzda hele renk adlarından türetilmiş binlerce köy v. b. yer adı mevcuttur: *Ağca-köy*, *ağca-kuyu*, *Akça-kavak*; *Çukurca-alan*; *Kızılca-hamam*, *Kızılca-yaka*; *Delice-çoban*; *Duruca-su*; *Gökçe-ayna* v.b.²²

Bunlar arasında belirli bir kişiye izafe edilerek, sıfat tamlaması hâlinde o kişinin adı ile anılan yerler de görülür: *Karaca-Ahmet* (Bursa, Manisa), *Karaca-Ahmet-Sultan* (Afyon), *Karaca-Ahmetli* (Yozgat), *Gökçe-Ahmet* (Akhisar) *Karaca-Ali* (Biga, Gemlik v. b.), *Karaca-Halil* (Tekirdağ) v.b.

Bunların içinde tek-tük, belki yukarıdakilere benzetme yolu ile, isimlerden meydana gelmiş olanlar da vardır: *Çalca-ağıl* (Kütahya), *Çalca-alan* (Bolu), *Derece-viran* (Bolu), *Isce-hisar* (Afyon) v. b.²³

Pek seyrek olarak, *Ağzı-karaca* (Adana) örneğinde görüldüğü gibi, sıfatı bir isme hüküm hâlinde bağlayan yer adları da vardır.

§ 86. Eski Anadolu ve Türkiye Türkçelerinde, +ça'h küçültme sıfatları kalıplaşarak, yalnız başlarına da ilçe, köy v. b. yer adlarını meydana getirirler. Bunların bir kısmı ,ismi kullanılıştan düşmüş (ellipse) sıfat tamlamalarından kısalmıştır. Eski Anadolu metinlerinde: *Ilıca'* Eskişehir yöresinde (Neşri, 89-6-, 267-9), *Yenice* ('Bursa yöresinde' Aşk. Pş. 40-17), *Çatalca* (Neşri, 213-5); bugünkü dilde *Batına* (Beypazarı), *Çakırca* (Kula, Bandırma), *Kabaca* (Zonguldak, Çoruh v. b.), *Karaca* (Erzincan, Bursa v. b.), *Kırca* (Bolvadin, Ayvalık, Acıpayam), *Kızılca* (pek çok yerlerde), *Delice* (Zara), *akarca* (Kırşehir-Avanos, Mersin-İçel v. b.), *Kaynarca* (Kütahya-Çorum-İskilip v. b., M. Kemalpaşa, Keskin v. b.) v. b. Bu gibi yer adlarında vurgu +ça dan önceki hecededir.

87. Belki aynı adı taşıyan yakın yerleri biribirinden ayırmak üzere, özel isim olarak kalıplaşmış olan sıfata, yeniden belirtici başka bir sıfatın eklendiği görülüyor: *Aşağı-kızılca* (Konya-Hadım), *Aşağı-yenice* (Afyon-Dinar), *Büyük-yenice* (Bilecik-Osmaneli), *Çakırca'nice* (Bursa-Orhaneli) ya da

²¹ Mevcut malzemenin yetersizliğinden dolayı, öteki bütün lehçelerdeki muâdil yer adları teşkilini tesbit edemedik.

²² Yukarıda gösterilen yer adları *Türkiye'de Meskûn Terler Kılavuzu* ve *Köylerimiz* adlı eserlerden alınmıştır. Pek fazla yer tutması sebebi ile, bunların bağlı buldukları idarî yerler ve alındıkları sahifeler gösterilmemiştir.

²³ Yukarıda gösterilen bir-kaç örnekte, +ça, benzetme vazifesinden de kalıplaşmış olabilir. Meselâ *Isce-hisar* 'is gibi kara olan hisar'Ve sonradan belirli bir yer adı olarak. Fakat biz, sıfat tamlaması hâlindeki yüzlerce isim yanında, bunların kalıplaşma ile değil benzetme yolu ile meydana geldiklerine kaaniyiz.

tayinsiz isim tamlaması hâlinde *Dağ-yenicesi* (Yozgat), *Develi-yenicesi* (Tekirdağ-Malkara) v. b.

§ 88. ⁺*çalı* kalıplaşmış kelimeler bâzan ⁺*lar* çokluk eki ile genişletilerek de köy adları teşkil ediyor: *Ağcalar* (*Gaz.* I, 128), *Gökçeler* (Bilecik-Gölpazarı, Kocaeli-Kand. v. b.) *Kınalar* (Kastamonu-Daday, Çanakkale, İzmir-Bergama) ve bir az farklı bir teşkil *Emirceler* (Antalya-Serik) v. b.

§ 89. Eski Anadolu metinlerinde ve bugünkü Türkçede, isimlerden ⁺*lı* ile yapılan ve bir şey ile mücehhez olanı gösteren, sıfatlara gelmiş küçültme ekinden kalıplaşan yer adları da oldukça çoktur: *Kaplıca* (*Neşri*, 243-2), *Karluca* (göst. yer), *Kanlıca* 'İstanbulda bir semt' *Çamlıca* (Çanakkale-Ezine, İzmir-ödemiş v. b., İstanbulda bir semt), *Güllüce* (Niğde, Bayazıt-Karaköse v. b.), *Köklüce* (Giresun,) *Balıca* (Manisa, Balıkesir, Burhaniye v. b.), *Göllüce* (İzmir-Tire, Çanakkale-Ilgaz), *Gizlice* (Kastamonu-Taşköprü) v. b.

§ 90. Bâzan da, *Kabacalı* (Konya-Kadıköy), *Göğçeli* (Gaziantep-Kilis) *Gökçeli* (Maraş-Andırın v. b.), *Kırcalı* (Balıkesir-Edremit), Fakırdalı (Antalya) *Esenceli* (İstanbul-Beykoz) örneklerinde görüldüğü gibi, yer isimlerinin, ⁺*fa*'dan sonra nisbet sıfatları yapan bir ⁺*lı* eki ile genişletilerek türetildiği oluyor.

§ 91. Bâzı yer adları doğrudan doğruya isimlerden ⁺*ça* eki ile türetilmiştir: *İkizce* (*Neşri*, 85-aş. 7; *Aşk. Pş.* 14; Anadolu'da Urfa-Haran, Kars-Sarıkamış v. b.), *Gözce* (İçel-Anamur), *Kafaca* (Muğla-Milâs), *Kartalca* (Sivas), *Gömüce* (Denizli-Çal), *Bulgurca* (İzmir), *Gölce* (Kocaeli-Kandıra) v. b.

§ 92. C) Türü vasıflandırma sıfatlarından ya da sıfat olarak kullanılan kelimelerden ⁺*ça* küçültme eki ile türetilip, sıfat tamlaması hâlinde bulunan isimlerin önemli bir bölümünü de, şahıs adları teşkil ediyor. Bunlarda ⁺*ça* ekinin küçültme vazifesi kaybolmak ile kalmamış, çok defa artık sıfatın ifade ettiği anlam bile değişmiştir. Bu teşkiller Eski Anadolu metinleri ile Kazk., Kırg., Kary. gibi bâzı lehçelerde dikkat çekicidir: Eski Anad. *Boğazca Fatma* (*DK.* 42-7) *Kısırcaya yenge* (göst. esr. 28-10, 14), *Kutluca Ağca* (*Uruç*, 4-20), *Kutluca Beğ* [*Neşri*, 229-9/10], XVII. yüzyıl saz şâirlerinden *Karacaoğlan*'ın adı. Aynı isim Karayımcada da kullanılır (*Prob.* VII, 298-aş. 6), *Börklüce Mustafa*, *Düzmece Mustafa* (*Aydınogulları Tarihi*, 80, 81) v. b. Anadolu ağızlarında bâzan isim tamlaması hâlinde kullanılır: *ağca gızı* (*Siv.-Tok.* 115-8), krş. Krm. Kary. *akça kız* (*Prob.* VII, 252-18), Trkm. *Akça gız* (*Kemine*, 95-3), *Kelce hatır* (*THE.* 285-1, 2; 287-8), Kazk. *Aksa Kan* (*Prob.* III, 120-3), *Kökşö Serek* (göst. esr. 72-42), Barb. *Karaca Bî* (*Prob.* IV, 141-2), Kırg. *Kökşö Kan* (*Prob.* V, 23-591), *Er Kökşö* (göst. esr. 37-1060) v. b.

§ 93. Seyrek olarak, § 86'da yer isimleri teşkilinde gördüğümüz şekilde, her hangi bir vasıflandırılmış isme lüzum göstermeden, çok defa

belirli renk adlarından yapılmış olan küçültme sıfatları yalnız başlarına da kişi adları olarak kullanılır: Barb. *Karaca* (*Prob. IV*, 262), Kırg. *Karaca* (*Prob. V*, 17-368), *Kökçü* (göst. esr. 7-28; 35-1000), Eski Anad. *Kutluca* 'II. Murat'ın kumandanlarından biri' (*Nesri*, 24.3-aş. 6), Anadolu ağızl. *Çakıca* <çakır+ca 'tanınmış bir efe adı' (*ADÜMI*, 96-aş. 9), krş. Uyg. *Çakırca* (*US*. 43), *Kelce* (*Prob. X*, 118) v. b. Sıfat tamlaması hâlindeki şahıs adlarında olduğu gibi, bunlarda da hem +ça ekinin -küçültme vazifesi aşınmış hem de sıfatın ilk anlamı kaybolmuştur.

§ 94. Vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan renk adlarından +ça eki ile yapılan küçültme sıfatları, ekteki fonksiyon zayıflamasından sonra, kendisinde 'o sıfatın ifâde ettiği niteliği taşıyan' anlamda yeni cins isimleri meydana getirirler. Bu teşekkül Alt., Tel., Kaç., Koyb., Sag., Kmd., Şor, Kazk., Kırg., Kaz., Kary. Karaç v. b. lehçelerde, Çağ., Tar. ve Osmanlı Türkçelerinde görülebilen oldukça umumî bir tezahürdür: Alt. Osm., Kom., Kİd., Çağ., *akça* (*Prob. I*, 8-20; *Kld.* 5; *KW.* 39; *PdC.* 25), Kom., Küer., Barb., Tel, Kary. L., başk. *akça* (*Wb. I*, 123-127), Az. Karaç. *akça* (*Hakverdiyof*, 18-as. 2; *Karaç. Malk.* 121), *Ettuh.* 137 *akça* ve *aksa* 'para'; Anadolu ağızl. *alaca* 'köy tezgâhlarında dokunan yerli bez' (*AIAD.* 202; *Balıkesir Halkiyatı*, 137-aş. 3; *Ana. II*, 5), Sivas 'örtü' (*Ana. II*, 5), Gaziantep, Urfa, Nevşehir v.b. 'bâzı taneleri siyah, bâzı taneleri henüz yeşil olan olgunlaşmamış üzüm' (*Ana. II*, 5; *DD I* 87 'üzüme düşen ben') Eski Anadolu Türkçesinde 'hilekâr' (*TTS. I*, 26), Anadolu ağızl. Giresun 'iki yüzlü, fena adam', *alacalık et-* 'müzevirlik et-' (*DIAT.* Terekeme, 231), Trkm. 'alaca renkli dokumadan yapılmış Türkmen çadırı' (*Wb. I*, 326), Çağ. *alaca* 'pek karışık nakışlı bir nevi iplik kumaş' (*LÇ.* 18, *PdC.* 29), Kırg. 'bir çeşit yollu pamuklu kumaş', Kom. 'benekli, çizgili' (*KW.* 34) v. b. Bundan başka Tar. *kızılcı* (*Baskakof*, 123; Le Coq, *Baesslerarchiv VI*, 3. 127), Kırg. *kızılca* (*KS.* 471) ve *kızılşa* (Le Coq, *Baesslerare'hiv*, *VI*, 3., 127) 'pancar', Kırg. *kant kızılçası* 'şeker pancarı' (*KS.* 471), Çağ. *kızılca* 'kızamığa benzer bir cilt hastalığı' (*Wb. II*, 877), Kırg. *kızılca* 'su çiçeği hastalığı' (*KS.* 471), Çağ ve Eski Anad. Trkç. *kızılca* 'allık düzgün' (*TTS. I*, 466, *Wb. II*, 877). Eski Anadolu Türkçesi, Çağ. *eğrice*, *igrice* 'bir sinek cinsi' (*TTS. I*, 256"; *LÇ.* 56; *PdC.* 122), bâzı Anad. ağızl. 'elbise ve perde asacak eğri demir'; *dikçe* 'direk' (*Ana. II*, 44); *saplıca* 'kiraz' (*Evliya Çelebi, II*, 175-aş. I) v. b., Bu gibi isimler yine sıfat hükmünde olan -r'li isim-fiillerden de teşkil edilmiştir: *akarca* Devrek-Zonguldak v. b. 'dâima akan çıban, sıraca', Kayseri, Bursa, Konya v. b. 'kemik veremi', Çeşme-İzmir 'deri veremi', İsparta 'bulaşıcı beyin hastalığı', Sinop, Çeşme, Balıkesir 'köstebek denilen hastalık', Çarşamba-Samsun 'bir çeşit seyelânlı ve öldürücü hayvan hastalığı', Çanakkale 'küçük akar su' (*DD. I*, 81); *yenirce* 'kanser' (*Ana.* 423); Aydın, İçel, Tire-İzmir v. b. *yakarca* 'tatarcık denilen küçük bit sinek' (*Ana.* 4 u; *DD. III*; 1457); *yanarca* Konya köyleri, Çal, Çivril-Denizli, Burdur 'kibrit' v. b.

TAHSİS İSİMLERİ

§ 95. Çağ., Osm., Az., Kırg., Kaz. gibi bazı Doğu, Batı ve Kıpçak lehçe ve metinlerinde, +ça v. b. ekler ile isimlerden 'bir şey için, bir şeye mahsûs, anlamlarında, bir isme tahsis edilmiş olanı gösteren yeni isimler yapılır. Bunlar türlü, âlet, giyim eşyası, yiyecek, hayvan adları v. b. gösteren teşkillerdir. Çok defa +lık tahsis ekinin yerini tutan bu teşkillerdeki +ça, izafi eşitlik vazîfesindeki ekin 'göre= bir şey için, bir şeye mahsûs,' anlamları ile kalıplaşarak, tahsis anlamı taşıyan bir teşkil nüansı kazanması ile meydana gelmiştir:

a) Âlet ve giyim eşyası kelimeleri: *PdC, Wb.* Çağ., Osm. *bilekçe, bilekçe* 'kelepçe, mücrimlerin ellerine vurulan zincir halka, fiçı çemberi', Tar. *boyunçe (boyançe)* 'boyunduruk, atın boynuna takılan ve arabaya koşulan halka'* (*Baskakof*); Kaz. *kükrekçe* 'göğüs bezi, göğüslük' <*kükrek* 'göğüs' (*Bdlint*) *Kld. killikçe* 'yastık örtüsü' <**kir+lik+çe*; Anad. ağızl. Ankara *ayaca* 'her zaman giyilmeyen elbise, yabancı elbise' (*DD*) <aya 'koruma, esirgeme' (göst. esr.) <Uyg. *ayağ* 'hürmet, saygı'; Bitlis, Muş *elce* 'yağ tavası' (*DD*); Niğde, Konya *etekçe* 'üç etekli entari' (krş. *etekcek* ile), Kayseri 'fistan', Kayseri, Amasya, Sivas 'eteklik', Elbistan, Maraş 'kadın kombinezonu' (*DD. AİAD.*) v. b.

b) Yiyecek adları ve bunlar ile ilgili kelimeler: Trkm. *külçe (THE. 27-4), IdH. küllice* 'tandırda pişen ekmek, *girde* dedikleri ince tandır ekmeği', *LÇ. külçe* 'bir nevî müdevver ufak ekmek', Anadolu ağızl. Ankara yine *külçe* 'ev fırınlarında pişirilen çocuklara mahsûs küçük ekmek', Gölpazarı-Bilecik 'ramazan pidesi' (krş. *DD. Ovasaray-Çorum* için verilen *külcük* 'külde pişirilen çörek' ve *külcek* ile), petürke - Malatya *külünçe*, bayram çöreği' (*DD.*); Muğla *artça* 'düğünden sonra iki tarafın birbirlerine verdikleri ziyafet' (*DD.*), 'zifaktan sonra kız evi tarafından güvey için hazırlanan ziyafet' (Ana).<art; *DD. İsparta, Ezine-Çanakkale, Görece-İzmir* v. b. *beylerce* 'büyük beyaz yuvarlak taneli ve kokulu bir cins üzüm', Sıracaeli-Çanakkale *belerce üzümü* 'sarımtırak beyaz bir türlü hevenk üzümüdür ki, üzerinde sarı benekler bulunur' <*bey* 'beylere mahsûs olan üzüm' b. v.

c) Türlü cinsten kelimeler: *DD.*, Bursa, İsparta *yağmurca* 'geyik', Adana 'düz ve tek boynuzlu geyik', Antalya dolayları *yamurça, yamurça, yağmurca* 'geyik, dağ keçisi' (*DD.* ve bk. *Redh.*, krş. § 73, 'geyik yavrusu, ada tavşanı yavrusu' ile); Ana. İsparta ve yöresi *damlaca* 'içinden su damlayan kaya kovukları=*damlalık*' *Wb.* Osm. *gölce* 'su baldıranı'; *DD.* Konya *gökçe* 'azrâiP, Lâpseki-Çanakkale 'melek'; Ana. Adıyaman *satıca* 'alış veriş için kurulan pazar' v. b.

§ 96. +ça v. b. ekler ile yapılan tahsis isimlerinin, bâzı Anadolu ağızlarında +lık v. b. ile genişletilmiş olan şekillerine rastlanır. Aynı vazîfeyi gören iki ekin böyle üst üste getirilmiş olması keyfiyeti, bu teşkillerdeki +ça ekinde, tahsis nüansının artık kaybolmuş olduğunu gösteriyor. Yine âlet, giyim eşyası v. b. müşahhas isimler yapan bu teşkillar arasında

mücerret olanlar da vardır: *DD.* İsparta, Gümüşhane *ayakçalık* 'tırpan ile ekin biçerken ayak üzerine konulan ot demeti', *Gaz. IH-* 'dokuma tezgâhlarında derezin ipliklerini hareket ettirmek üzere, ayak basmağa mahsûs olan sağlı sollu iki tahta, *DD.* Aksaray, Konya, Nevşehir *bayramcalık*, *Gaz. III,* *bayramcalık* 'bayramlık elbise'; *Gaz. III., DD.* *ergencelik* 'evvelce evlenmemiş bir erkek ile evlenen dul kadının kocasına verdiği hediye, tazminat' <*ergen* 'bekâr, avradı olmayan kişi' (*Terceman*) ; *şirincelik* 'bayram ve düğünlerde geline gönderilen tatlı hediyeler' (*Ana*) .

Bunların bir kısmı da fiilden yapılmış isimlerden teşkil edilmiştir: *Gaz. III.* *örgemcelik* 'öğrenmek için yapılan öğrenmeğe mahsûs olan' <**öğrenim+ce+lik*; göst. esr. *ğurtumcalık* 'bir sıkıntıdan kurtulma dolayısı ile yapılan', *DD.* Gaziantep *kurtumcalık* 'bir sıkıntıdan kurtulmanın şükürünü ödemek için yapılan iş: kurban kesmek, nafile namaz kılmak v. b. *kurtumcalık*'tır', Erzincan 'geviş getiren hayvanlarda üçüncü mide, kalensüve'; Eskişehir 'baş ile amûd-u fıkârîyi ayıran kemik, ense kemiği'; *DD.* Seyhan *korkunçalık* 'köprü kenarlığı, tüfek deliğinin altında yarım dâire şeklindeki demir'; *Ana. Gaz.* *görümcelik* 'yüz görümlüğü, bir şeyi görmek için verilen hediye'.

Nevşehir v. b. yerlerde *bilmezcelik* 'bilmezlik, acemilik' gibi, tek tük isim-fiilden yapılmış örnekler de görülür, *bilmezcelikten gel-* 'bilmezlik göster-' v. b.

§ 97. Fiil köklerinden *-maj -me* ekleri ile türetilen hareket isimlerinden de, *+ça* eki ile, 'bir fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapmağa mahsûs, bir faaliyet vâsıtası ve sureti ile' anlamlarında tahsis isimleri yapılır. Bunların çoğunda, *-maf-me* eki ile kaynaşarak *-maca I-meçe* şekline girmiş olan *+ça* ekindenki tahsis gösterme vazifesi kalıplaşmış bir durum gösterir. Eldeki metinlere göre Çağ., Az., Kaz. lehçelerinde seyrek, Osmanlıcada ve Anadolu ağızlarında epey rastlanan bu teşkiller, belirli gruplara sokulamayacak kadar çeşitli kelimeleri içine alır. Bunlar arasında en çok rastlanana yiyecek, oyun, hastalık ve kuş adlarıdır:

a) Oyun v. b. adlar: *Ana.* Edirne *aramaca*, Ankara *bulmaca*, yazı dilinde *bilmece*, *AİAD.* 48, Van, *tatmaca*, *Wb.* az. *tapmaca* 'bilmece', Kastamonu *demece* 'darbı-meseP; *çakmaca* 'mâdeni paralar ile oynanan kumar'; *Ana.* II, Mersin *köşe kapmaca*, *esir almaca* 'düğünlerde gündüzleri oynanan bir halk raksı', İsparta ve yöresi 'çocuklar tarafından oynanan esir almaca oyunu' (*Trkm. Oym.*) ; *Ana. II,* *gelin almaca*, *koşmaca* v. b.

b) Yiyecek adları: *DD.* Gölcük-Antalya isim tamlaması hâlinde *boğmaca böreği*²⁴ kol böreği'; Kemâliye-Malatya *basmaca* 'kayısı kurusu, kak'²⁴ *Ana.* Niğde *bükmece* 'kayısı, erik gibi meyvelerin içine badem, fıstık konarak yapılan meyve kurusu'; Kayseri *dürtmece* ve *dütmece* 'bir çöp ile çekirdeği dürtülüp çıkarılarak kurutulmuş kayısı'; *Ana.* Niğde *yarmaca* 'kayısı, erik gibi meyvelerin ikiye ayrılarak kurutulmuş', 'Kendiliğinden ayrılıp kuruyan

²⁴ Krş. *Wb.* Kaz. *basmaça* 'karşı tarafa geçmek üzere çay üzerine konan tahta.

incir', Balıkesir ve yöresi 'kırılmış bulgurluk buğday', Malatya 'doğulmuş kara nohut', *DD* Elazığ, Gümüşhane, Yolgeçen-Seyhan v.b. *yarmaca* 'yarılmış, parçalanmış odun', krş. *PdC*. Çağ. 'yakılacak odun', *LÇ*. 'biçilmesi kaabil olmayan odun', aynı kelime Gelibolu, Yolgeçen-Seyhan, Sivas 'çekirdeksiz kayısı ya da zerdali kurusu' v. b.

c) Kuş adları: *Wb. PdC*. Çağ. *atmaca*, *Wb*. Osm. *atmaca*, *etmece(?)*, *LÇ. atmaca* 'doğana benzer bir nevî av kuşu, bir nevî top oyunu' v. b.

d) Hastalık adları: *DD*. Ağrı *atmaca* 'koyunlarda birbirine geçen bir nevî hastalık'; *Wb*. Osm. *boğmaca* 'boğmaca öksürüğü'; *Ana*, *oymaca* 'frenği'; *yemece* 'yiyen çıban, karha-i akîle'; *DD*. İzmir *ummaca* 'imrendiği şeyin eline geçmemesinden hâsil olan hastalık, meselâ meme şişmesi gibi, inkisâr-ı hayal' v. b.

e) Başka cinsten kelimeler: *DD*. Kütahya *damlamca* 'damlaya damlaya akan su' <*damla-ma +ca*; Urfa *damlamaca* 'tepesinden su sızan mağara'; Kaboğlu-Zonguldak *eğmece* 'dağın aşağı doğru sarkmış kısmı'; *DD*. Amasya *gömmece* 'kazık ile delik açıp tohum gömmeye', Tokat 'ocak ayında ekilen buğday'; *Wb*. Çağ. *kırmaca* 'üzerine yığılan kum sebebi ile bitki kırılması', *LÇ*. 'parça ve pare şeyler'; *Wb*. Çağ. *tüymekçe* 'kılıç kabzası' v. b.

Fiillerden *-ma +caj -me +ce* ekleri ile türetilen isimlerin bir kısmındaki (meselâ *boğmaca böreği*, *atmaca kuşu* v. b. isim tamlaması, *kesmece karpuz* 'kesmelik karpuz' v. b. sıfat tamlaması, *aldatmaca*, *darılmaca yok*, *kaçırmaca yasak* v.b.) bahis konusu ekte, tahsisten çok ismi ya da hareketi bir şarta bağlı olarak ifâde etme; yahut başka bir söyleyiş ile, bir oluş ya da kılışın suretini ve şartını ifâde etme nüansı hâkimdir. Bu gibi teşkillerin bir kısmı özgür birer isim olarak değil, henüz isim-fiil ve zarf-fiiller olarak kullanılıyor. Anadolu ağızlarından aldığımız ve fiilin olumsuz şekli üzerine gelerek '-ma-, dan', '-maksızın' anlamlarında birer zarf gibi kullanılan şu örnekler bu bakımdan ilgi çekicidir: *ğızın havan olmamaca* (olmadan) *siklini aldım*, *getirdim* {*DİAT*. 35-17); *leleynen vezir pâşah bilmemece* (bilmeksizin) *pütün seherin halkına mektuf yazdılar* (göst. esr. 23-aş. 6); *indi zehmet görmemece assah keçer geder* (*DİAT*. 43-3) v. b. Bu durum *+ca/ +ce* ekleri ile de bir vakitler hareket isimlerinden sıfat ve zarflar türetildiğini gösteriyor. Bunlar arasında isimler ile tamlamalar yapan *-ma+ca'h* sıfatların, tamlananlarının taşıdığı anlamları da içine alan birer kalıplaşma ve kısaltmaya uğramaları yolu ile isimleşmiş olanlar da vardır. Meselâ *yarmaca erik*, *boğmaca öksürüğü* gibi sıfat ve isim tamlamalarında, *-ma-cdlı* şekiller birer sıfat ya da tâyin edici unsur vazifesi görmekte iken, sonradan, *yarmaca* yalnız başına 'yararak kurutulan erik ve kayısı'nın adı, *boğmaca* da 'boğacak şekilde öksürten öksürük'ün ya da 'boğum boğum yapılan börek'in adı olmuştur. Nitekim J. Eckman, Karaman Türkçesinde gerçek isim-fiil ve zarf-fiil olarak kullanılan şekillerden bahsediyor²⁵). Bu durum *-ma+ca'h* isimlere takaddüm eden sıfat ve zarf türetimi merhalelerini daha açık olarak göstermektedir.

²⁵ *Karamanlı Türkçesinde-maca ekli fiil sekli*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1953, s. 45-49-

+çak EKİ İLE YAPILAN TÜRETMELER

§ 98. Alt., Tel., Tob., Küer., Şor gibi Altay lehçeleri ile, Uyg., Çağ., Özb., Tar., Trkm. ve Osm. Türkçelerinde +çak<.+ça+ok v. b. ekler ile de (bk. § 73), isimlerden müşahhas küçültme isimleri yapılır. Ekteki küçültme vazifesinin bâzan zayıfladığı görülüyor. Bu türetilmelerin bir kısmı:

a) İnsan, hayvan, kuş a.dları gibi canlı yaratıkları gösteren kelimelerdir: Alt. *ülçak*<*oğulçak* 'erkek çocuk' (*Prob. I*, 10-aş. 5; 23-26; *Wb. I*, 1699, 1701), Sag. *olğaçak*, *olğışak* 'küçük erkek çocuk' (*Wb. I*, 1358); Şor. *maçak* 'küçük çocuk' (*Wb. I*, 1358); *kartâcak* 'atmaca yavrusu' (*Wb. II*, 201)<*kartağa* 'atmaca; *kunaçak* 'bir yaşındaki tay'<*kunan* (*Wb. II*, 911; *KS*. 520), Kaz. *kolonçok* 'tay' (*Wb. II*, 680); Tüm. Tob. *yılançak* 'yılan yavrusu, küçük yılan' (*Wb. III*, 483); *Kİd. bülcek* 'kurt yavrusu' (s. 14) v. b.

b) Yer ve âlet adları: Şor. *tağçak* 'küçük dağ, tepe'; *colçak* <*yol* 'patika' (*Direnkkova*, § 6), Kary. *yolçoh* (*Kar. Texte*, 204); Tar. *kölçek* 'küçük göl, su birikintisi' (*Baskakof*, 87); Kaz. *idiçek* 'küçük ırmak, çay' (*Wb. I*, 1509); Kom. *baltuçak*. 'çekiç' (*KW. 4.8*), *Kİd. 14 baltacak* 'küçük balta'; Tel. *maskaçak* 'küçük çekiç' (*Wb. IV*, 2054) <Alt., Tel., Leb., Şor., Sag., Koyb. Kaç., Küer., *maska* 'büyük çekiç'; Anadolu ağızl. *bakmak* 'tencere, küçük tencere' (*Ana. 24*, Niğde) v. b.

c) Türlü cinsten kelimeler: Alt., Tel. *türiçek* 'düğüm'<*tügün*, Tüm. *tüncek*, Küer., Barb. *tünzek* (*Wb. III*, 1555), Tar. *tügünçek* 'küçük bir şeyin sarıldığı çıkım' (*Wb. III*, 1540), Özb. *tugunçik* (*Özb. Gr. § 32*), Kazk. *tüyünşök* 'çıkım' bohça' (*Wb. III*, 1547); Oğuz *Kağan Destanı'ndâ kabuçak* 'kovuk, ağaçlardaki delik' (*OK. 8-72*; *Wb. II*, 467 *kawık*, *US. 126*. Bu kelime türlü lehçe ve metinlerde anlamca farklı gruplara sokulabilecek bir gelişme göstermiştir); Çağ. *kemirçek* 'kıkırdak' (*Pd C 488*, *LÇ. 267*), Müh. *kemicek* (s. 40), Kırğ. *kemirçek* ve *çemirçek* (*KS. 261*, 436), Alt., Tel. *kebirçek* (*Wb. II*, 1196), Tob., Kaz. *kimircek* (*Wb. II*, 1404) v. b.

99. +çakv. b. ekler lehçe ve metinlerde yer yer, üstteki paragrafta gösterdiğimiz şekilde müşahhas yeni küçültme isimleri yapmayarak, +cık +cık; +ğınaj +gine v. b. küçültme eklerine muâdil küçültmelerde, bilhassa sevgi ve acıma ifâdelerinde kullanılır: Uyg. *koolçak* kolcuk, kolçağız' (*U III*, 64-13; *Alt. Gr. § 46*); Kary. *ahçaçeh* 'paracık, sevimli paracık' (*Kar. Texte*, 152); *balaçeh* 'çocukçağız, yavrucuk' (göst. esr. 165); Sag. *kuşçak* 'kuşçağız' (*Wb. II*, 1018); Tel. *kurtuçak* 'solucancık' (*Wb. II*, 948); Tel. *tülküçek* (*Wb. III*, 1570); Trkm. *pisicek* (*THE. 276-21*) v. b.

Oğuz ve Türkmen lehçelerinde +çak küçültme eki bâzan ayrıca, genişletilmiş +cağ+az ek yığılmasını meydana getirmiştir. +cağ+az v. b. ekler bilhassa sevgi ve acıma ifâdelerinde kullanılır (bk. *Deny*, §§ 509; 517). Bu ek bâzı Türkmen lehçelerinde +cuğas {+cügez} şekline girmiştir (*Kemine*, 123-2, 165-4; *Kİd 143 § 26*)- +çaktan genişletilmiş küçültme eki serpiyeler hâlinde öteki bâzı lehçelerde de bulunuyor. Meselâ kullanıl-

dığı lehçenin ses vasıflarına da uyararak Alt., Tel. *ülcağaş* (*Wb. I*, 1701, *Direnkova*, § 6), *apşağaş*, *kürçegeş*, *kuşçağaş* v. b.

§ 100. Eski Anad., Osm., Çağ., Tar., Kır., Tel. v. b. metin ve lehçelerde, vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan kelimelerden *+çak* ile yapılmış küçültme sıfatları da vardır. Bunların bir kısmında ekin küçültme vazifesi kaybolmuştur: Uyg. *teğimligçek* 'lâyık' (*T TIII*, 10-72; *TT III*, 23-38, krş. *teğimligçe* ile); Eski Anadolu Trkç. *tatlucak*, *yakıncak*, *artucak* (*SN*. § 109; *Kissling*, s. 36); Eski Anadolu Trkç., Osm., Trkm. *yalıncak* (*SN*. § 109; *Kelîle*, 17-8, 159-§ 6; *Ettuh*. 277 *Fütüvvetnâme*, 6a-3; *Ferh*. 23-280), Çağ. *yalıncak* (*Wb. III*, 170); Eski Anadolu şâiri Kadı Burhâneddin'de *esriicek* (*KBD*. 468-9) v. b. Osm. *ısıcak*, *sıcak*, bâzı Anadolu ağızl. *ıssıcak* (*OAAD*. 248), Çağ. *ılıcak* (*Wb. I*, 1487); Anadolu ağızl. *soğacak* (*AİAD*. Çankırı, 133-9); Trkm. *yırtıcak* 'çok yırtık' v. b. *+çak* eki Türkiye Türkçesinde sıfat yapan işlek bir ek olmaktan çıkmıştır. Buralarda rastlanan örnekler Eski Anadolu Türkçesindeki türetmelerin kalıntısı olarak yaşamaktadır. Öteki lehçelerden Tel. *tattiçak* 'tatlıca' (*Wb. III*, 909); Kırg. *canmçak* 'yarım', *carımçak* *töşök* 'tek yataklı döşek, kız yatağı' (*KS*. 181); *takırçak* 'çıplak' (*KS*. 698); Tar. *uzunçak* 'uzunca, uzunluğuna devam eden, kaim zaviye şeklinde' v. b.

§ 101. *+çak*, *+cak* ekleri Eski Anadolu Türkçesi ile Az. v. b. lehçelerde, sıfatlardan ya da zarflardan kuvvetlendirici yeni tarz zarflan teşkil etmiştir: *arkuncak* 'yavaşıca, hafifçe' (*Kelîle*, 13a-11; *TTS. I*, 41); *tezcek*, *tızcek* (*Aşk. Pş.* 18-19; *Neşrî*, 141-aş. 4), Kadı Burhâneddin'de *tızcek* (*KBD*. 52-4; 514-1), *dinsüzcek*, *tinsüzcek* 'sessizce, yavaşçacık' (*Kelîle*, 87-22; *TTS. I*, 202) v. b. Bu gibi teşkiller 16. yüzyıl eserlerinden Müyessiretü'l-ulûm'da da vardır: *yalnuzcak* (69, 91-18) v. b. *tezcek* zarfı bâzı Eski Anadolu ve Kıpçak eserlerinde *+Z* küçültme eki ile genişletilmiştir: *tezcegez* (*SN*. § 190; *Cenad*. 20b-9; *Selâs*. 2 35b-!1) gibi. Türkiye Türkçesinde *çabucak* ve *çabucacık* müteradif şekilleri kullanılır. *+çak* sıfatları gibi, bu ek ile yapılan zarflar da Türkiye Türkçesinde seyrek. Daha ziyâde ağızlarda görülmektedir/Eski Anadolu Türkçesi ile bugünkü Türkçede *+çak* eki, pek seyrek olarak, zaman zarflarından kuvvetlendirici yeni zaman zarfları da yapar: *tanlacak* 'sabah erkenden, tan vaktinde' (*SN*. § 137; *TTS. I*, 674); Anadolu Ordu ağzında *şimdicek* 'hemen, şimdi' (*KD*. 346); öteki bir çok ağızlarda *teminçek* (*DD. III*, 1338) ve *demincek* gibi.

§ 102. 16., 17. yüzyıllara âit bâzı Anadolu metinleri ile Türkiye Türkçesinde, Özb., Kazk., Kırg., Kaz. gibi öteki bâzı lehçelerde, *+çak*, *+çan* ekleri ile giyim eşyası kelimelerinden 'yalnız o eşyayı üzerinde taşıyan ya da 'o eşya üzerinde olmaksızın' anlamlarında sıfat ve bilhassa zarf olarak kullanılan kelimeler yapılır: Yahya ve Hayalî divanlarında *gönlekcek* 'yalnız gömlek olduğu halde, :

simden geril semenler gönlekcek olsa caiz (Yahya Div. 275-8) ya da
gülü lâle ile zeyn olmuş çemenler

oyuna girdi gönlekcek semenler (Hayalî Div. 85-5). Bugün Anadolu ağızlarında belirli bâzı kelimelerde bu kullanılış umumileşmiş gibidir: *könlekcek* 'üzerinde sırf gömlek olduğu halde' yahut 'gömleksiz olarak' (Gaz. I, 204), *terlikcek* 'terliksiz olarak' ya da 'yalnız terlik olduğu halde' (Gaz. III, 667). Bunlardan başka *çorapçak*, *doncak* v. b. vardır. Doğu Anadolu Terekeme uruğu ağızında *tumançah* 'donsuz, belden aşağı çıplak' <Kars, Erzurum *tuman* I) erkeklerde don, 2) kadınlarda eteklik, krş. Özb. *köynekcen* 'yalnız gömlek giyinmiş olarak' yahut *köylekcen* (Özb. Gr. § 33); Kaz., Kırg. *çapançan* 'üzerinde yalnız kaftan olarak, hiç bir giyim giyinmeden' (Alimcan, TS. § 22 h; KS. 251), Kırg. *çapançan* 'elbisesiz, yalnız gömlek ile' (Wb. III, 1918); Kaz. *basmakçan* 'ayakkabısı olduğu halde, pantuflu ile' (Wb. IV, 1562) v.b. Mirza Mehdi Han bu eki Çağatayca için +çe olarak veriyor: *mest olup könlekçe çıktı* (s. 86; J. Eckmann, *Mirza Mehdis Darstellung der tchagataischen Sprache*, Analecta Orientalia, Bibl. Or. Hung. V, s. 173, § 27) v. b.

§ 103. İlavé I.

Alt., Tel., Leb. Şor, Barb., Kmd., Kırg., Trkm. lehçelerinde +çak +çan v. b. ekler ile a) isimlerden, b) fiilden yapılan isimlerden, c) isim ya da fiil grubuna da sokulabilecek kelimelerden, bir şeye düşkünlüğü bir alışkanlığı gösteren mübalâğa sıfatları yapılmıştır: a) Kaz. *künülçek* 'gönül açıcı, gönle göre olan, içten, kalbi' (Balint, 67), Kaz. *künülçen* 'âlicenap, mürüvvetli' (Wb. II, 1430); Leb. *könülçek* 'çabuk alınan, etki altında kalan' Wb. II, 1293, Monog. §24); Kırg. *könülcök* 'iyi kalpli merhametli, duygulu, saf' (KS. 503); Kmd. *yalğançak* 'yalancı, hilekâr', Tel. *calğancâk* (Wb. III, 176); Kaz. *yâköçön*, *cdkoçdn* 'uykucu, uykuya düşkün' (Wb. III, 456); Kırg. *oyçon* 'düşünceli, içli' (KS. 603) v. b.

b) Kaz. *aldauçan* 'yalancı, aldatıcı' (Wb. I, 414), *aldanüçan* 'çabuk inanan, kolayca aldatılan' (Wb. I, 415); *isleüçen* 'çalışmayı, işi seven' (Wb. I, 1589); Tob. *tarkauçan* 'unutkan, dalgın' (Wb. III, 851) v. b.

c) Kırg. *adaşçâk* 'dâima şaşmalara ve yanılmalara müstait olan' <adaş- 'yolunu şaşır-, yanıl-' (KS. 8); Çağ. *irinçek* 'tembel' (LÇ. 50), Osm *erincek*, Kary. *erinç'ak* (Kar. Texte, 184); Çağ. *yaşançak* 'inatçı' (PdC. 526); Kırg. *caltançak* (KS. 170); Kaz. *sağısçan* 'çok düşünen, hayalperest' (Wb. IV, 272); Alt., Tel. *kırışçân* 'kavgacı' (Wb. II, 745); Tel, Kmd. *uruşçan* 'muharip' (Wb. I, 1665); Tel. *unutçân* 'unutkan' (Wb. I, 1644); Kmd. *ondutçân* (Wb. I, 1045) v.b.

Uygur metinleri ile Türkmen v.b. lehçelerde bu gibi sıfatların +çan (+can) eki ile yapıldığı da görülüyor: uyg. *ayançan* (TTIII, 4-2; Hts. 7-1806) *kövençen* (TT VI, 20-72); Trkm. *namısçan* 'namuslu' (THE. 20-14); *eyerçen* 'tâbi' (Ene Dili 65-aş. 3); Barb. *uruşçan* 'muharip' (Wb. I, 1665) v. b.

Yukarıda gösterdiğimiz +çak, +çan ekleri, yapı bakımından kuvvetlendirme edatı ve +n vasita hâli eki ile genişletilmiş +ça ekine ayrılacak durumdadır. Eklerdeki anlam bilhassa isimlere gelenlerde bunu destekler

niteliktedir. İzaftı eşitlik vazîfesindeki +ça ile, tahsis isimleri yapan +ça ve +çak ekleri arasında bir ilgi bulunduğu, yâni uygunluğun hassaten bir nesneye tahsisi ile, isimlerden 'mahsûs, için' anlamlarında tahsis isimleri türetildiği yerlerinde gösterilmiştir. Burada bahis konusu olan +çak, +can v. b. sıfatlarda da anlam bakımından *bir vasfın hassaten bir nesneye* yahut *ekin geldiği kelimeye tahsisi* sureti ile meydana getirilmiş mübalâğa sıfatları özelliği göze çarpıyor. Ancak, bizi bu sıfatları doğrudan doğruya +fa'dan gelen +çak, +çan v. b. eklere bağlatamayan bâzı pürüzler vardır. Bang'ın *Monographien'de* başka bir maksat ile teker teker ele alarak aydınlattığı gibi, +çak, +çan ekleri bir taraftan isimlerden sıfatlar türetirken öte yandan da isim ve fiil grubuna sokulabilecek kelimelerden sıfatlar türetiyor. Bunların bir kısmında da ekler +çâk, +çân şekillerinde uzun ünlüyledir. Bu karışık gruba giren kelimelerin önemli bir kısmı dönüşlülük tabanı üzerine getirilmiş +çak, +çan ekleri hissini veriyor. Fakat bu türetmeler fiil köklerinden +nç ya da dönüşlülük tabanlarından -ç ile yapılmış isimler olup, +çak ve +çan unsurlarının eklenmesinden sonra, çift ünsüzün tekleşmesi ya da -n- önünde -/lerden birinin düşmesi üzerine²⁶, fiillerden yapılmış sanılarak, ek sonradan benzetme yolu ile öteki fiil kök ve tabanlarına da getirilmiş olabilir: *erin-ç+çek> erinçek gibi (Nitekim *ayançan* v. b.'nin izahı için bk. ve krş. Bang, *Briefe*, V, § 5; *TTIII*, 25, Anmerk. 2; *TT VI*, 59, erki. 72). Bu durum da +ça ekinden gelişme lehine kaydedilebilir. Bundan başka kısmen yukarıda gösterdiğimiz *uruşçan*, *kınşçan*, *uruşçak*, *carışçak* v. b. örneklerde ekten önceki kısımlar, birer ortaklaşma (müşareket) tabanı sayılabileceği gibi, fiil köklerinden -ş ile yapılmış *uruş*, *kırış*, *carış* v. b. isim kökleri olarak da alınabilir. Böylece dönüşlülük tabanlarından yapılmış görünenler için bahis konusu olan karışma bunlar için de pek mümkündür. Sonra, daha ziyâde Kırg., Kaz. gibi bâzı Kıpçak lehçelerinde rastlanan ve aradaki isim türetme eki artık ünlüleşmiş bulunan *aldauçan*, *aldanüçan*, *oçüçan* v. b. şekilleri göz önünde bulundurursak, daha sonraki bir ses gelişmesi ile, fiilden isim türetme eki kalıntısı olan ünlü ve ikiz ünlü unsurlarının da büsbütün erimesi ile, bunların doğrudan doğruya fiillerden türetilmiş sanılması vakıası ile karşılaşılr.

O halde, gerçek isimler ile fiilden yapılan isimlerden türetilen +çak, +çan sıfatları yanında fiillerden yapılmış görünenlerin de bulunması, bu ekleri yapı bakımından izahsız bırakacak bir durum yaratmamaktadır. Ancak, üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri, +çak ve +çan ekleri yanında ara-sıra +çan eki ile yapılan türetmelerin bulunuşudur: *namışçan*, *uruşçan*, v. b. Bu duruma göre +çak, +çan ekleri arasındaki ortak bağ nasıl kurulabilir? +çan yapı bakımından öteki ikisi ile ilgili bir ek midir? Yoksa her hangi bir şekilde bunlar ile ilgili görünen özgür bir yapı özel-

²⁶ *Wb.*, *LÇ. sığınca*, *sığınca* 'küçük hisar' sığmak', *DD*. Seyhan *korkunççalık* 'köprü kenarlığı, tüfek deliğinin altında yarım daire şeklindeki demir, başka bâzı ağızlarda *korkuncalık* 'korkuluk' v. b.

ligi mi taşıyor? Bang uygurcadaki *ayançan* v. b. sıfatları <*ayanç+çan şeklinde izah ederken (*Briefe V.*, § 5 v. b.), Gabain bunları moğulca ile ortak -n sıfat yapma eki ile çözmeği uygun buluyor (*Alt. Gr.* § 78). ;

Biz bu eklerin daha çok Çağ., Tar., Kaz., Kırg. gibi Doğu ve Kuzey lehçeleri ile Alt., Barb., Tel., Tob., Tüm., Kmd. gibi Altay sahası lehçelerinde bulunmalarını dikkate alarak, Moğulcadan geçmiş yahut Moğulca ile ortak devre âit ortak bir yapı ekine bağlanıp-bağlanılmıyacağı hususunu da göz önünde bulundurmamak istiyoruz. Gerçi Bang *Monographien'de* (§§ 11-7 arası) +çak, +çan sıfatları arasında yapı bakımından bir bağ kuramıyor; -çak sıfatları ile -kak sıfatları arasındaki müterâdifliği dikkat nazarına alarak, uzun ünlülü -çâk'ı iştikak bakımından bir *çıkak(>+*çığak>-çâk>çak?) köküne bağlamak istiyorsa da, kelime hazîneleri bakımından henüz bilimsel araştırmalar ile aydınlanmamış bir merhalede bulunan Moğulca ile Türkçenin, ek benzerliklerinden dolayı karşılaştırma metodunu kabul etmeyen Bang için, bu gibi mes'eleleri Türkçenin kendi bünyesi içinde halletmeğe çalışmak tabii bir hareket tarzı sayılabilir²⁷. Fakat Moğulca üzerine yazılan eserlerin incelenmesi, hele Poppe ve Ramstedt'in araştırmaları kendilerinin de üzerinde durdukları gibi, Türkçe ile Moğulca arasında bir çok ortak unsurların bulunduğunu gösteriyor. +çak, +çan, +çan v. b. ekler konusunda bizi Moğulca ile karşılaştırma yapmağa yöneltiyor.

Ramstedt, Türkçe ile Moğulca arasında ortak olan bir +ça ekinden bahsediyor (*Vbst.* § 35). Bu ek hem isimden fiil, hem de fiilden fiil yapıyor. Türkçe ile Moğulca arasında böyle ortak bir ek kabul edildiği takdirde, bizim +çak, +çan v. b. ile yapılan sıfatları, isim ve fiil köklerinden +ça ile yapılmış fiiller üzerine, yine Moğulcada ve Türkçede ortak olan -k, -n ve -n ekleri²⁸) getirilmiş isim türetmeleri olarak kabul etmek mümkündür. Fakat Ramstedt "bu -ça- eki Moğulcada mukaddem bir ek olarak ortaklaşma ya da topluluk anlamında fiiller yapar. Türkçede -ş- nadiren de -ç- olur" dediğine göre, ortaklaşma anlamında fiiller yapan bir ekten, isimler türetilerek nasıl mübalağa sıfatlarının meydana gelmiş olduğu karanlık kalıyor. Bundan başka Poppe'nin zikrettiği (*Nlst.* 93, § 1/6) isimden fiil yapan bir +ça- eki de vardır. Bu ek ile yapılan türetmeler Türkçede de görülmektedir: Çağ. *oğulca-* 'ta'zim, tekrim, hürmet ve riâyet et-, (*Wb.,I*, 1015), Trkm. *düypçe-* ve *düypçî'*-'esaslan-, derinleş-'; *Şor.şumça-* 'sus-, sükût et-' (*Wb.IV*, 1066); krş. Leb. *çımça-* <çım 'sakin, sessiz', Kırg. *tinşa-* 'dinle-' itaat et-<tinça-<tın (*Denom.* § 102). +çak, +çan v. b. sıfatları yalnız isimlerden teşekkül etmiş birer sıfata irca etme eğilimine uyulursa, o takdirde bahis konusu ekler, +ça- isimden fiil yapma eki +k, -n,-n isim yapma eklerine ayrıla-

²⁷ Bang'ın -çak ekini bir <*çıkak-köküne bağlamağa çalışması yukarıdaki düğümlere bir hal çâresi bulamadığı gibi, orada bahis konusu edilen -acak gelecek zaman ekinin yapısını aydınlatan kandırıcı bir izah tarzı da değildir, bk. not 27'ye

²⁸ Poppe, *Nlst.* 93, § 4, 6-: çağj -çeg, 95, § 4 *sujj.* -ng, n, 97 § 5, suff. -n; *Written Mongolian* § 146 -ğ/ -g, § 175 -n: *deverbal noun* § 176 -n; *KMG.* § 59, i, -n, -n *deverb. adj.*

bilir. Ancak, bu izah da ortak türetmelerdeki mübalâğa nüansının nasıl meydana geldiğini pek aydınlatamıyor. Bugün Halha moğulcasında rastladığımız (KMG. § 57/3) bir şeye düşkünlüğü ifade eden ve vazifesi bakımından bizim bahis konusu ettiğimiz ekler ile tıpa-tıpa bağdaşan *-sağ* eki (*mahasag* 'eti seven, ete düşkün' <.maha 'et') ile, Türkçe *-çak* eki arasında her hangi bir bağ düşünmek doğru olamaz. Çünkü Halha Moğulcası yazı Moğulcasının yıpranmış ve aşınmış şekliinden başka bir şey değildir.

Bizce, *+çak*, *+çan*, *+çan* v. b. ekler, Moğulca ile ortak bir fiil yapma *+ça*'sından gelmiş olsalar bile, Türkçenin kendi bünyesi içinde ilk yapı unsurları ile bağlarını kaybettirecek özgür bir gelişme takip etmişlerdir. Belki de şekil benzerliğinden dolayı, fonksiyonca *ok* kuvvetlendirme edatı ve *+n* vâsıta hâli eki ile genişletilmiş olan ve Trkç. *+ça*dan gelen *+çak*, *çan*-v.b. ekler ile karışmışlardır. Çünkü bu ekler ile yapılan sıfatlardaki mübalâğa nüansı buna işaret eder nitelikte olduğu gibi, Türkçedeki *+ça* ekinden gelmiş olan ve tahsis gösteren *+çak* eki ile yapılan bütün teşkillerin incelenmesi, hattâ, burada konumuz dışında kalan *-cak*, *-acak*²⁹, *-can* gelecek zaman ekleri ile, gerçek isim ve sıfat teşkilleri arasındaki ara merhalelerin ve fonksiyon geçişlerinin dikkatle gözden geçirilmesi böyle bir görüşü benimsetecek özellikler arzetmektedir.

§ 104. *İlâve II*. Türlü metin ve lehçelerde rastladığımız Uyg. *kulsığ*, *soğançığ*, *tübençig* 'tâbi', *adinçığ*; Kaz. *akçıl*, *gökçin*, *gökşin*, Kırğ. *karalçın* 'siyaha çalan, esmer', *ölümcül* 'ölüme meyyal hasta' *azatçıl* 'hürriyeti seven', *tencil* 'adalete, müsavata meyyal' v. b. isimlerden ve renk adlarından *+sığ* *+çığ*, *+çım*, *+çıl* ekleri ile türetilen bâzı sıfatların, anlam bakımından bahis konusu olan *+ça* eki ile ilgili görünmelerine rağmen, yapı bakımından bunun ile ilgili olup-olmadıkları, araştırmaların bugünkü durumuna göre tâyin edilemeyecek durumdadır. Bu ekleri de Moğ. ve Türkçede ortak olan *+sı*-ve *+ça*- isimden fiil yapma ekleri üzerine gelmiş birer *-k*, *-n* ve *-l* isim türetme eklerine irca, bâzı türkolog ve mongulistlerde ortak bir eğilim halindedir (*Alt. Gr.* § 80; *Özb. Gr.* § 37; *SN.* § 152; *Nlst.* 93, § 1/4; *-sıgjsig*, § 19/4, *+çarj* *-çer*; *Briefe*, V, 19; Osm. için Künos. KSz. VI, s. 8 ile krş.).

§ 105. Uyg. Çağ., Osm., Trkm., Kırğ., Karaç., Kaz., Leb., Şar, Alt. Tel., Kmd. lehçeleri ile Kitabü'l-idrak gibi bâzı eserlerde isimlerden *+çak* v. b. ekler ile yapılmış tahsis isimlerine rastlamr. Bunlar da § 95 ve ötesinde gösterdiğimiz *+ça* eki ile yapılanlar gibi, âlet giyim, süs eşyası v.b. kelimeler olmak üzere bir kaç gruba ayrılabilir:

a) Âlet adları: Anadolu ağızl. *DD.* Burdur, Erzincan, Çorum, Sivas v. b. *ayakçak*, *ayakçak*, *Siv.* *-Tok.* sözl., *GD.* 65-10 *ayacah*, *ayahcah*, *DD.* Elâzığ

²⁹ -acak ekinin yapısı için bk. Korkmaz, Z., *Türkçede -acak l -ecek gelecek zaman (futurum) ekinin yapısı üzerine*, *DTCF Derg.* C XVII S 1- (Mart - Haziran, 1959), s. 159- 168.

eyakcak 'merdiven', *DD.* Zonguldak 'ayak basacak yer, pedal', Samsun 'tezgâhın ayak konulan kısmı', Tokat, Kayseri dolayı 'merdiven basamağı', Sinop 'aralıksız kısa sandalye', Adana 'çocukların ve cambazların ayaklarına takıp yürüdükleri çifte sırtık' v. b. *Krş. DD.* İsparta, Gümüşhane *ayakçalık* 'ayn. ani', *Ana II*, Urfa *demircek* 'parmaklık', Nevşehir, Niğde *parmakcak* 'ayn. ani.' v. b.

b) Giyim, süs eşyası adları: Çağ. *alınçak* 'atın alnına süs olarak takılan bir şey' (*Maban.* s. 90, J. Eckmann, *Mirza Mehdîs Darstellung der tsehagataisehen Sprache*, s. 195, § 74); Karaç. *boyunçak* 'gerdanlık, kolye' [*Karatsch. W.* 123], Tar. *minçak*. 'gerdanlık, iri taklit incilerden yapılmış kolye' (*Mater. III*, 51/280), *yakut muncak* 'yakut gerdanlık' (göst. yer); *Kİd.* *kinçek* 'misk göbeği' <*Kİd.* *kin* 'misk' bk. *Div. kin yıpar*³⁰ 'misk göbeği'; *DD.* Bâlâ, Kalecik - Ankara, Kayseri, Konya v. b. *elcek* 'eldiven', *Ana.* Çukurova 'tek parmaklıklı meşin eldiven', *krş. DD.* Erzincan, Urfa, Gaziantep 'çıkırığı çeviren kol', Sivas 'el değirmenin taşı çevirecek tahta kol', Muş 'yağ tavası', Harput-Elâzığ 'buğday saplarının parmakları kesmemesi için yolmacıların sol ellerine taktıkları tahta eldiven'; *DD.* Şebinkarahisar, *gözcek* 'gözlük' v. b.

c) Türlü cinsten kelimeler: Karaç., *Kmk. bağımçak*, 'hekim' *Karatsch. W.* 90) v. b.

N E T î C E

1) Hal eki olan +ça tarihî metinlerde ve lehçelerde eşitlik, mukayese ve sınırlama gösterme gibi, bir - kaç vazifeyi üzerinde toplamış bulunuyor. Bunlar arasında eşitlik vazifesi, eki vasıflandıran başlıca özellik olarak kendini gösteriyor. +ça ekinin isimler ve isim hükmünde olan isim-fiiller yanında eşitlik vazifesi ile kullanılması, eski metinlerde yaşayan lehçelere nazaran, umumiyetle daha işlektir. Fakat, yerlerinde gösterildiği gibi, türlü eşitlik vazifeleri bahis konusu edildiğinde, bu hüküm az çok değişir. +ça ekinin zamirlerde eşitlik ve benzerlik münâsebeti kurma işi gerek tarihî metinlerde gerek lehçelerde, yalnız şahıs ve işaret zamirlerine mahsûs olmak üzere pek seyrek örnekler veriyor (§§ 8, 15, 21). Bu ek zamirler yanında, umumiyetle en eski metinlerden bu yana anlam değişmesine uğrayarak, kalıplaşma eğilimi göstermektedir.

Ekin çekim vazifeleri ile kullanılışı Türk dilinde dâimîlik vasfı göstermez. Her hangi bir ek bâzan bir çok vazife alabildiği gibi, aynı vazife bir çok ekler tarafından da görülebilir. Bu durum +ça eki için de bahis konusudur. Bu ekin ifâde ettiği anlam, aynı anlamın ifâdesi için kullanılan öteki ek ve edatlar ile de ifâde edilebilir. Bunları eski metinlerin tarihî seyrine göre sıralamak mümkün olduğu gibi, ayrı zümrelerce bunlardan her hangi birinin tercihi ya da üslûp mülâhazaları ile hudutlandırılması da mümkün-

³⁰ bu kelime yazma nüsha s. 171'de *kin'dir*. Tercemeye ve îndeks'e yanlışlık ile *kim* olarak geçmiştir.

dür. Meselâ, eski metinlerde +ça eki yanında, vasıfta eşitlik göstermek üzere, *teg* çekim edatının da yer aldığı bilinmektedir. Karahanlı ve Harezmi metinlerinden bu yana, eşitlik, mukayese ve sınırlama vazifeleri için, türlü ek, çekim edatı ve ifâde şekillerinin kullanılmaya başladığını *ilâve* §§ 10, 18, 22'de göstermeğe çalışmıştık. Hele lehçelerde +çâ'ya muvazi ya da onun bâzı vazifelerinin yerini almış olarak *kibi (gibi)*, +*day j+dey*, +*dî,J +di* v. b., *tüslü, şikilli, kük, yalı, yarasa oşkop, köre {göre}*, *boyınçav.b.* daha çeşitli, ek, çekim edatları ya da deyimlerin hâkim olduğu görülüyor. İzafi eşitlik vazifesi, gören +ça eki eski metinlerde, +*de* bulunma, +*ge* verme, +*den* çıkma halleri ile, *üzerine*, -*den sonra, ile* v. b. çekim ek ve edatlarının vazifelerini içine alan kullanılışlar gösterdiği halde (§ 19), daha sonraki metinlerde bunlar başka şekiller ile ifâde edilmeğe başlanmıştır. Bunun gibi, vasıfta eşitlik vazifesi gören +ça eki Türkiye Türkçesinde yalnız bir hareket tarzı bildiren mücerret ifâdelerde kalmıştır (§ 4, *insanca davranış* v. b.). Müşahhas münâsebetler için *gibi* edatı yerleşmiştir.

2) +ça hal eki, bâzı kullanılışlarında zayıflamış ve aynı vazifeyi gören başka bir ek ya da edat ile birleşmiştir: Uyg. *buluçulayu, Çağ.yüzce çağlık*, Kaç. *kuluncılı* (§28) gibi. Bu gibi ek yığılmalarının bâzısında, meselâ zaman zarfı olarak kullanılan *kelginçe* (gelinceye kadar) kelimesi var iken, *kelginçeke tegi* gibi bir ikinci şeklin meydana gelmesinde, ilk şeklin başka bir anlam ile gelişmiş olmasının da *{kelginçe = gelince, geldikten sonra* v. b.) etkisi olabilir.

3) +ça ekindeki ilk vazifenin mukayese mi yoksa eşitlik mi olduğu mes'elesinin tesbiti, Altay dilleri çerçevesinde ortak araştırmalara ve ekin menşei mes'elesinin çözümüne bağlı ise de, Türkçe metinlerde tarihî seyir bakımından, bunun ilk merhalesini eşitlik vazifesi teşkil ediyor. Eski metinlerde +ça ekindeki mukayesenin dâima benzerlik ve uygunluk şeklinde oluşu umûmîdir. Ekin benzerlik ve eşitliğe bağlı olmayan mukayese vazifesi ile kullanılması ise, ancak yaşayan bâzı lehçelerde, Osmanlıca ve Türkmencede görülüyor. (§ 23).

Ekin sınırlama vazifesinin, teşekkülü, bizce merhale bakımından muahhardır. +fa'dan önceye eklenen verme hâlinin, aynı kavramı ifâde etmek üzere birlikte kullanılan edat ve ek ile edatın birbirinin yerine geçmesi sureti ile meydana gelmiş olması muhtemeldir: *altun yışka tegi=altun yışkaça* (§ 24) gibi.

4) +ça ekinin kalıplaşma bakımından gösterdiği durum da oldukça ilgi çekicidir. Kalıplaşmaların ilkin zamirlerde ve oldukça eski bir devirde başlamış olduğu tahmin edilebilir. Çünkü isimlerde ve isim hükmünde olan başka kelimelerde ekin çekim vazifesinin en canlı olduğu metinler bile (meselâ Köktürk, Uygur, Karahanlı metinleri), zamirler bakımından bir istisna teşkil ediyor. Kalıplaşmalarda eki vazifesi bakımından zayıflatan başlıca âmil, türlü kullanılışlardan ileri gelen anlam kaymalarıdır. Sonra, Zamirlerin, bâzı istisnaları olmakla beraber, umumiyetle kelime teşkili

ekleri ile genişletilmek itiyadında olmamaları da (§ 41 ve *Alt. Gr.* § 334), kalıplaşma âmilleri arasında gösterilebilir.

5) Üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de, hal eki olan *+ça* ile yapı eki olan *+ça* arasındaki ilgi mes'elesidir. Gerçekten kelimeler gibi ekler de, bâzan anlamlarına ve gördükleri vazifelerin verdiği imkânlarla göre, uzun devirleri içine alan benzetme ve anlam gelişmesi yolları ile bir gruptan ötekine geçebiliyor. Yerlerinde yapılan izahlar ve örnekleri, bu iki grup arasında bir bağın mevcut olduğunu çok kere açık olarak göstermektedir. Burada aydınlatılması gereken diğer bir husus da, çekim ve yapı özellikleri gösteren *+ça* ekleri arasındaki geçişin yönü mes'elesidir. Yâni *+ça* eki, ilkin bir çekim unsuru olarak mı kabul edilmelidir? yoksa bir yapı unsuru olarak mı? Çekim eklerinden yapı eklerine geçiş tasavvur edilebileceği gibi, bunun aksi de düşünülebilir.

Her ne kadar çekim ekinden yapı ekine geçiş tarzında kesin bir iddiada bulunmak tereddütlü olursa da, ekin mevcut Türk dili metinlerindeki gelişmesi ve bu gelişmedeki türlü merhalelerin tâyini, çekim ekinden yapı ekine geçişi normal saydıracak bir durum gösteriyor. Böyle bir geçiş yönü takip edilince, aradaki mantıkî anlam bağı kurulabildiği halde, aksinin tasavvurunda metinler bu imkânı vermiyor. Bu geçişin tesbitinde, türlü kalıplaşmalarda göze çarpan anlam kaymaları da ip ucu olarak kullanılabilir. Kanaatımızca, teşkiller yapan *+ça* eki de, çekim eki hâlindeki *+fa*'nın yalnız münferit kelimelerde değil, belirli şartları taşıyan her kelimeye gelebilecek tarzda kalıplaşması yolu ile meydana gelmiştir. Bu geçişlerin yönü de:

- 1) Vasıfta eşitlik >küçültme eki *+ça*,
- 2) İzâfî eşitlik >tahsis isimleri yapan *+ça* eki,
- 3) Sınırlama vazifesi >zarf-fiiller teşkil eden *+ça* eki, olarak tesbit edilebilir. Bir de, nitelik farkı gösteren bu ekler arasındaki geçişler zaman bakımından değil, gördükleri vazifeler bakımından birbirlerinin sebep ve neticesidirler.

Ancak, §§ 73 ve 103'te aydınlatılmağa çalışıldığı gibi, teşkiller yapan *+ça* eki konusunda bir kaç benzer ekin zamanla karışmış olması ihtimalini de gözden uzak tutmamak lâzımdır.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

- ADÜM.*: Gaf er oğlu, A., *Anadolu Dialektolojisi üzerine Malzeme I*, istanbul, 1940; //, İstanbul, 1941.
- Alt. Gr.* : Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*, 2. verbesserte Auflage, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1950.
- AİAD.* : Caferoğlu, A., *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, istanbul, Osman Yalçın mtb. 1951.
- Ali Asfar Kemal, *Oynaş* (üç perdelik dram), Kazan, 1911.

- Altun Balık*: Bayçorakof, İshan Ali b. Bisan, *Aftun Balık* (Balalar bakçasından 3. kitap), kazan 1915.
- An. Ind.*: Bang, W.- Gabain, A. von., *Analytischer Index*, SBAW. 1931, ss. 461-517.
- Ana. I.*: Koşay, H. Z. - Isıtman, İ. R., *Anadilden Derlemeler*, istanbul, 1932-
- Ana. II.*: Koşay, H. Z. — Aydın, O., *Anadilden Derlemeler II*, Ankara TDK. yayını, 1952.
- Anat. Dicht.*: Köprülü, M. F., *Anatolische Dichter in der Seldschuken Zeit. II. Ahmed Façih*, KCSA. I (1922), 183-190; II, 20-38.
- Anon.*: Anonim *Tefsir*, Leningrad Asya Müzesi' "Cod. Mus. As. 332 co-Walidow 1914, nr. 2475" remzi ile kayıtlıdır (fotokopi **TDK.**)
- Aşık. Pş.*: Giese, F., *Die Altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazâde*, Leipzig, 1929-
- Askn.*: Mehmed, *Aşknâme*, Paris, Nat. Bibi. Suppl. Turc. nr. 604 (eserin yazılış târihi M. S. 1398).
- Aşmarin, N. I., *Materialı dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıkâ* (Çuvaş dilinin tetkiki için malzeme), Kazan, 1898.
- Atalay, B., *Türk Dilinde Ekler ve Kökler*, İstanbul. TDK yayını, 1942
- Atb.*: Arat, R. R., Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-hakayık*, istanbul, 1951. TDK. yayını
- AT.*: Çağatay, S., *Altun Taruktan İki Parça*, Ank. üniv. DTCF. yayınları, nr. 46, Ankara, 1945.
- Az. Stud.*: Foy, K., *Azerbayğanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen*, MSOS. VI (1903), 126-193; MSOS. VII (1904), 197-265.
- Bab.*: Köprülü, M. F., *Bâbür Şahın Şiirleri*, MTM. S. 1,2 ss. 235-256; S. 3, ss. 464-480; MTM. II, S. 5, ss. 307-336.
- Bab. Gz.*: Mutlu, İ., *Bâbür Şahın Gazelleri*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans tezi.
- Bab. Hat.*: Arat, R. R., *Vekayi: Babur'un Hatıratı*, Ankara, TTK. yayınlarından II. seri, nr. 5 A, 1933.
- Babn.*: Beveridge, A. S., *The Bâbar-Nâma* (faks.), E. J. W. Gibb, Memorial Series, London, 1905.
- Bahtiyarnâme.*: *Bahtiyarnâme*, İstanbul, Nuruosmâniye Ktb. TY. nr. 3685.
- Balık. Masal.*: Akay, I. H., *Balıkesir Halkiyatından Masallarımız*, C. II, Balıkesir, 1942.
- Balıkesir Halkiyatı.*: Akay, I. H., *Balıkesir Halkiyatı*, C. I, Balıkesir, 1942.
- Bâlint.*: Balint, Gabor, *Kazânu-Tatâr, Szövegek es Forditds*, Budapest, 1875, Akademia Könyvkiad'o' Hıvatalâban.
- Bang, W., *Zu den Türkischen Zeitbestimmungen*, Türân, 1918, ss. 91-96.
- Bang, W., *Aus Türkischen Dialekten*, KSz. XVIII (1918-19), ss. 7-29.
- Bang, W., *Gevoagte Türkische Worterklärungen*, MSFOu. LXVII, ss. 35-41.
- Bang. Tc.*: Bang, W., *Turcica*, Mitt. Vorderasiat. Ges., 1917, s. 270-294.

- Baskakof* : Baskokov, N. A. — Nasilov, V. M., *Uygursko-Russkiy Slovar*, Moskova, 1939.
- Böhrlingk* : Böhrlingk, O., *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg, 1851.
- Briefe.*: Bang, W., *Türkologische Briefe* T. UJB. V (1925), 41-48); II UJB. V, 231-251; ///, UJB. V, 392-410; IV, UJB. VII, 36-45; V, UJB. X, 10-26; VI, UJB. XII (1932), 90-104; VII, UJB. XIV (1934), 193-214.
- Brockelmann, C, *Zur Grammatik der Osmanisch- Türkischen*, ZDMG. LXX. ss. 185-215.
- Brockelmann, C, *Zur Grammatik der Osmanisch-) Türkischen*, ZDMG. LXX. ss. 185-215.
- Brockelmann, C, *Altosmanische Studien I. Die Sprache ʿAşîqâsâs und Ahmedîs*, ZDMG. LXXIII, ss. 1-29.
- Caferoğlu, A. (Djaferoğlu), *75 Azârbajğânische Lieder 'Bayatf in der Mundart von Gânğâ, Breslau, 1930*
- Castren, M. A., *Versuch einer koibalischen und Karagassischen Sprachlehre*, St. Petersburg, 1857,
- Cenad.* : Beypazarlı Maazoğlu Hasan, I: *Cenâdil Kal'ası Manzumesi*; II: *Gazavat-ı Emir-ül-mü'minin Ali, Feth-i Kala-i Selâsil*, Millet Ktb. manz. eseri. nr. 1222 (Cenad., Selâs).
- Cevah.* : *Cevahirü l-esdaf* Ankara, Genel Ktb., TY. nr. 315.
- Codex Cumanicus*: Grönbech, K., *Codex Cumanicus*, cod. Marc. Lat. DXLIX, Faks., Kopenhagen. 1936.
- Cont. Fruits.* : Jar ring, G., *The Contest of the Fruits*, Lund, 1936.
- Çağatay, S.* : *Eski Osmanlıca Üzerinde Bâzı Notlar*, DTCTF. Dergisi. C. II, S. 2, ss. 297-312.
- Çağatay, S.* : *Karaçay Halk Edebiyatında Avcı Bineger* Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, ss. 93-112.
- Çağatay Karaç.* : Çağatay, S., *Karaçayca Birkaç Metin*, Ank. Univ. DTCTF. Derg. IX, S. 3, ss. 277-300.
- Çingiznâme*: Paris, Bibi. National, Suppl. Turc. nr. 143 (elimizdeki kopya edilmiş nüshada "Halfin, *Çingiznâme*, Kazan, 1819'ya yınının farkları da gösterilmiştir.)
- Çora.* : Çağatay, S. (İshakî), *Çora Batur*, Krakow, 1935, Polskiej Akademji Umiejetnösci.
- DD.* : *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, I-IV, TDK. 1939-1951-
- Deny.* : Deny. J., *Grammaire de la langue Turaue*, Paris, 1918. Türkçe trc. Elöve, Ali Ulvi, *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), istanbul, Maarif Vekâleti yayını, 1941.
- Denom.* : Çağatay, S. (İshakî), *Denominale Verbbildung in den Türksprachen*, Roma, 1933.
- DK.*: Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut*, İstanbul, Çağaloğlu Arkadaş bsm. 1938.

- DKK.* : Engin, M., *Dede Korkut kitabı I. Giriş - Metin - Faksimile*, DTK yayınlarından: 169, Ankara, TTK Basın. 1958.
- Direnkova.* : Dırenkova, N. P., *Grammatika Şorskogo Yazıka*, Moskva-Leningrad, 1941.
- Dırenkova, N. P., *Grammatika Oyrotskogo Yazıka*, Moskva-Leningrad, Akad. Nauk. yayını, 1940.
- Şorskiy Folklor*, Moskva-Leningrad, Akad. Nauk yayını, 1940.
- DİAT.* : Caferoğlu, A., *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1942, TDK. yayını.
- Dimitriev, H. K., *Grammatika Kumukskogo Yazıka*, Moskva, Akad. Nauk yayını, 1940.
- Div. Bab.* : Samoilovitsch, A. N., *Mecmua-i Eş'âr-ı Bâbur Padişah*, Petrograd, 1917.
- Div. Bayk.* : Ertaylan, İ. H., *Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyini"* (fotok.), İstanbul, 1946.
- Div. trc:* Atalay, B. (M. Kaşgarî), *Divanü Lûgat-it-Türk, 1-III*, Ankara, 1940-1941, TDK. yayını.
- Div. Yahya.* : Şeyhülislâm Yahya Efendi, *Divân-ı Yahya*, istanbul, âsâr-ı Müfide Kütüph. 1334.
- DTB.* : Köprülü, M. F., *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübessirleri ve Divân-ı Türki-i Basit*, istanbul, 1928.
- Eckmann, J., *Karamanlı Türkçesinde-maca ekli fiil sekli*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1953, ss. 45-49.
- Mirza Mehdîs Darstellung der tschagataischen Sprache*, Analecta Orientalia, Bibi. Or. Hung. V, Pudapest (1942-1947, ss. 156-220.
- , *Die türkische Mundart von Warna*, KcsA. III, ss. 144-214.
- Ene Dili.* : Begçanov, A. —Baliyev, H. M. —Sopıyev, Ene Dili, Aşgabat, 1931.
- Eren, H., *Onomatopee'lere Ait Notlar*, TM. X, ss. 55-58.
- , *Etimoloji Araştırmaları*, TM. IX, ss. 95-96.
- Ergin, M., *Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi*, İstanbul, Türk Dili ve Edebiyatı Derg. IV (1951), S. 3, ss. 287-327.
- Eşsüz.* : Atalay, B. (Molla Salih), *Eş-Şuzur-üz-Zehabiyye vel-Kitaül-Ahmediyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul, TDK., 1949.
- Ettuh.* : Atalay, B., *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye çevirmesi*, istanbul, TDK. 1945.
- ETY.* : Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları I*, istanbul, TDK., 1936.
- Ferh.* : Hoca Mes'ud bin Osman (Gülşehrî), *Ferkenknâme-i Sa'dî Tercemesi yahut Muhtasar Büstan Tercemesi*, (Kilisli R.-İzbudak, V. Ç. yayını), istanbul, Matbaa-i Âmire 1340-1342.
- Foy, K., *Die altesten Osmanischen Transkriptiontexte in gottischen Lettern* MSOS. IV, 230-277; MSOS. V, 233-295.
- Fundamenta* : *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, GMBH 1959.

- Fütüvvetnâme.* : Yahya bin Halil, *Fütüvvetnâme*, Fâtih, Millet Ktb. Türkçe Şer'iyye kısmı, nr. 901.
- Gabain, A. von, *Die Uigürische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs*, V. Kapitel, SBAW. 1935.
- Garip.* : Âşık Paşa, *Garipnâme*, DTCF. yazmaları, nr. 571 (Kalkandelenli Osman b. Ali tarafından H. 1173'te istinsah edilmiştir.)
- Gaz. I* : Aksoy, Ö. A., *Gaziantep Ağzı I* (gramer: fonetik, morfoloji, sintaks: başka diller ve ağızlarla ilgiler, halk ağzından parçalar) istanbul TDK. 1945.
- Gaz- H.* : Aksoy, Ö. A., *Gaziantep Ağzı II* (deyimler, meşhur sözler, atasözleri, dualar, beddualar), İstanbul, TDK. 1945.
- Gaz. III.* „ „ , *Gaziantep Ağzı III* (sözlük ve kullanılmayan kelimeler), İstanbul, TDK. 1946.
- GD.* : Caferoğlu, A., *Güney~Doğu illerimiz Ağızlarından Taplamalar*, İstanbul, TDK. 1945.
- Gombocz, Z., *Adalekok a török nyelvtanhoz* (Türk dili gramerine âit notlar), NyK. XLIV, S. 4., ss. 407-427.
- Gölpmarlı, A., *Nedim Divanı*, İstanbul, 1951.
- Gram.* : Banguoğlu, T., *Ana Hatlariyle Türk Grameri*, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1940.
- Grossk.* : Bang, W., *Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen*, KSz. XVII (1916-17), ss. 112-146.
- Gülş. ve Mant.* : Cunbur, M., *Gülşehrî ve Mantıkuttayr'ı*, Ankara, Üniv. DTCF. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora tezi.
- GBAA.* : Korkmaz, Z., *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi* (Fonetik), Ank. Üniv. DTCF. yayını, 114, Türk Dili ve Edebiyatı serisi: II, Ankara, TTK. basm. 1956.
- Görogh.* : Ata Govşut-Sakali, M., *Göroghı, Türkmen Halk Eposu*, Aşgabat, 1941.
- Hakverdiyof.* : Hakverdiyov, A., *Hikâyeler*, Baki, Azerî neşri, 1931.
- Hartmann. Çag.* : Hartmann, M., *Çaghataisches (Die Grammatik Ussi Lisani Türki des Mehmed Sadiq)*, Heidelberg, Cari Winter's Universitätsbuch-handlung, 1902.
- Heilk.* : Arat, G. R. (Rachmati), *Zur Heilkunde der Uiguren*, Berlin, SBAW, 1932, ss. 401-448.
- Hilfsv.*: Arat, G. R. R. (RachmatuUin), *Die Hilfsverben und. Verbaladverbien im Altaischen*, UJB. VIII (1928), ss. 1-24; 309-343.
- Houtsma.* : Houtsma, M. Th., *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*, Leiden 1894.
- Hts.* : Gabain, A. von., *Briefe der uigurischen Hüen-Tsang Biographie*, SBAW. 1938.
- Hüseynof Vereseşi (naşirleri), *Şahmeran* (kazak tilinde), Kazan, 1909.
- IdH.* Izbudak, V. Ç., *El-tdrâk Haşiyesi*, İstanbul, TDK. 1936.
- İnan, A., *Eski Türkçe üç Kur'an Tercemesi*, Türk Dili, Mart, 1952, ss. 12-15.

- , *Eski Kur'an Tercemelerinin Dili Meselesi*, Türk Dili, Haziran, 1952, ss. 14-16.
- İnd.* : Atalay, B., *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara, TDK. 1943.
- İşken* : Ahmedî, *İşkendernâme*, İst. Üniv. Ktb. TY. nr. 921.
- Jacob, G., *Zur Grammatik des Vulgâr Türkischen*, ZDMG. LII, ss. 695-729.
- Jarring, G., *The Uzbek Dialekt of Qilich (Russian Turkestan)*, with texts and glossary, Lund, Leipzig, 1937.
- Kâb.* : Mercimek Ahmed, *Kâbusnâme Tercemesi*, Ankara Maarif (Genel) Ktb. Yazma nr. 303.
- Karaç.-Malk.* : Karaca, R. — Koşay, H. Z., *Karaçay Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*, Ankara, DTCTF. yayını. 1954-
- Karatsch. w.* : Pröhle, W., *Karatschaisches Wörterverzeichnis*, Ksz. X (1909).83-150-
- Kar. Texte.* : Kowalski, T., *Karaimische Texte im Dialekt von Troki W. Krakowie*, 1929.
- Kâşg.* : Brockelmann, C., *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmud al-Kâşgarîs Divan Lugât at-Turk*, Budapest-Leipzig, 1928.
- Katanov, H. O., *Uranxauşkago Yazıka*, Kazan, 1903.
- Kav.* : Bilge, Kilisli, R., *Elkavaninü H-küllüye li-zapt-il-lûgat-it Türkiyye yayını*, İstanbul, 1928.
- KB.* : Arat, R. R., *Kutadgu Bilig*, İstanbul, 1947, TDK. yayını.
- KBD.* : Kadı Burhâneddin, *Kadı Burhanettin Divanı* (tıpkıbasım), İstanbul, TDK., 1944.
- Kelile.* : 1) Kul Mes'ud, *Kelîle vü Dimne Tercemesi* (Umur b. Mehmed b. Aydın'ın emri ile çevrilmiştir), Süleymâniye, Lâleli Ktb. TY. 1897.2) Zajaczkovvski, -A., *Studje nad, jezykiem staro-osmanskim, I. Kalila i Dimna*, Krakowie, 1934.
- Kemine*: Gürgenli, A., *Kemine* (ölümüne yüz yıl dolmağı minasibeti bilen), Aşgabat, Türkmen Dövlätneşr, 1940.
- KD.* : Caferoğlu, A., *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, TDK. yayını, 1946.
- Kılıçoğlu, V., *Türk Dilinde Teni Araştırmalar*, DTCTF. Derg. IX, S. 3, ss. 260-275.
- Kısas. Ebn.* : *Kısas-ı Enbiyâ* (Aydın b. Muhammed'in emri ile arapçadan çevrilmiştir), TDK. Ktb. Yazma kitaplar, nr. 6037.
- Kid.* : Caferoğlu, A. (Abû Hayyan), *Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak*, İstanbul, Evkaf mtb., 1931.
- Kissling.* : Kissling, H. J., *Die Sprache Âşıqpasazade*, Breslau, 1936.
- KKM.* : Ramstedt, G. J., *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen*, MSFOu. XIX, Helsingfors, 1903.
- KMG.* : Poppe, N., *Khalkha - Mongolische Grammatik*, Wiesbaden GMBH. 1951

- Konj.* : Temir, A., *Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im alt-Türkischen* Oriens, IX. ss. 4I-85, 233-280
- Kosm.* : Bang. W., *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* I: ABAW. 1917, 1-62; II, III, ABAW, 1919, 1-79; IV, ABAW. 1921, 1-26.
- Kotwicz, W.*, *Studia nad Jezykami Altajskimi*, Krakow, 1953 (RO. Tome, XVI, I-318).
- Kowalski, T.*, *Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien*, Pol. Ak. 1937» I, 46-57.
- Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung*, RO. VII (1930), 264-280.
- Eine unbekannte gerundiale Konstruktion im Anatolisch-Türkischen* Arch. Orj-X (1938), 120.
- Osmanisch-türkische Dialekte*, El. IV, 991 ve öt.
- Köroğlu.* : Himmet Ali Zade, *Köroğlu* Azer neşr, Baki, 1931.
- Köylerimiz.* ' *Köylerimiz*, İstanbul, Dâhiliye Vek. yayını, 1953.
- KS.*: Yudahin, K. K. (çeviren : Taymas, A.B), *Kırgız Sözlüğü* I, Ankara, TDK. 1945; II, istanbul, TDK. 1948.
- Künos, İ.*, *Szökepzés az ozmân-török Myelvben*, KSz. VI, ss. 1-11.
- Kw.* : Grönbech, K., *Komanisches Wörterbuch, türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen, Einar Munksgaard, 1942,
- Lautg.* : Rasânen, M., *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki, Soc. Orient. Fenne. 1 1949.
- LÇ.* : Buharı, Şeyh Süleyman, *Lûgat-ı Çağatay ve, Türki-i Osmanî* istanbul, Mihran mtb. 1298.
- Leh. Tat.* : Kayyum Nâsiri, *Lehçe-i Tatarı*, Kazan, 1895 (Türkiye Trkç. trc. A. B. Taymas, TDK. Sözl. nr. B. 133).
- Lehçet.* : Mehmed Es'ad Ef., *Lehçetü'l-lâgat*, Bayezid, Veliyüddin Ef. Ktb. TY. nr. 3146.
- Li-Kitabi.* : Le Coq, A. von, *Das Lî-Kitabî*, KCs. A. I, S. 6 (1925), ss. 349-488.
- Lö.* : Çağatay, S., *Türk Lehçeleri örnekleri*, Ank. Üniv. DTCF. yayınları, nr. 62, Ankara, 1950.
- M.* : Le Coq, A. von, *Türkische Manichaica aus Chotscho,!*: ABAW. 1911, Anhang, Berlin, 19125 li, ABAW. 1919; III, ABAW. 1922.
- Maban.* ; Denizon Ros, E. (Mirzâ Mehdi Khan), *The MabânVI-Lughat*, (A Grammar of Turki Language in Persian), Calcuta, 1910.
- Mahbub.*: Nevâi, Ali Şir, *Mahbûbü'l-Kulüb*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289.
- Mal. Rab.* : Malov, S. E., *Musulmanskiye Skazaniya o prorokax po Rabguzi*, ZKV. V, Leningrad, 1930.
- Mansuroğlu, Mecdud* (Ahmed Fakîh) *Çarhname*, İst. üniv. Edebiyat Fak. yayınları, nr. 684, istanbul, Pulhan basm., 1956.
- Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, ist. Üniv. Edb. Fakültesi yayınlarından, 765, İstanbul, Pulhan Basım. 1958.

- Mardkowicz, A., *Stoynictvo Karaimskie* (Westkaraimische Sprache Karaimisch-Polnisch-Deutsches Wörterbuch), Luck, 1933.
- Marquart, J. — Bang, W., *Osttürkische Dialektstudien*, Abhand. d. Königl. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, neue Folge, Bd. XIII (1914), nr. I.
- Mater.* : Jarring, G., *Materials to the Knowledge of Eastern Turki*, I-IV, Lunds, Universitets Arskrift, Lund, 1946-1951.
- Melioranski, P., *Kurze Grammatik der Kasak-Kirgis Sprache*, St. Petersburg, 1894.
- Grammatik der altaischen Sprache*, Kasan, 1869.
- Ediğe i Toktamış* (kazakça), St. Petersburg, 1905.
- Meszâros.* : Mezsâros, G., *Csuvas Nepköltési Gyűjtemeny*, Budapest, C. I, 1909; C. II, 1912.
- Mevlid.* : Ateş, A. (Süleyman Çelebi), *Vesiletü'-Necat Mevlid*, Ankara, TDK., 1954.
- Monog.* : Bang, W., *Monographien zur Türkischen Sprachgeschichte*, Heidelberg, SHAW., 1918.
- MSN.* : Abdurrahman Sa'di, *öz Tilimizçe Mükemmel Sarf-Nahv*, Kazan,
- Muhak.* : Nevâi, Ali Şir, *Muhakemetü'l-lûgateyn*, Veled Çelebi yayını, İstanbul, 1315.
- Muin.* : *Muînü'l-mürid*.
- Munkâcsi, B., *Irodalom-Litteratüre, W. Bang, vom Köktürkischen zum Osmanischen*, KSz. XVIII, ss. 124-142.
- Müh.* : Taymas, A. B., *İbnü Mühennâ Lügati*, İstanbul, TDK., 1934.
- Münyet.* : *Münyetü'l-guzât*, Topkapı Sarayı, Ahmed-i Sâlis Kitapları, nr. 3468.
- Müyes.* : Atalay, B (Molla Salih), *Müyessiretül-Ulâm*, İstanbul, TDK, 1946.
- Nehc.* : Mehmed b. Husrev al-Hârezmî, *Fazailu'l-mu'dzat Nehcü'l-ferâdis*, İstanbul, Süleymâniye Yenicâmi Ktb. TY. nr. 879.
- Nehc. YK.* : Jakub Kemal, *XIV. Asır Türk-Tatar Lisani Âbidesi "Nehçu-1-Feradis*, 1930.
- Nemeth, J., *Zu den "Osttürkischen Dialektstudien" von Bang und Marguart*, ZDMG. LXX, ss. 447-448.
- Neşri.* : Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi*. Yayımlayanlar: Unat, F. R. - Köymen, M. A., Ankara, TTK. 1949.
- Neşşab.* : Kadir Hüseyin bin Ahmed, *Kitab fi-ilmu'n-neşşab*, Bayezid Umûmî Ktb, Veliyüddin Ef. TY. 3176.
- Nevâi Ali Şir, *Dîvân-ı Mir Ali Şir Nevaî*, Bayezid Umumî Ktb. TY. 5691.
- Nlst.* : Poppe, N., *Die Nominalstambüdungssuffixe im Mongolischen*, KSz. XX (1927), ss. 89-126.
- OAAD.* : Caferoğlu, A., *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, İst. Üniv. yayınları, nr. 346. İstanbul, 1948.

- OK. : Bang, W. —Arat, G. R. R. (Rahmeti), *Oğuz Kağan Dentanı*, İstanbul, 1936.
- Ost. Gr. : Brockelmann, C. *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden Brill, 1954.
- Ost. Gedich. : Le Coq, A. von, *Osttürkische Gedichte und Erzählungen*, KSz. XVIII, ss. 50-118.
- Ost. Wahrs. : Arat, R. R. (Rachmati), *Ein Osttürkische VVahrsagebuch*, Le Museon, XLII, ss. 177-191.
- Özb.Gr. Gabain, A. von, *Özbekische Grammatik*, Leipzig-wien, Otto Harrassowitz, 1945.
- Pantusov. Mater. : Pantusov, N. N., *Materiali kızıçenyu nareceya tarançey iliyskago okruga VIII*, Kazan, 1907.
- Paasonen (Türkçe trc. TDK.), *Çuvaş Sözlüğü*, istanbul, ibrahim Horoz basm., 1950.
- (herausgegeben von Karahka und Râsânen M.), *Gebrâuche und Volksdichtung der Tschuzvassen*, Helsinki, 1949.
- PdC.: Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turc-Oriental*, Paris, 1870.
- Pekarsky, E. (Türkçe, trc), *Yakut Dili Sözlüğü*, istanbul, TDK., 1. C. 1945.
- Pfahl. : Müller, F. W. K., *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden* ABAW. Berlin, 1915.
- Poppe, N., *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1954-
- Prob. : Radloff, W., *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme I-X*, St. Petersburg, 1866-1904.
- Prob. d. Km. : *Proben der kumukischen Volksdichtung*, KSz, XIII, ss. 129-173-
- Pröhle, W., *Baschkirische Volkslieder*, KSz. VI, ss. 12-34.
- „ , *Tatar Nyelvjárâsi adalekok I, II*, NyK. XXXVIII, ss. 63-108, 330-363.
- QV. : Duda, H. W., *Die Sprache der Qırq Vezir Erzählungen*, Leipzig, 1930.
- Rab. : Rabguzi, *Kısasü'l-enbiyâ*, British Museum nüshasından fotokopi.
- Raquette, G., *EasternTurki Grammar*, MSOS. XV-XVII, Abt. 2, Berlin, 1912-14.
- English-Turki Dictionary, Lund, 1927*
- Râsânen, M., *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien I: Helşingfors, 1933) II, 19355 III 1936; VI> Helsinki, 1942.*
- Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen, *Studia Orientalia* XXI, Helsinki, 1957.
- Rdh. : Redhouse, *Teni Redhouse Lügati*, İngilizce-Türkçe, Amerikan Bord neşriyat dâiresi, istanbul, 1953.
- R. DK. : Rossi, E., *İl "Kitâb-ı Dede Qorqut "*, Cittâ del Vaticano, 1952.
- Ris. Bayk. : Ertaylan, I. H., *Türk Edebiyatı örnekleri II*, Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara, istanbul, 1945.

- Rum.* : Künos, î., *Materialen zur Kenntnis des Rumelischen- Türkisch* Leipzig-Newyork, 1907.
- Saz. Ant.* : Köprüllü, M. F., *Türk Sazsairleri Antolojisi*, II, III, istanbul, 1940.
- Schinkervitsch.* : Schinkewitsch, J., *Rabğüzîs Syntax* MSOS. XXIX (1926) Abt. II.
- Selâs.* : bk. Cenâd.
- Siv.-Tok.* : Caferoğlu, A., *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, istanbul TDK. 1944.
- SN.* : Banguoğlu, T., *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau, 1938.
- Stud.* : Bang, W. — Gabain, A. von, *Uigurische Studien* UJB. X. (1930) S. 3, ss. 193-210.
- Suv.* : Radloff, W. — Maloff, S. E., *Suvamabraphâsa*, Bibliotheca Buddhica, XVII, St. Petersburg, 1913-17.
- SV.* : Veled Çelebi (Izbudak)-Kilisli Rifat Bilge (Sultan Veled), *Divân-ı Türki-i Sultan Veled*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1341.
- Sünüğe Taba* : Hasan Nizamüddin Hamidullah, *Sünüğe Taba* Finlandia, Helsinki, 1951.
- Şayan Fehim.* : Zarif Beşiri, *Şayan Fehim*, Kazan, 1910.
- Şec.* : Desmaisons, le Baron, *AbüH-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türk*, St. Petersburg, Akademia Imperatoria basmahanesinde tabedilmiştir, 1877, ve *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Behâdour Khan* St. Petersburg, Imprimerie de l'academie Imperiale des sciences, 1874.
- Tab. T.* : Hüseyin b. Sultan Ahmed, *Terceme-i Tarih-i Taberî*, istanbul, Topkapı, Revan Köşkü Ktb. TY. 1366;
- Tab.* : Aynı esr. Bayezid, Veliyüddin Ef. Ktb. TY. nr. 2346.
- Tâji-Zoh.* : Raquette, G., *Tâji bilâ Zahra*, eine osttürkische Variante der Sage von Tâhir und Zohra, Lunds Universitets Arskrift, 1930.
- Tezk. JV.* : Sinanüddin Yusuf b. Hızır, eş-Şehir be-Hoca Paşa *Terceme-i Tezkiretu'l-evliyâ*, Nuruosmâniye Ktb. yazma nr. 2299; Bayezid, Veliyüddin Ef. Ktb. nr. 1643 (Tezk. V.).
- THE.* : Ata Govşut - Sakali, M., *Türkmen Halk Ertekileri*, I. yığındı, Türkmen Dövllet neşr. Aşgabat, 1940.
- Thomsen.* : Thomsen, V., *Înscriptions de POrkhon*, MSFOu. V.
- Thomsen. Tc.* : —, *Turcica*, MSFOu. XXXVII, Helsingfors, 1916.
- TME.* : Köseraif, F., *Türkçe Mani Elyazûarı* (Manichaica I.), İstanbul, TDK. 1936.
- TN.* : Alimcan İbrahim, *Tatar Nahvi*, Kaza'n, 1911.
- TO.* : Tonyukuk Yazıtı.
- Trkm. Oym.* : Yalgın (Yalman), A. R., *Cenupta Türkmen Oymakları*, Adana, 1934.
- TS.* : Alimcan İbrahim, *Tatarca Sarf*, Tokyo, Matbaa-i Islâmiye, 1935.

- TT.* : Bang, W. — Gabain, A. von, *Türkische Turfan Texte*, I: SBAW. 1929, 1-30; II: SBAW. 1929, 411-430; III: SBAW. 1930, 183-211; IV: SBAW. 1930, 432-450; V: SBAW. 1931, 323-356; VI: SBAW. 1934, 93-192 (Bang W. — Rachmatî R.).
- TTS.* : *Tanıklariyle Tarama Sözlüğü* istanbul, TDK. I, 1943; II, 1945; III, Ankara, 1954.
- Tönle.* : Lâtif Mustafa (Şulkin), *Tönle Kazan*, 1910.
- Türkiyede Meskûn Terler Kılavuzu*, 2 cilt TC. işleri Vekâleti yayınlarından Ankara, 1946.
- U.* : Mülller, F. W. K., *Uigurica* I: ABAW. 1908, Berlin, 1908; II: ABAW, 1910, Berlin, 1911; III: ABAW. 1922, Berlin, 1922; IV, herausgegeben von A. von Gabain, SBAW. 1931; S. Himran, *Çaştani Bey Hikâyesi (U. IV, A); Uygurca üç Hikâye (U. IV, B, C, D)*, İstanbul, TDK. 1946.
- Uruç.* : Babinger, F., *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hannover, 1925-
- US.* : Caferoğlu, A., *Uygur Sözlüğü*, istanbul, Burhaneddin mtb., 1934.
- Uzb.* : Jar ring, G., *Uzbek Texts from Afghan Turkestan*, Lunds Universitets Arskrift, Lund-Leipzig, 1935.
- Vâmbery, H., *Altosmanische Sprachstudien mit einem azerbaiğanischen Texte als Appendix*, Leiden, 1901.
- Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's* ZDMG, XXXIII (1897), ss. 387-444.
- Vbst.* : Ramstedt, G. J., *Zur Verbstammbildungslehre der Mongolisch - Türkischen Sprachen*, JSFOu. XXVIII (1912), 3. heft. Berlin, 1939.
- Volsk.* : Menges, K., *Volskundliche Texte aus Ost-Türkistan*, Berlin, SPAW. 1933.
- Wb.* : Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialekte*, I-IV, St. Petersburg, 1893-1911.
- Tulduzlarga Seyahat.* : Hasan Nizamüddin Hamidullah, *Tulduzlarga Seyahat (Hikâye)*, Finlandia, Kimi, 1947.
- Tun.* : Gölpınarlı, A., *Tunus Emre Divanı*, istanbul, Türk Klâsikleri Serisi, 1943.
- Tus.*: Dilcin, D. (Şeyyad Hamza), *Yusuf ve İeliha*, istanbul, TDK. 1946.
- Yusuf Bey Vezirov, *Kanlı Göz Taşları*, Baki, 1913.
- Zajaczkowski, *Sufiksy imienne i czasozynikove w jezyku zachoniokaraimskim*, Krakowie, 1932.
- Zajaczkowski, A., *Slovník Arabsko-Kıpczacki zokresupantsvoa Mameluckiego Buğat al - Muştâq fi luğat at Türk wa-1 - Qıfçâq*, Warszawa, 1954-
- , *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kıptschaks epoave de VEtat Mamelouk*, Warszawa, 1938.
- , *Sufiksy imienne i czasotnikovve w jezyku zachodniokaraimskim*, W Krakowie, 1932.

Mecmua Kısaltmaları

- ABAW.* : Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- El.* : Enzyklopedie des islam.
- DTCF. Derg.* : Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara.
- KSz.* : Keleti Szemle, Budapest.
- JSFOu.* : Journal de la Societee finno-ougrienne, Helsingfors.
- MSOS.* : Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, Berlin.
- MTM.* : Millî Tettebbular Mecmuası, İstanbul.
- NyK.* : Nyelvtudomány Közlemenyek, Budapest.
- OZ-* : Ostasiatische Zeitschrift, Berlin.
- RO .* : Rocznik Orientalistyczny, Warszawa.
- SBAW.* : Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, phil.-hist. Kİ.
- TM.* : Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
- Turan.* : (1918'de yalnız bir cilt çıkmıştır), Budapest.
- UJB.* : Ungarische Jahrbücher, Berlin.
- ZDMG.* : Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig.

Türlü Kısaltmalar

- ayn. anl.* : aynı anlamda, aynı anlam ile, aynı anlamlı
- bibi.* : bibliyografya.
- bk.* : bakınız.
- by.* : beyit
- gagv.* : gagavuzca.
- göst. esr.* : gösterilen eser.
- göst. yer* : gösterilen yer.
- Karh.* : karahanlı
- Kark.* : Karakoyunlu uruğu.
- krş.* : karşılaştırınız.
- Kaz.* : kazanca.
- Kazk.* : kazakça.
- s.* : sahife; sayfeler.
- tür. yer.* : türlü yerlerde.
- v. b.* : ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi.
- yuk.* : yukarıya, yukarıda,

N o t : Başka eserlerde de kullanılan ortak ve bilinen lehçe adları kısaltmaları verilmemiştir. Tanıklariyle Tarama Sözlüğü'nden alınan örneklerde, eserdeki kısaltmalar aynen aktarılmıştır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahifeler

GİRİŞ	275-278
-------------	---------

BİRİNCİ BÖLÜM

H A L (casus) E K İ O L A N +ça

§ 1. +ça ekinin vazifeleri	278
----------------------------------	-----

I. EŞİTLİK VAZİFESİ.....270

A. Vasıfta eşitlik	279
--------------------------	-----

isimlerde :

§ 2. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay metinleri ile Özbek ve Tarançı lehçelerinde	
§ 3. Eski Anadolu metinlerinde ve bugünkü Türkmen lehçesinde	
§ 4. Türkiye Türkçesinde	280
§ 5. Karaçay, Balkar ve Kırgız lehçelerinde	280
§ 6. Altay, Abakan, Şor lehçelerinde	280
§ 7. Yakut lehçesinde	281
§ 8. Zamirlerde eşitlik hâli eki +ça	281
§ 9. İsim-fiillerde eşitlik hâli eki +ça	281
§ 10. İlâve: Türülu lehçe ve metinlerde +ça ekinin yerini tutan ek ve edatlar:	
1) <i>teg, tek, dek, deyv.h.</i>	281
2) <i>kibi, gibi, bigi, kimi.</i>	283
3) <i>+layın,j +leyin, +lay,/ +ley, +li, < +la-y-un, +la -y - u.</i>	284
4) <i>okşar, okşak, menzer, meüzeg, ohşaş, oskoş kelimeleri.</i>	285
5) <i>yanlıg, yalı</i> kelimeleri	285
6) <i>misillü, töslö, sikilli, semen</i> kelimeleri	285

B. Miktar ve büyüklükte eşitlik	285
---------------------------------------	-----

İsimlerde :

§ 11. Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay metinlerinde	285
§ 12. Eski Anadolu metinleri ile Türkiye ve Türkmen lehçelerinde	286
§ 13. Bâzi Kıpçak lehçe ve metinlerinde	287
§ 14. Altay ve Abakan lehçelerinde	287
§ 15. Zamirlerde	287
§ 16. İsim - fiillerde	287
§ 17. Sayı kelimeleri yanında +ça ekinin kullanılışı	288
§ 18. İlâve, <i>kadar</i> v. b. çekim edatları ile <i>+dıg, +dî, +day, +dey</i> ekleri	288

§ 76. +ça eki ile teşkil edilen zaman ve tarz zarfları	325 - 326
§ 77. +cık v. b. ekler ile genişletilmiş +ça ekli zarflar	326
§ 78. +na<ğma eki ile genişletilmiş +ça ekli sıfatlar	326 - 327
§ 79- +ça+man eki almış tarz zarfları.	327
§ 80. +asınca eki	327
§ 81. +ça, +ca ve +cen ekleri ile dil bildiren kelimeler teşkili	327
§ 82. +ça küçültme ekindeki zayıflama	327 - 328
§ 83. +ça küçültme ekindeki anlam zayıflaması ile meydana gelen isimler:	328
§ 84. A) Cins isimleri	328-329
§ 85-91. (B) Yer adları	329 - 33°
§ 92-93. C) Şahıs adları.....330	- 331
§ 94. +ça eki ile teşkil edilen özel anlamda isimler	331
TAHSİS İSİMLERİ	332-341
§ 95- + k i ile yapılan tahsis isimleri	332
§ 96. +ça +lık ekli tahsis isimleri.....33-	333
§ 97. -ma, -me hareket isimlerinden +ça eki teşkil edilen tahsis isimleri	
+çak eki ile yapılan teşkiller	333-334
§ 98. +çak ekli küçültme isimleri	335
§ 99. Sevgi ve acıma ifâdelerinde kullanılan +ço%,+cağ+az ekleri	335-330
§100. +(ak ekli küçültme sıfatları	336
§101. +çak eki ile yapılan tarz zarfları	336
§102. +çak, +çan ekli sıfat ve zarf teşkilleri	336 - 337
§103. İlâve I. +çak,+çanve +çan ekleri ile yapılan mübalâğa sıfatları ve bun- ların +ça eki ile ilgisi mes'elesi.....337-	34°
§104. İlâve II. +siğ, +fiğ, +çıl, +çm eklerinin +ça, eki ile ilgisi mes'elesi	340
§105. +çak eki ile yapılan tahsis isimleri	340-341
NETİCE	341-343
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR	343-354
İÇİNDEKİLER	355-358

Sahifeler

§ 37. <i>özünçe, hilafınca, hakkınca</i> v. b. zarflar	304
§ 38. <i>yağmurca, artırlığıınca, az teğinçe</i> kalıplaşmış şekilleri	305
§ 39. Bir ismin ifâde ettiği anlamı mecaz yolu ile taşıyan <i>ça</i> ekli kelimeler ..	305
§ 40. Sıfat, isim ve zarf olarak kullanılan <i>gökçek kelimesi</i>	306
Zamirlerde kalıplaşma	306-322
§ 41. Zamirlerdeki kalıplaşmanın niteliği	306
§ 42. <i>bu su, ol</i> işaret zamirlerinde kalıplaşma	306
§ 43. <i>bunca, bunca, munça</i>	306 —307
§ 44. <i>bir munça</i>	307
§ 45. Çekim ekleri ile genişletilmiş <i>bunca</i> v. b.	307 - 308
§ 46. <i>munçalık</i> kelimesi	308
§ 47. <i>buncalayın, munçalayın, şuncalayın</i>	308
§ 48. <i>usbunca, uşmunça</i>	308
§ 49. <i>anca munça</i>	308 - 309
§ 50. <i>şunca, sunça</i>	309
§ 51. <i>şunçalık</i>	309
§ 52. <i>53- ança anca, onca</i> v. b.	309 - 310
§ 54. <i>anca anca</i>	310
§ 55. <i>anca, ancak</i> v. b. bağlama edatları	311
§ 56. Çekim ekleri ile genişletilmiş <i>anca</i>	311-312
§ 57. Yapı ekleri ile genişletilmiş <i>anca</i> : <i>anca +ğma, anca +ma, anca +lık, ançu-</i> <i>layı, ançılâyın, ançağınça</i>	312
§ 58. <i>anağınça, onaça, ohyança, o zamanaca</i> zarfları	312 -313
§ 59. <i>bir anca</i>	313-314
§ 60. <i>usunça, usunçalık, osonçuluk</i>	314
Sorgu zamirlerinde kalıplaşma	314-322
§ 61. Sorgu zamirleri ile <i>+ça</i> eki birleşmesinin niteliği	314
§ 62. <i>nece</i> v. b. belirsizlik sıfat ve zarfları	314 - 315
§ 63. <i>nece</i> v. b. sorgu sıfat ve zamirleri	315 - 318
§ 64. Tarz zarfı yahut bağlama edatı olarak kullanılan <i>nece</i> v. b. şekiller; çekim ekleri ile genişletilmiş <i>nece</i> v. b.	318
§ 65. <i>niçençi, niçeşer</i>	318
§ 66. <i>nece +me</i> v. b.	319
§ 67. <i>bir nece</i> v. b.	319
§ 68. <i>nice bir</i> ; çekim ekleri ile genişletilmiş <i>bir nece</i>	319 - 320
§ 69. <i>k, ança, kançı</i> v. b. Bunların belirsizlik sıfatı ve zarf olarak kullanılması>	320
§ 70. <i>kanca, kançı</i> v. b. sorgu sıfat ve zarfları	320 - 321
§ 71. <i>kanca, kançaru</i> yer zarflan, <i>kançalık</i> sorgu zarfı	321 - 322
§ 72. <i>kançançı</i> ; çekim ekleri almış <i>kanca</i> ; <i>bir kanca</i>	322

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAPI EKİ OLARAK KULLANILAN *+ça* 322-334

§ 73- * ekinin teşkil özelliği, isimlerde küçültme, <i>+ça</i> eki ile, <i>+çak, +çık</i> v. b. ekler arasındaki ilgi	322 - 323
§ 74. <i>+ça</i> eki ile yapılan küçültme sıfatları	323 - 324
§ 75. <i>+lı</i> eki ile yapılmış sıfatlardan <i>+ça</i> eki ile teşkil edilen sıfat ve zarflar; eş anamlı kelimelerde sıfat ve zarf yapan <i>+ça</i> eki	324 - 325

§ 76. +ça eki ile teşkil edilen zaman ve tarz zarfları	325 - 326
§ 77. +cık v. b. ekler ile genişletilmiş +ça ekli zarflar	326
§ 78. +na<ğına eki ile genişletilmiş +ça ekli sıfatlar	326 - 327
§ 79. +ca +man eki almış tarz zarfları	327
§ 80. +asıca eki	327
§ 81. +ça. +ca ve +cen ekleri ile dil bildiren kelimeler teşkili	327
§ 82. +ça küçültme ekindeki zayıflama	327 - 328
§ 83. +ça küçültme ekindeki anlam zayıflaması ile meydana gelen isimler:..	328
§ 84. A) Cins isimleri	328 - 329
§ 85-91. (B) Yer adları	329 - 330
§ 92-93. C) Şahıs adları	330 - 331
§ 94- +ça eki ile teşkil edilen özel anlamda isimler.	331
TAHSİS İSİMLERİ	332-341
§ 95- +ça eki ile yapılan tahsis isimleri	332
§ 96. +ça+lık ekli tahsis isimleri	332 - 333
§ 97. -ma,/-me hareket isimlerinden +ça eki teşkil edilen tahsis isimleri	
+çak eki ile yapılan teşkilleri	333~334
§ 98. +çak ekli küçültme isimleri	335
§ 99. Sevgi ve acıma ifâdelerinde kullanılan +çak,+cağ+az ekleri	335-336
§100. +çak ekli küçültme sıfatları	336
§101. +çak eki ile yapılan tarz zarflar	336
§102. +çak, +çan ekli sıfat ve zarf teşkilleri	33 ⁶ ~ 337
§103. İlâve I. +çak, +çan ve +çan ekleri ile yapılan mübalâğa sıfatları ve bun- ların +ça eki ile ilgisi mes'elesi	337 - 34 ⁰
§104. İlâve II. +sığ, +çığ, +çıl, +çım eklerinin +ça eki ile ilgisi mes'elesi	340
§105. +çak eki ile yapılan tahsis isimleri	34 ⁰ - 34 ¹
NETİCE	341-343
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR	343-354
İÇİNDEKİLER	355 - 358